

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika
fanlari ilmiy tadqiqot instituti

UZLUKSIZ TA'LIM

ILMIY-USLUBIY JURNAL

2022, № 4

DJURAYEV Risbay
Bosh muharrir

Jurnal 2001 yildan nashr qilina
boshlangan.

O'z MAAdan 2007 yil 3-yanvar-
da № 0101-tartib raqami bilan
qayta po'yxatdan o'tgan.

Jurnalda e'lon qilingan
maqolalardan iqtibos keltiril-
ganda «Uzluksiz ta'lim»
jurnalidan olinganligi ko'rsa-
tilishi lozim.

Tahrir hay'ati:

Sherzod SHERMATOV
Uzoqboy BEGIMQULOV
Nargiza RAXMANQULOVA
Xolboy IBRAGIMOV
Shavkat QURBONOV
Roxatoy SAFAROVA
Islom ZOKIROV
Dono G'ANIYEVA
Lobar QARAXANOVA
Dusmurod DJURAYEV
Baxodir Akbarov

Tahririyat manzili:

100027, Toshkent sh.,
Furqat ko'chasi,
174-uy.

O'zPFITI

Tel.: (71)-245-92-34

(93)-503-52-07

e-mail: uzluksiztalim_jurnal@mail.ru
liya_2305@mail.ru

TA'LIM MAZMUNI UZLUKSIZLIGI

- 3 **R.G.Safarova, N.R.Masharipova**
Qori-Niyoziy – millat fidoyisi
- 8 **K.M.Gulyamov**
Uzluksiz ta'limda amaliy bezak san'atini o'rgatish jarayonida bolalarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish
- 14 **N.A.Achilov**
Al-Hakim at-Termiziy pedagogik ta'limotidan uzluksiz ta'lim jarayonida foydalanish imkoniyatlari
- 19 **N.G.Dilova, F.B.Ne'matova**
O'quvchilarining kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda Pirls xalqaro baholash dasturidan foydalanish imkoniyatlari
- 25 **S.U.Ibraximov**
Akmeologik yondashuv asosida bo'lajak sport murabbiylari kasbiy mahoratini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari
- 30 **Z.O.Jabbarova**
Ta'lim tizimini rivojlantirishda innovatsiyalarni joriy etish va ulardan samarali foydalanish
- 34 **U.A.Yuldashev**
Uzluksiz ta'lim tizimida Web texnologiyalar asosida informatika fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirish
- 39 **M.Sh.Ahadov**
Kimyo ta'limini uzluksizlik va uzviylik tamoyili asosida takomillashtirish
- 44 **J.B.G'ulomov**
Uzluksiz ta'lim tizimida talabalarda mas'uliyat ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari
- 50 **N.K.Tojibayeva**
Talabalarda menejerlik ko'nikmasini rivojlantirish – integrativ va didaktik mashg'ulotlar vositasi sifatida
- 54 **Sh.T.Qayumova**
Uzluksiz ta'lim tizimida TIMSS xalqaro baholash dasturi asosida o'qitishda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'rni
- 59 **D.D.Tulazanov, H.P.Musamamov, F.A.Shaxmurova**
Оценивание учащихся при непрерывном образовании на примере предмета «Биология» в 6-классе
- 66 **D.Ahmadaliyeva**
Rangtasvir – davr aksi

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA MEDIATA'LIM: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

- 72 **L.M.Qaraxanova**
Uzluksiz ta'lim tizimida tabiiy fanlarni o'qitishda raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish
- 76 **III.T.Ergashev, A.A.Kaxxarov, K.A.Ne'usymov, M.C.Selezneva**
Особенности реализации инженерного образования с использованием дистанционных технологий

MA'NAVIY TARBIYA

- 81 **M.U.Raxmanova**
Sinfidan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning bola shaxsini rivojlanishidagi tarbiyaviy ta'siri
- 86 **O.H.Qandaharov**
Talabalarda umummadaniy kompetensiyalarni rivojlantirishda oilaviy munosabatlarning o'rni va roli

KASBGA YO'NALTIRISH VA PSIXOLOGIK XIZMAT

- 90 **Sh.M.Kamolxo'jayev**
Sinergetik paradigma. Olamni sinergetik manzarasini talabalarda shakllantirish
- 94 **Sh.R.Urokov**
Professor-o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy pedagogik kompetentligini oshirish talablari
- 100 **P.X.Djuraev, K.Karimov**
Развитие творческих способностей педагогического вуза
- 106 **G.Sobirova**
O'quvchi-talabalarda auditiv nutqni rivojlantirish

QORI-NIYOZIY – MILLAT FIDOYISI

R.G.SAFAROVA,

T.N.Qori-Niyoziy nomidagi O'zPFIT
 "Uzluksiz ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi"
 bo'limi boshlig'i, p.f.d., prof.,

N.R.MASHARIPOVA,

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor
 va mutaxassislarini qayta tayyorlash
 instituti katta o'qituvchisi

Ushbu maqolada o'z xalqi ilm-fani, madaniyati tarixida alohida o'rin egallagan olim, pedagog, davlat va jamoat arbobi T.N.Qori-Niyoziyning ilmiy qarashlari, ijtimoiy-madaniy faoliyati, pedagog sifatida amalga oshirgan ishlari haqida fikr yuritilgan. Olim tomonidan yaratilgan asarlarning ilmiy ahamiyati ochib berilgan. Qori-Niyoziyning matematik fani rivojiga qo'shgan hissasi, allomalarimiz ijodiga bo'lgan munosabati va ilmiy yondashuvlari, izdoshlari haqidagi ma'lumotlar bayon qilingan. Ushbu maqola soha mutaxassislari, pedagoglar, yosh tadqiqotchilar uchun ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

Tayanch so'zlar: Qori-Niyoziy, matematika, matematika o'qitish metodikasi, astronomiya, ajdodlar merosi, madaniy-tarixiy muhit, ma'rifiy-ma'naviy faoliyat, ilk darsliklar, yangi tipdagi maktablar: xalq ta'limi, o'qituvchi.

В этой статье ученый, педагог, государственный и общественный деятель Т.Н.Кари-Ниязи, занимавший особое место в истории науки и культуры своего народа, размышлял о социокультурной активности своих научных взглядов, своей педагогической деятельности. Описана информация о вкладе Т.Н.Кари-Ниязи в развитие математической науки, его отношении к творчеству наших ученых, его научных подходах и последователях. Эта статья служит научным ресурсом для специалистов в этой области, преподавателей, молодых исследователей.

Ключевые слова: Кари-Ниязи, математика, методика преподавания математики, астрономия, наследие предков, культурно-историческая среда, образовательно-духовная деятельность, первые учебники, школы нового типа, народное образование, учитель.

In this article, the scientist, teacher, statesman and public figure T.N.Kari-Niyazi, who held a special place in the history of science and culture of his people, reflected on the socio-cultural activity of his scientific views, his pedagogical activity. The information about T.N.Kari-Niyazi's contribution to the development of mathematical science, his attitude to the work of our scientists, his scientific approaches and followers is described. This article serves as a scientific resource for specialists in this field, teachers, and young researchers.

Key words: Kari-Niyazi, mathematics, methods of teaching mathematics, astronomy, ancestral heritage, cultural and historical environment, educational and spiritual activity, first textbooks, schools of a new type, public education, teacher.

Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyoziy millatimizning peshqadam ziyolililar safida o'tgan XX asrning 20-yillarida ma'naviy-ma'rifiy yuksalish jarayonida faol ishtirok eta boshladi. Taniqli pedagog va zukko olim T.N.Qori-Niyoziy millat qaddi va qadrini yuksaltiruvchi asosiy omil va najot yo'li ta'lim-tarbiya hamda madaniy yuksalish jarayonini jadallashtirishda ekanligini teran anglagan islohotchi sifatida o'zining bor kuchi, bilmini ushbu maqsad yo'lida safarbar qilgan.

T.N.Qori-Niyoziy 1897-yil 2-sentyabrda Xo'jandda tavallud topgan. U O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1939), O'zbekiston Respublikasi FANing akademigi (1943), fizika-matematika fanlari doktori (1939), professor (1931), O'zbekiston Respublikasi FANing birinchi prezidenti (1943-47), Mehnat Qahramoni (1967) kabi yuksak ilmiy daraja va unvonlarga sazovor bo'lgan.

T.N.Qori-Niyoziy 1917 yilda Farg'ona shahrida dastlabgi yangi tipdagi o'zbek umumta'lim maktabini tashkil qilgan. 1920 yilga kelib ushbu maktab Qo'qon shahridagi "Dorilmuallimlik" ta'lim-tarbiya kursi bilan birdashtirilib, Farg'ona viloyat ta'lim-tarbiya texnikumiga aylantirilgan. Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyoziy ushbu texnikumning birinchi direktori sifatida faoliyat ko'rsatgan.

Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyoziy 1929 yilda O'rta Osiyo universitetini tugatgan. Keyinchalik esa 1931-33 yillarda mazkur universitetning rektori sifatida faoliyat ko'rsatgan. 1937-38 yillar davomida O'zbekiston Maorif xalq komissari bo'lish bilan bir qatorda O'zbekiston XKS huzuridagi Fan qo'mitasi prezidiumi raisi lavozimlarida faoliyat yuritgan. 1939 yilda Toshkent irrigatsiya va mexanizatsiyalash muhandislari instituti matematika kafedrasini mudiri, 1939-43 yillarda O'zbekiston XKS raisi o'rinbosari va sobiq SSSR FA O'zbekiston filiali prezidiumi raisi, 1947-62 yillarda O'zbekiston FA Prezidiumi a'zosi va 1954-60 yillarda fizika-matematika fanlari bo'limi raisi, 1939-70 yillarda "Fan va turmush" jurnali bosh muharriri sifatida faoliyatini davom ettirgan.

Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyoziyning buyuk xizmatlaridan biri uning O'zbekiston xalqi madaniy hayoti tarixiga oid yirik monografik asar muallifi sifatida xalqimizning olamshumul madaniy-tarixiy boyliklarini ajdodlardan avlodlarga ilmiy tahlil asosida yetkazganligidir. Qori-Niyoziy o'zining "Hayot maktabi" nomli esdaliklar kitobida o'sha davrda Respublikadagi fan, madaniyat, ta'lim-tarbiyaning rivojlanishi haqidagi ilmiy-ijtimoiy pedagogik qarashlarini bayon qilgan. Shu bilan bir qatorda olim elementar va oliy matematika bo'yicha o'zbek tilidagi birinchi darsliklarni yaratishga muvaffaq bo'lgan. Olim yashab ijod qilgan o'sha davrda matematika va texnika fanlari sohasida o'zbekcha terminologiyani yaratish va ilmiy jihatdan asoslashga kuchli zaruriyat paydo bo'ldi. Bunday ilmiy terminologiyani yaratishda Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyoziy alohida jonbozlik ko'rsatdi.

Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyoziy butun faoliyatini Respublikada ta'lim-tarbiya va madaniyatni rivojlantirish, xalqimizning buyuk tarixini o'rganish va ijtimoiy-madaniy jarayonlarga tadbir etishga bag'ishlagan. U oliy va elementar

matematika bo'yicha keng ko'lamli tadqiqotlarni amalga oshirgan. Uning matematikani o'qitish metodikasini rivojlantirish sohasidagi xizmatlari ham biqiyosdir. Uning to'rt jildidan iborat "Matematika analizining asosiy kursi" kitobi o'z davrida asosiy darslik sifatida xizmat qilgan. Shu bilan bir qatorda Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyoziy ijtimoiy-ma'naviy tiklanish jarayonida Respublikamizda ko'plab fanlarning dastlabki asoslarini yaratishga munosib hissa qo'shgan. Ayniqsa xalq ta'limining asosiy tashkilotchisi va targ'ibotchisi sifatida maydonga chiqqan. Taniqli olim, buyuk matematik V. Ramanovskiy quyidagilarni ta'kidlagan edi: "Qori-Niyoziy bugungi kunda barcha olimlar tomonidan tan olingan o'zbek matematikasining ilmiy tilini yaratdi. O'zbek xalqi charxlangan fikr quroliga ega bo'ldiki, bu matematika fanining taraqqiyotida katta ahamiyat kasb etadi".

Qori-Niyoziy oliy matematika fanini rivojlantirish bilan bir qatorda O'rta Osiyo allomalarining tarixiy, ilmiy, madaniy merosini o'rganish va ommalashtirish sohasida ham ulkan ishlarni amalga oshirgan. Shuning uchun ham olimdan bugungi yosh avlod va ilmiy jamoatchilikka ulkan ilmiy, madaniy-pedagogik meros qolgan. Ayniqsa olimning "Ulug'bekning astronomik maktabi" asari buyuk bobokalonimizning ilmiy qarashlari, g'oyalari va kashfiyotchiligi tarqib qilishda katta ahamiyat kasb etadi. Qori-Niyoziy Mirzo Ulug'bekning ilmiy ishlarini o'n yil davomida tinimsiz o'rgangan. Izlanishlarining mahsuli sifatida 1950 yilda Moskvada "Astronomicheskaya shkola Ulug'beka" ("Ulug'bekning astronomik maktabi") ilmiy asari nashr qilingan. Mazkur asarda Ulug'bek ilmiy maktabining vakillari hisoblangan, XV asrda yashab, ijod etgan Al-Koshiy, Qozizoda ar-Rumiy, Ali Qushchi kabi allomalarning matematika, fizika, astronomiya, tabiat va jamiyat haqidagi olib borgan ilmiy izlanishlari ilk bor tahlil qilingan va ilmiy jamoatchilikka taqdim etilgan. Shuningdek ushbu asarida Qori-Niyoziy o'sha davrdagi o'zbek xalqining ma'rifiy-madaniy hayoti, turmush tarzi, etnopedagogik qadriyatlari, og'zaki ijod namunalari, qahramonlik eposlarining mazmun-mohiyati haqida aniq va ishonchli ma'lumotlarni taqdim etgan. Ularning tarbiyaviy imkoniyatlarini ochishga muvaffaq bo'lgan. Mazkur asardan bugungi kunga qadar jaxon ilmiy jamoatchiligi tomonidan ishonchli ilmiy manba sifatida foydalanilmoqda. Olimning ushbu durdona asari keng ilmiy jamoatchilikning e'tiborini o'ziga jalab qilgan va 1952 yilda Davlat mukofotiga sazovor bo'lgan.

Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyoziy Respublikamiz uchun murakkab bo'lgan tarixiy sharoitda jamoat va davlat arbobi sifatida jonbozlik va fidoyilik bilan xizmat qilgan, millat kelajagi uchun qayg'urgan olimdir. Qori-Niyoziyning ingliz, rus va o'zbek tillarida yuzlab ilmiy asarlari, monografiya va maqolalari chop etilgan. Olim Yaponiya, Fransiya, Italiya, Bolgariya, Hindiston va Afg'oniston kabi davlatlarda o'zbek ilm-fani, madaniyati va tarixining yutuqlarini ommalashtirishga erishgan. Uning "Ulug'bek va uning ilmiy merosi", "Bosib o'tilgan yo'l haqida mulohazalar", "Hayot maktabi" kabi asarlari bugungi kunda ham mutaxassislar uchun eng qimmatli va jozibador ilmiy manbalar hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda Qori-Niyoziy o'zining yirik ilmiy maktabiga ega bo'lib, ko'plab taniqli olim, pedagog, fan arboblari ustozlari hisoblanadi. Buyuk pedagog sifatida O'zbekiston fan tizimiga ko'plab matematika

sohasidagi olimlarini yetishtirib bergan. Bugungi kunda ham mazkur sohaning aksariyat yirik namoyondalari Qori-Niyoziyning izdoshlari hisoblanadi. Masalan O'zbekiston Qahramoni akademik Sh.Ayupov, akademik A.Sa'dullaev, akademik Sh.Alimovlar shular jumlasidandir.

T.N.Qori-Niyoziy o'zbek xalqiga xos bo'lgan urf-odatlar, madaniy-tarixiy modellarni, an'ana va qadriyatlarni chuqur bilgan, o'rgangan, targ'ib qilgan va ularning ta'limiy ahamiyatini ko'rsatishga muvaffaq bo'lgan. Shuning uchun ham Qori-Niyoziy fan tarixi sohasida ko'p qirrali yirik mutaxassis sifatida tan olingan. Olimning sakkiz tomдан iborat asarlarida uning o'zbek xalqi tarixi, madaniyati, ta'lim-tarbiyasiga bo'lgan munosabati o'zining yorqin ifodasini topgan. T.N.Qori-Niyoziy fors va arab tillari chuqur bilganligi uchun ham ajdodlarimizning shu tillarda yozilgan asarlarini asl nusxada o'qib, ilmiy tahlil qilishga muyassar bo'lgan.

T.N.Qori-Niyoziy ko'plab simpozium, xalqaro konfrensiyalar va kongresslarda ishtirok etib, o'zbek xalqining ko'p asrlik tarixiy-madaniy va ta'lim-tarbiyaga oid tajribasi bilan dunyo hamjamiyatini tanishtirishga erishgan. Shuning uchun ham u 1954 yilda Xalqaro astronomiya jamiyati a'zosi, 1968 yilda Fanlar tarixi bo'yicha o'n ikkinchi Xalqaro kongressida Bosh Assambleya a'zosi etib saylangan.

Olimning pedagogik faoliyati sobiq sovet hokimiyatining dastlabki kunlaridan boshlangan. 1917 yil 9 noyabrda "Davlat maorif komissiyasini ta'sis qilish to'g'risida"gi dekret e'lon qilingan bo'lib, jamiyatni yangi g'oyalar bilan isloh qilish maqsadida ta'lim-tarbiyaning zarurligini anglab yetgan holda xalq maorifini tashkil qilishga alohida e'tibor qaratildi. Bu jarayonda ko'plab ziyolilar qatori Qori-Niyoziy ham o'zbek xalqi va millatining ravnaqi yo'lida tinmay harakat qildi. O'sha davrdagi eng muhim masalalardan biri yangi tashkil etilgan maktablarni har tomonlama bilimli pedagoglar bilan ta'minlashdan iborat bo'lgan. Mahalliy aholi orasida esa o'qituvchilarga qo'yiladigan talablarga javob beradigan savodli kishilar ozchilikni tashkil etar edi. U o'zining rafiqasi Oyshaxon O'razaeva bilan birgalikda Farg'onadagi dastlabki yangi tipdagi maktabda pedagog va rahbar sifatida faoliyat ko'rsatgan.

Olimning asosiy e'tibori yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga qaratilgan. Qori Niyoziy o'zi ta'kidlagan quyidagi pedagogik xarakterdagi fikrlarga har doim amal qilib yashagan: "Ijodiy hayot bilan yashagan, aqliy mehnat bilan shug'ullangan har bir kishining, ayniqsa, olimning, o'qituvchining xususiyatlaridan biri kuzatish qobiliyatiga egaligidadir. Bir ko'rinishda "arzimaydigan", "mayda-chuyda"larga diqqat qilib yurishdan iborat". Olim insondagi eng ulug' fazilat sifatida samiyamiatni e'tirof etgan. Nosamimiylilik yosh avlod tarbiyasiga putur yetkazishini qayta-qayta uqtirgan. Uning matematikaga oid fikrlari ham yosh avlod ta'lim-tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan olim, matematikaning shaxs tafakkurini shakllantirishdagi ahamiyatiga yuksak baho berib, quyidagi fikrlarni ta'kidlagan edi: "Matematikaning eng qimmatbaho xususiyati shundaki, u kishining mantiqiy mushohada qobiliyatini o'stira boradi. Holbuki, matematikaning formula va qoidalarini yod olish bilan uni egallab bo'lmaydi. Matematikaning joni tafakkurda, mantiqiy mushohada bo'lib, undagi haqiqatlarni

qat'iy, ketma-ket, mantiqiy muhokama bilangina oshkor qilish mumkin. Shunday qilib, mantiqiy tafakkur malakasiga ega bo'lgan kishiga har qanday fan bilan shug'ullanish uchun mustahkam zamin vujudga keladi".

Qori-Niyoziy o'zining pedagogik fikrlarini davom ettirib, bugungi kun uchun ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan bir qator qarashlarni ilgari surgan edi. Pedagog olim bolaning yoshligidagi, ayniqsa, hayotning maktabgacha davri tarbiya nuqtai nazaridan g'oyat murakkabligini ta'kidlaydi. Qori-Niyoziy o'qituvchi va o'qituvchilik kasbiga bo'lgan munosabatini ham o'zining ko'plab maqolalarida alohida ta'kidlab shunday degan: "O'qituvchi oliy ma'lumotli bo'lgani bilan u pastki sinflarda dars berish talabiga mutlaqo javob bera olmasligi mumkin. O'qituvchi eng avval bola ichki dunyosini, uning psixologiyasini, talab va zaruriy ehtiyojlarini juda yaxshi bilib, o'quvchilarning ustidan kundalik va har taraflama ijodiy nazorat olib borishi lozim. Xullas, maktabning pastki sinflari iste'dodli, tajribali, mohir o'qituvchilarning qo'lida bo'lishi kerak, chunki buning uchun yolg'iz formal ma'lumot ko'p vaqt kifoya qilmaydi!. Umuman, o'qituvchining ishi, uning qaysi sinfda va nimadan dars berishidan qat'iy nazar, ijodiy bo'lishi lozim. Aks holda uning so'zi qolipga aylanib, o'qituvchining o'zi oddiy kosibga o'xshab qolishi mumkin".

Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyoziyning o'zbek xalqi ma'naviy-ma'rifiy hayoti va ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan hissasi munosib taqdirlangan. Olim 1952 yilda Davlat mukofoti va 1970 yilda Beruniy nomidagi O'zbekiston Davlat mukofotlari laureati bo'lgan. 2002 yilda esa olimning buyuk xizmatlari va qoldirgan katta ilmiy merosi e'tirof etilib, O'zbekiston Respublikasining "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan taqdirlangan. O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti, Toshkent shahridagi 206-maktab hamda Toshkentdagi ko'chalardan biri serqirra olim va ulkan davlat arbobi Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyoziy nomi bilan ataladi.

T.N.Qori-Niyoziy tomoenidan yozilgan uch yuzdan ortiq ilmiy asarlar bugungi kunda pedagog, matematik, tarixchi, madaniyatshunos, jamiyatshunos olimlar uchun katta ilmiy manba, dasturlamal bo'lib xizmat qilmoqda. Olimning ijodini o'rganish, uning asarlaridan ilmiy manba sifatida foydalanish har doim yosh mutaxassisilarning e'tiborida bo'lishiga ishonchimiz komil.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Педагогика. Энциклопедия. III жилд. Сафарова Р.Г. ва бошқ.// Тошкент: "Ўзбекистан миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2017.- 400 б.

2. Кари-Ниязов Т.Н. Астрономическая школа Улу?бека. Москва.: 1950.- 328 с.

3. Кари-Ниязов Т.Н. Вопроы старой и новой узбекской письменности. Тошкент.: Изд-во УзФАН, 1940. - 32с.

4. Кари-Ниязов Т.Н. О культурной наследии Узбекистана. Тошкент.: Изд-во АН УзССР, 1960. - 32с.

5. Қори-Ниязов Т.Н. Ҳаёт мактаби. (Эсталик лавҳалар). Тошкент.: Фан, 1966. - Б. 287.

6. Қори-ниёзий асарлари - Яндекс: нашлось 18 тыс. Резултатов (yandex.uz)

UZLUKSIZ TA'LIMDA AMALIY BEZAK SAN'ATINI O'RGATISH JARAYONIDA BOLALARNING BADIY-IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

K.M.GULYAMOV,

K.Behzod nomidagi MRDI, "Badiiy kulol va me'moriy yodgorliklar bezagini ta'mirlash" kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Maqolada maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda amaliy bezak san'atining o'rni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, milliy an'ana va qadriyatlarni inobatga olgan xolda bolalarning badiiy-ijodiy rivojlanishining shart-sharoitlari aniqlandi.

Kalit so'zlar: xalq amaliy bezak san'ati, maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar, tasviriy, an'ana, badiiy, ijodiy.

В статье рассматривается роль декоративно-прикладного искусства в развитии художественного творчества детей дошкольного и младшего школьного возраста. Определены условия художественно-творческого развития детей с учетом национальных традиций и ценностей.

Ключевые слова: народно-прикладное декоративно-прикладное искусство, дети дошкольного и младшего школьного возраста, изобразительное, традиционное, художественное, творческое.

The article discusses the role of applied decorative arts in the development of artistic creativity of children of preschool and primary school age. The conditions for the artistic and creative development of children have been identified, taking into account national traditions and values.

Key words: folk-applied arts and crafts, children of preschool and primary school age, fine, traditional, artistic, creative.

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadi o'zining barcha bo'g'larida jamiyatni turli faoliyatda bilish orqali o'sib borayotgan shaxsning ijodiy salohiyatini namoyon etish va rivojlantirishga qaratilgan. Bolani tarbiyalashning ilk bosqichidanoq maqsadli ma'naviy-ma'rifiy, ta'limiy-tarbiyaviy, ijodiy-yaratuvchanlik faoliyat jarayonida tasviriy-amaliy san'at olami bilan o'zaro munosabat o'rnatiladi. Xalq amaliy bezak san'ati bolalarni tarbiyalashning samarali vositalaridan biri ekanligini alohida e'tirof etish kerak. Shu munosabat bilan bolalarni maktabgacha yoshdanoq amaliy bezak san'ati bilan tanishtirish va uning badiiy tamoyillari, ifodalash vositalari va usullarini ijodiy rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Amaliy bezak san'ati bolaning estetik, axloqiy, intellektual

va kasbiy kabi shaxsiy fazilatlariga ta'sir qiladi. Amaliy bezak san'ati asarlarini ko'zdan kechirar ekanmiz, bolalar yorqin quvnoq ranglardan, naqshlarning boyligi va xilma-xilligidan zavqlanish tuyg'usini boshdan kechiradilar. Shuningdek, ularda xalq ustasiga nisbatan hurmat tuyg'usi uyg'onadi hamda go'zallik yaratishni o'rganish istagi paydo bo'ladi.

Xalq amaliy bezak san'atining barcha turlarini ta'lim jarayoniga kiritish bolalarga foydali ta'sir ko'rsatadi. Xususan, ularga voqelikni turli tomonlardan o'rganish imkoniyatini beradi, ijobiy hissiy munosabatni keltirib chiqaradi va badiiy faoliyatga ijobiy munosabatni oshiradi. Bolalar bog'chasi va maktabdagi sinfda bola turli xil tasviriy faoliyat turlarini (rasm chizish, yasash, applikatsiya) o'zlashtiradi va uning ifodali vositalari bilan ishlashda erkinlikka ega bo'ladi. Demak, bezak ishlarida u allaqachon dekorativ kompozitsiyalarni qurish uchun qabul qilingan me'yorlardan chetga chiqishga, qurilish paytida san'atning ushbu turini badiiy ifodalash vositalaridan foydalanib, ularning elementlarini birlashtirishga qodir.

Bolalarga amaliy bezak san'atini tanishtirishda o'qituvchi ularning mustaqil faoliyatdagi tashabbuskorligiga, kuzatuvchanlik, e'tiborni rivojlantirish, estetik didni shakllantirish, barqaror kognitiv qiziqish, tasviriy-amaliy bezak san'ati bilan muloqot qilish istagi, madaniy qadriyatlarni badiiy idrok etishni o'rgatish va dunyoqarashini kengaytirishga hissa qo'shadi. Shu bilan birga, amaliy bezak san'ati o'zining yorqin obrazlilik, ta'sirchanligi, rang-barangligi bilan bolalarda ustozga, tabiatga, san'atga emotsional ijobiy munosabatni shakllantirish uchun qulay zamin yaratadi.

Maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning amaliy bezak san'ati asosida badiiy va ijodiy rivojlanishini quyidagi bosqichlarda tashkil etish maqsadga muvofiq:

- reproduktiv (naqsh elementlari va ularning ma'nosi bilan tanishish, naqsh kompozitsiyalarida elementlarning o'rnini ochib berish; namunalar asosida sodda naqsh kompozitsiyalari tuzish va boshqalar);

- kognitiv (tematik mashg'ulotlar, badiiy adabiyotlarni o'qish, xalq amaliy bezak san'ati asarlarini o'rganish, amaliy bezak san'atida qo'llaniladigan ashyolar va asbob-uskunalar bilan tanishish, suhbatlar va boshqalar);

- amaliy (amaliy mashg'ulotlar: chizmatasvir, buyum yasash, applikatsiya, badiiy mehnat, mustaqil badiiy faoliyat, hamkorlikdagi faoliyat).

Shuningdek, mashg'ulotlar amaliy bezak san'atining muayyan turining o'ziga

xos xususiyatlarini hisobga olgan holda yangi rivojlantiruvchi mazmun bilan boyitilsa, tasviriy-amaliy faoliyat darslarining barcha turlari – chizmatasvir, buyum yasash va applikasiyani o‘zaro bog‘lash ta‘minlansa dars samaraliroq bo‘ladi.

Maktabgacha va boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar uchun qiziqarli ijodiy faoliyat – bu dekorativ rasm chizish uchun bezak yaratish xisoblanadi. U tasavvur etish qobiliyatini rivojlantiradi, harakatlar va his-tuyg‘ularni tartibga soladi. Natijada bolalar o‘zaro ta‘sir va tushunish tajribasiga ega bo‘ladilar. Bola uchun bezakning sub‘ektiv qiymati va uning obyektiv qiymatining uyg‘unligi dekorativ rasm chizishni bolalar uchun tasviriy faoliyatni tashkil etishning eng rivojlangan shakliga aylantiradi. Ushbu bosqichda dekorativ rasm chizish darslari bolaga qiziqish bilan o‘rganish, axborot manbalarini topish, yangi bilimlarni olishda mustaqillik va mas‘uliyatni tarbiyalash imkonini beruvchi usul hisoblanadi. Bolaning ijodiy tasavvurini rivojlantirishda shakli sodda, idrok etishi mumkin bo‘lgan va bolalar tomonidan osongina tanib olinadigan, xalq amaliy san‘atining timsollari (o‘simlik dunyosi, qushlar, hayvonlar va boshqalar) alohida ahamiyat kasb etadi.

Ma‘lumki, amaliy bezak san‘atida tevarak-atrofdagi olam shartli ravishda ramzlar bilan aks ettiriladi. Usta ortiqcha detallardan qochadi, shu bilan birga u tasvirning yaxlitligi va to‘liqligini saqlaydi. Tanlangan dekorativ tasvirga ongli munosabat bo‘lish bolaning ijodiy tasavvurini rivojlantiradi: u ko‘proq maqsadga yo‘naltirilgan bo‘ladi va faollashadi. Dekorativ tasvirlarni yaratish jarayonida bolalar turli xil ijodiy izlanishlarni amalga oshirishlari, bilimlarini va turli manbalardan olingan taassurotlarini safarbar qilishlari mumkin.

Tasviriy san‘at darslarida naqsh chizishda, shaklni bezashda (ro‘mol, idish-tovoq, gilamcha, sochiq, o‘yinchoqlar va boshqalar) bolalarga tabiatdagi shakllar: turli o‘simliklarning barg va gullari, hayvon va qushlarning shakllarini qayta ishlash hamda ulardan o‘zlarining naqsh kompozitsiyalarida qanday foydalanish variantlari namoyish etiladi. O‘qituvchidan namuna asosida naqsh yaratish qobiliyatini o‘rgangan holda, keyinchalik bolalar ularga berilgan shartlarga muvofiq naqsh kompozitsiyasiga o‘zgartirish kiritishni o‘rganadilar (ma‘lum bir rangga bo‘yash, elementlarning joyini, ketma-ketligini o‘zgartirish va hokazo). Asta-sekin ular o‘zlari yangi naqsh kompozitsiyalarini yaratish boshlaydilar, ularning tasavvurlari yanada batafsil bo‘lib, individuallashib boradi.

Naqsh ishlash jarayonida bolalarda turli kombinatsiyalar qilishga qiziqish uyg‘onadi. Bu tasavvurni faollashtiradi va yangi natijaga olib keladigan turli

kombinatsiyalarni amalga oshirishga tayyorlikni shakllantiradi. Shakllarning rang-barangligi, uyg'unligi tufayli badiiy bezak ishlari bolalarning ritm tuyg'usini rivojlantirishga va islmiy geometrik elementlardan naqsh kompozitsiyalari tuzish qobiliyatiga, xususan, badiiy ta'lim-tarbiyaga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bezakli rasm ishlashda badiiylik muhim ahamiyat kasb. Ya'ni bolalar tabiatdagi go'zallikni qanchalik ushlay oladi va uni o'z kompozitsiyasida qo'llay oladi. Shu munosabat bilan amaliy bezak san'ati namunalarini (naqqoshlik, ganch va yog'och o'ymakorligi, kulolchilik, kandakorlik, zargarlik, pichoqchilik, kashtachilik, zardo'zlik, gilamdo'zlik, va boshqalar), mashhur xalq amaliy san'ati asarlarini (Toshkent, Rishton, Samarqand, Buxoro, Qo'qon va boshqalar) ko'rsatish tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Biz ishimizda bolalarning naqsh elementlari yordamida uy-ro'zg'or buyumlari, mebellar, hajmli o'yinchoqlar va boshqa turli mahsulotlarni badiiy bezatish uchun islmiy va geometrik kompozitsiyalarni yaratishda faolligini rag'batlantiradigan turli xil o'yin mashqlaridan foydalanishga harakat qildik. Ularning tanlovi tasodifiy emasligi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bu bolalarga naqsh kompozitsiyalarining o'ziga xos xususiyatlarini qiziqarli va tushunarli tarzda, yetarlicha to'liq tanishtirish imkonini beradi. Shuningdek, ulardan turli obyektlarini badiiy bezashda foydalanish imkoniyati, umuman olganda shaxsning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Bolalarga qiziqarli taqdim etilgan har bir naqsh kompozitsiyasi, bezak elementlarining stilizatsiyasiga xos bo'lgan ma'lumotlar xalq amaliy bezak san'atiga qiziqish uyg'otishga, usta-shogird an'ana va qadriyatlar haqida tushuncha hosil qilishga yordam beradi. Badiiy-kognitiv faoliyat natijasida nafaqat obyektlar va hodisalar to'g'risidagi bilimlarni chuqurlashtirishga, balki o'zlashtirilgan bilimlarga va vizual faoliyatning o'ziga shaxsiy munosabatni, ya'ni faoliyat jarayoni va natijalariga nisbatan hissiy-baholash munosabatini rivojlantirish sodir bo'ladi.

Bezakli kompozitsiyalarni yaratishda bolalar tajriba o'tkazadilar, modellashtiradilar, oddiy shakllarni yangisiga o'zgartiradilar. Natijada haqiqiy obyekt bilan dekorativ tasvir o'rtasida mantiqiy aloqa o'rnatiladi. Bu jarayonda bolaning ijodkorligi yangi shakllarni izlashda, g'oyani tanlash va uni amalga oshirishdagi mustaqillikda, qiyinchiliklarni bartaraf etishda, namunalarni qayta ishlash darajasida, kompozitsiyaning o'ziga xosligida va qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar va kichik maktab o'quvchilarining amaliy

bezak san'ati bilan tanishish jarayonida badiiy-ijodiy faoliyatini rivojlantirishga ularning mustaqil badiiy faoliyatini samarali tashkil etish, shu yoshdagi bolalar o'rtasida ijodiy ishlar ko'rgazmalarini o'tkazish muhim hisoblanadi. Buning natijasida bolalarda o'z his-tuyg'ulari, fikr va munosabatlarini namoyish eta olish qobiliyati yanada rivojlanadi.

Shaxsning ijodiy fazilatlarini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida tarixan shakllangan milliy badiiy an'analar ekanligini ta'kidlash joiz. O'zbekiston sharoitida bolalarni o'zbek xalq amaliy bezak san'ati an'analari bilan tanishtirish tavsiya etiladi.

Xalq amaliy bezak san'ati buyumlarining badiiy va obrazli ifoda etilishi bolalarni ma'naviy qadriyatlarga nisbatan axloqiy-yestetik tarbiyalaydi. Shuningdek, dunyoni boshqa nigoh bilan ko'rishga, milliy o'zlikni anglashga imkon beradi hamda odamlarning dunyoqarashi va ijodiy faolligini rag'batlantiradi.

Bizning tadqiqotimiz doirasida milliy madaniy meros, uning an'ana va qadriyatlarini bilish bolalar dunyoqarashining milliy xususiyatlari, rang-barangligi, kompozitsion yechimi, motiv va tasvirlar hamda ularni bajarishning texnik usullari hududning tabiatini aks ettiruvchi xalq amaliy bezaklarida namoyon bo'ladi. Badiiy tahlil bolalarga xalq amaliy bezak san'atida keng tarqalgan ramziy belgilarni aniqlashga yordam beradi: masalan, chinnigul – hayot ramzi; uzum – to'kin-sochinlik; barg - bahorgi uyg'onish; gulsafsar - osoyishtalik va umr uzoqlik; anor - ezgulik, to'qchilik; oygul - baxt, iqbol, go'zallik; olma - muhabbat; atirgul - go'zallik; lola - bahor, sher - mardlik, jasorat, kuchlilik, hokimlik; chumoli - donolik, hokisorlik; bulbul - sadoqat; xumo - baxt qushi; baliq - hushyorlik, halol luqma, ok kabutar - tinchlik ramzi va boshqalar [2, 166-b.].

O'zbek ornamentlarida bolalar islimiy va geometrik naqshlarning barqarorligini kuzatishlari mumkin, xususan obyektiv dunyoning aksining mavjudligi alohida e'tirof etish joiz. Bu yerda siz o'simlik va hayvonlarning stilizatsiya qilingan tasvirlarini, devorlarda bazmi jamshid, ov ko'rinishi, manzara va diniy marosimlar tasvirlanganligini ko'rishingiz mumkin. Jonli mahlulqar qizil va ko'k ranglar bilan bo'yab tasvirlangan.

Madaniyatning rivojlanishi natijasida naqqoshlik ajralib chiqdi hamda rivojlandi. Arxeologik qazish ishlari naqqoshlik san'ati jahondagi barcha xalqlarda qadimdan mavjudligini ko'rsatadi. Chunonchi, Xitoyda, Qadimiy Eronda, Hindiston kabi davlatlarda naqshning har xil turlarini ko'rishimiz mumkin. Naqqoshlik har bir davlatning o'ziga xos muhitiga: geografik o'rni, hududning

o‘simlik dunyosiga ko‘ra rivojlanadi. Xususan, arman va gruzinlarda uzum va uzum bargi, shimol xalqlarida archa va har xil xayvonlar, qirg‘iz va qozoqlarda mol shoxi, tojik va o‘zbek xalqlarining naqshlariga qarasak anor, bodom, gullar, qalampir va boshqalarni ramziy naqsh tariqasida ishlatilganligini shohidi bo‘lamiz. Yevropada barokko, gotika, roman klassitsizmi uslublari turli davrlarda hukmron bo‘lgan. Bu esa naqqoshlik san‘atining rivojlanishiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatgan [2, 7-8-b.].

Maktabgacha va boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarning tasviriy va amaliy faoliyatni rivojlantirish ishlarini tashkil etishda amaliy bezak san‘ati bilan tanishish o‘quv-tarbiya jarayonining turli sohalari va faoliyat turlarini birlashtirish lozim. Ayniqsa, bolalarni turli xil badiiy faoliyat turlariga (musiqiy, animatsion va teatr) faol jalb qilish, individual imtiyozlarni, moyilliklarni, qiziqishlarni va vizual faoliyatning rivojlanish darajasini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o‘rinda shuni aytish kerakki, tasviriy-amaliy faoliyatda bolalar bilan ishlash sharoitlari va uni amalga oshirishning mazmuni, shakl va metodlari qanchalik xilma-xil bo‘lsa, ijodiy faoliyat samarali va muvaffaqiyatli kechadi. Natijada bolalarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlanganligi namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Булатов С.С. Народное декоративно-прикладное искусство Узбекистана в эстетическом воспитании школьников: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. - М.: 1993. - 35 б.
2. Булатов С.С., Гулямов К.М. Амалий санъат. Дарслик. - Тошкент: Иқтисод-молия, 2014. - 542 б.
3. Гулямов К.М. Компетенциявий ёндашув асосида бФлажак амалий санъат ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлаш тизими такомиллаштириш. Монография. - Тошкент: ТО‘УТЕРА PRINT, 2020.-156 б.
4. Пазникова З.И. Художественно-творческое развитие детей в процессе освоения декоративно-прикладного искусства // Вестник бурятского государственного университета. 2011. № 1. С. 115-119.

AL-HAKIM AT-TERMIZIY PEDAGOGIK TA'LIMOTIDAN UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI

N.A.ACHILOV,

*Termiz davlat universiteti
Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrası
dotsent v./b., p.f.f.d (PhD)*

Maqolada uzluksiz ta'lim jarayonida jumladan, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim muassasalarida al-Hakim at-Termiziy hayoti va ilmiy asarlaridan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, alloma asarlarining mazmuni va mohiyati, hozirgi kunda o'quvchi-yoshlar tarbiyasida al-Hakim at-Termiziy ilmiy merosidan foydalanish hamda ta'lim tizimi jarayoniga tadbiq etish texnologiyasi o'rin olgan.

Tayanch so'zlar: tarbiya, ilm, nur, ma'rifat, ma'rifatparvarlik, bilim, ma'naviyat, vasvasa, iymon, e'tiqod.

В данной статье рассматриваются возможности использования жизни и научных трудов Аль-Хакима ат-Термизи в процессе непрерывного образования, в том числе в дошкольных, общих средних и высших учебных заведениях. А также содержание и сущность научных трудов, технология использования научного наследия Аль-Хакима ат-Термизи в обучении студентов и применение его в процессе обучения.

Ключевые слова: образование, знание, свет, просвещение, просвещение, знание, духовность, искушение, вера, вера.

The article discusses the possibilities of using the life and scientific works of Al-Hakim al-Termizi in the process of continuing education, including in preschool, general secondary and higher education institutions. Also, the content and essence of the scholar's works, the technology of using the scientific heritage of Al-Hakim al-Termizi in the education of students and the application of it in the process of education.

Key words: education, knowledge, light, enlightenment, enlightenment, knowledge, spirituality, temptation, faith, belief.

Yurtimizdagi tub islohtlar xalqimiz manfaatları va mamlakatimizning porloq istiqboli, inson qadri uchun xizmat qilmoqda. Bu esa yana bir muhim uyg'onish davri – Uchinchi Renessansni barpo etishga zamin hozirlamoqda. Davlatimiz tomonidan 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi ishlab chiqildi. Strategiyaning 73-maqsadi: Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish va keng targ'ib etish -

deb nomgan. Uning ikkinchi bandi "buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy-ma'naviy merosini keng targ'ib qilish maqsadida yurtimizdan yetishib chiqqan allomalar qalamiga mansub 100 ta asarning xalqchil tarjimasini amalga oshirish, ular asosida ilmiy va ommabop risolalar yaratishga" [1;1] bag'ishlangan. Shu maqsaddan kelib chiqqan holda ushbu maqola Qadimiy Termiz shahridan yetishib chiqqan alloma al-Hakim at-Termiziy pedagogik ta'limotidan uzluksiz ta'lim jarayonida foydalanish imkoniyatlariga bag'ishlanadi.

Al-Hakim at-Termiziyning yo'li ilm yo'li bo'lib, asarlarining bosh g'oyasi ham shaxsni ilmi, ma'rifatli bo'lishidir. Uning kitobi va risolalarining ko'pchiligi tasavvuf ilmiga oid bo'lib, ular mutasavvufning eng katta va salmoqli kitoblaridan, deb e'tirof qilinadi. Alloma avvalgi asrlarda o'tgan bo'lsa ham, mazkur kitob va risolalariga so'fiylar, tasavvufni o'rganuvchi ilmiy xodimlar katta e'tibor nazari bilan qaraganlar. Chunki, ajdodimiz har bir asarida ilmga alohida e'tibor berib, uni egallash yo'llari va vositalarini pedagogik jihatdan ochib beradi. Ilmga nur, deb ta'rif beradi va shu nur insonni Alloh vasliga olib boruvchi asosiy vosita ekanligini uqtirib, umri davomida shu g'oya yo'lida fidoyilik ko'rsatgan [2;24].

Tadqiqotimiz jarayonida maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim muassasalarining kutubxona hamda axborot resurs markazlari bilan tanishib chiqdik. Biroq, kutubxonalarda al-Hakim at-Termiziy ilmiy merosiga oid bo'lgan kitoblarni uchratmadik. Faqat, Termiz davlat universitetining Axborot resurs markazida alloma merosiga oid bo'lgan bir qancha kitoblar borligini guvohi bo'ldik. Tadqiqotimiz jarayonida maktab darsliklar ham tahlil qilindi. Biroq, darsliklarda ham alloma merosiga oid ma'lumolar deyarli uchramadi. Natijada, ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritib kelayotgan pedagoglar bilan suhbat uyushtirdik. Ularga al-Hakim at-Termiziy ma'naviy merosi haqida batafsil ma'lumotlar berildi. Olib boriladigan har bir mashg'ulotda alloma merosidan foydalanish uchun namunalar, hikmatlaridan parcha, asarlaridan havolalar berib borish kerakligi ta'kidlanib, ularga alloma merosiga oid materiallar taqdim qilindi. Masalan, allomaning bolalik va yoshlik yillari haqidagi quyidagi ma'lumotni uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarida foydalanish mumkinligi ta'kidlandi. Alloma: «sakkiz yoshga kirganimda barchaning shafqatli va mehriboni bo'lgan Alloh taolo o'z inoyatini mendan darig' tutmadi. Shayx menga ilm sirlarini o'rgatib, tinmay ilm olishni targ'ib qilar edi. Bu ish shu darajaga yetib bordiki, hatto butun vujudim bilan dars olishga intildim. Go'daklik paytimdanoq o'yin

o'rini kitob mutolaa qilish mashg'uloti egalladi. Shu asnoda yoshlikdan ilm ul-osor (hadis ilmi)ni hamda ilm ul-roy (hanafiy fiqh)ni o'rganishni boshladim"- deydi [3; 10.]. Bundan tashqari onani e'zozlash haqidagi» bu saodatli marhamat va barcha yaxshiliklarni onamni rizosidan topdim», kitobga mehr haqidagi «eng qiynalgan vaqtlarimda kitoblarim menga tasalli berar edi» yoki «davr shiddatlari kuchli zarba berganida, o'z kitoblarimga suyanar edim» kabi qimmatli hikmatlari o'quvchi-yoshlarni yoshlikdan bilim sirlarini egallashi, vaqtni bekorga sarflamaslik, ota-onani ulug'lash va uning qadriga etish, kitob-tuganmas xazina ekanligi, undan olgan bilimlarni inson umming oxirigacha ham sarflay olmasligini, o'quvchi-yoshlarni kitobga mehr-muhabbatni oshirish, unga qiziqtirish va e'tiborini oshirishga xizmat qiladi [4; 60].

Al-Hakim at-Termiziyning pedagogik ta'limotidan uzluksiz ta'lim jarayonida foydalanish imkoniyatlari yuzasidan ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritadigan tarbiyachi va pedagoglarga quyidagi taklif va tavsiyalarni bermoqchimiz:

- oilada olib borilayotgan ilk tarbiya jarayonida ota-onalar tomonidan alloma al-Hakim at-Termiziyning bilim olish, ota-onaga mehr va kitobga muhabbat kabi hikmatlari ertak tarzida aytilib, odatlantirib boriladi. Natijada, farzandlarning ongida bolalikdan bilim olishga bo'lgan qiziqish va ehtiyoj, ota-onaga muhabbat va kitobga bo'lgan mehr kabi fazilatlar shakllanadi;

- maktabgacha ta'lim muassasalarida olib borilayotgan mashg'ulotlar jarayonida Sharq allomalari rasm va video roliklar namoyishi asosida tanishtirilib boriladi. Al-Hakim at-Termiziy siymosi uning hikmatli so'zlari va "Ona duosi", "Kiobning qudrati" nomli hikoyalari ertak asosida rolli o'yinlar asosida tarbiyalanuvchilar bilan birgalikda ijro qilinib, ular ongiga ota-onani e'zozlash va kitobga mehr qo'yish singdiriladi. Natijada, tarbiyalanuvchilarda allomaning ibratli hayoti, ota-onani e'zozlash va kitobga bo'lgan sadoqat kurtaklari shakllantirilib boriladi;

- umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarida dars va darsdan tashqari tarbiyaviy mashg'ulotlarda al-Hakim at-Termiziy hayoti va faoliyati Vatanimiz miqyosida o'rganiladi va tahlil qilinadi. «Nafs odobi», «Kasb odobi» asalaridan namunalar keltirilib, ularda keltirilgan insoniylik fazilatlarini tahlil qilinadi. Natijada, o'quvchilar allomaning hayoti va faoliyati, nafs tarbiyasi tushunchasi, kasbni tanlash odobini o'rganadi. Natijada, o'quvchilarda alloma merosini Vatanimiz miqyosida o'rganilishi o'rgatilib, ularda nafs tarbiyasi va kasbni tanlash uchun nimalarga e'tibor qaratish zarurligi haqidagi ko'nikma va malakalar rivojlantiriladi.

– oliy ta’lim muassasalari talabalari bilan auditoriya va auditoriyadan tashqari tashkil etiladigan tarbiyaviy mashg’ulotlar jarayonida al-Hakim at-Termiziy merosi dunyo miqyosida o’rganiladi. Allomaning «Ma’rifat ul-asron», «Navro’znoma» asarlari talabalar tomonidan mustaqil topshiriqlar asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Natijada, talabalarda alloma merosini dunyo miqyosida o’rganilishi tahlil qilinib, ularda ilm va ma’rifatga erishish bosqichlari haqidagi kompetensiyalar hosil qilinadi.

Albatta, al-Hakim at-Termiziy ilmiy-ma’naviy merosini o’rganish jarayonida alohida bir xususiyat namoyon bo’ladiki, bu ham bo’lsa uning asarlaridagi ma’lumotlarning xilma-xilligi va boyligi, muallif madaniy-ma’rifiy salohiyatining keng ko’lamligidir. Alloma: «yo’qotilgan narsaga emas, niyatning yo’qolishiga qayg’urish kerak, zero hech bir ezgu ish niyatsiz bo’lmas», «Alloh senga ilm, aql, hidoyat berdi, sen uning taqdiriga rozi bo’l, qismatingdan nolima, o’zingning yomon nafsingdan o’pkalan», «ma’rifat qalbning til bilan iqror bo’lgan holdagi tasdig’idir» – deydi [5; 58.]. Alloma asarlari sahifalarida singdirilgan bunday donishmandona hikmatlar va ular tashigan g’oyalari, ilgari surgan muddaolarning o’zi alohida mavzu, chunki bu donolik namunalari insonlarni hamisha ezgulik sari davat etadi.

O’tmish ajdodlarimizning ibratli hayot yo’li va serqirra ilmiy-diniy faoliyati milliy qadriyatlarimiz hamda ma’naviyatimizni teran boyitgan bebaho xazinadir. Shu maqsadda al-Hakim at-Termiziy pedagogik ta’limotidan uzluksiz ta’lim jarayonida foydalanish imkoniyatlarini o’rganish va bebaho asarlarini tahlil qilish natijasida quyidagicha xulosalarga kelindi:

1. Al-Hakim at-Termiziyning ilmiy pedagogik merosi inson kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi. Alloma asarlaridagi ilm, ma’rifat kabi fazilatlar o’quvchi-yoshlarni insoniylik fazilatlarini o’rganishda muhim bilim manbai bo’lib xizmat qiladi.

2. Al-Hakim at-Termiziyning pedagogik ta’limotini o’quvchi-yoshlarimiz chuqur va tizimli o’zlashtirishiga ajdodlarimiz merosining munosib davomchilari ekanliklarini teran his qiladilar. Ularda ulug’ allomalar merosini har tomonlama o’rganish ko’nikmalari hosil qilinadi.

3. Al-Hakim at-Termiziyning pedagogik ta’limotini uzluksiz ta’limning barcha bosqichlarida oiladan boshlab, maktabgacha ta’lim, umumiy o’rta ta’lim va oliy ta’lim tizimida dars va darsdan tashqari mashg’ulotlarda o’rganish va tahlil qilish asosida o’quvchi-yoshlarda ota-onaga muhabbat, ezgulik, kitobga mehr, iymon, e’tiqod kabi ma’rifatparvarlik fazilatlarini shakllanadi.

4. Al-Hakim at-Termiziyning ilmiy merosini vatanimiz hamda dunyo miqyosida o'rganish va keng targ'ib qilish xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimizni chin insoniy fazilatlar sohibi etib tarbiyalashda xizmat qiladi. Ularning qalbida ajdodlarga munosib avlodlar bo'lish hamda Vatanga muhabbat tuyg'ularini mustahkamlash kompetensiyalarini rivojlantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. - Toshkent sh., 2022-yil 28-yanvar.
2. Achilov N.A. Al-Hakim at-Termiziy asarlari vositasida talabalarda ma'rifatparvarlik fazilatlarini rivojlantirish texnologiyasi. Ped. fan. bo'y. fal. dok. ... diss. - Termiz, 2020. - 173 b.
3. Baduv ush-sha'n yoxud Hakim Termiziyning o'zi haqida yozganlari. [Tarjimon R.Abdullaev]. - T.: «Mumtoz so'z», 2016. -100 b.
4. Tursunov S., Murtazoev B., Termiziylarning ilmiy tafakkuri. - T.: "O'zbekiston", 2016. - 280 bet.
5. Choriyev Z. va boshqalar, Al-Hakim at-Termiziy. - T.: «Yangi asr avlodi», 2008. - 150 b.

O'QUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

N.G.DILOVA,

BuxDU Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrası dotsenti

F.B.NE'MATOVA,

BuxDU Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrası o'qituvchisi

Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim tizimi, ushbu jarayonlarda o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda PIRLS xalqaro baholash dasturidan foydalanish imkoniyatlari, ta'lim sifatini oshirishda ushbu dasturning ahamiyati va afzalliklari haqidagi masalalari yoritilgan va zamonaviy ta'limning samaradorligini oshirishga oid tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: *uzluksiz ta'lim, kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, xalqaro baholash dasturlari, PIRLS xalqaro baholash dasturi, tahlil, baholash, investitsiya, ta'lim sifati, inson kapitali, zamonaviy yondashuvlar, innovatsion ta'lim.*

В данной статье рассматривается система непрерывного образования, возможность использования международной оценочной программы PIRLS при формировании коммуникативных компетенций студентов в этих процессах, значение и преимущества данной программы в повышении качества образования и рекомендации по повышению эффективности современного образования.

Ключевые слова: *непрерывное образование, компетентность, коммуникативная компетентность, международные программы оценивания, международная программа оценивания PIRLS, анализ, оценивание, инвестиции, качество образования, человеческий капитал, современные подходы, инновационное образование.*

This article discusses the system of continuing education, the possibility of using the PIRLS international assessment program in the formation of students' communicative competencies in these processes, the significance and advantages of this program in improving the quality of education, and recommendations for improving the effectiveness of modern education.

Key words: *continuous education, competence, communicative competence, international assessment programs, PIRLS international assessment program, analysis, assessment, investments, education quality, human capital, modern approaches, innovative education.*

Uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan, o'zaro mantiqiy izchillik asosida bog'langan hamda soddadan murakkabga qarab rivojlanib boruvchi va bir-birini taqozo etuvchi bosqichlardan iborat yaxlit ta'lim tizimi hisoblanadi. Uning faoliyati

davlat ta'lim standartlari asosida, turli darajalardagi ta'lim dasturlarining izchilligiga asoslanadi. Bugun mamlakatimizda ta'lim sifatini yuqori bosqichga ko'tarish, zamon talablariga javob bera oladigan kadr tayyorlash dolzarb masala bo'lib, u uzluksiz ta'lim oldiga bir qancha muhim talablarni qo'ymoqda.

Ushbu talablar: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, Vazirlar Mahkamasi hamda tegishli vazirliklarning farmon va qarorlarida, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 15-martda "Umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi 140-sonli, 2017-yil 6-aprelda "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli* qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-aprelda "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmonlarida o'z aksini topgan va ijroga yo'naltirilgan.

Bu borada AQShning O'zbekistondagi elchisi Daniel Rozenblum o'z fikrini bildirib shunday deydi: "Biz ta'limga sarmoya kiritishni har bir mamlakat bajara oladigan eng muhim amal deb hisoblaymiz. Yosh avlodga investitsiya kiritish kelajakka investitsiya kiritish demakdir. Biz Xalq ta'limi vazirligi bilan birgalikda amalga oshirayotgan ushbu loyiha butun O'zbekiston bo'ylab 3 - va 5-sinf o'quvchilarining o'qish va matematika ko'nikmalarini baholashga yordam beradi. Baholash ushbu fanlar bo'yicha o'quv dasturlarini takomillashtirish va shu fanlarni o'qitishga to'g'ri investitsiya kiritish imkonini beradi".

Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) - boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash xalqaro tadqiqoti barcha yoshdagi o'quvchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, o'quvchining savodxonlik darajasi, kommunikativ kompetensiyasi barcha sohalar uchun juda zarurdir. Uzluksiz ta'lim jarayonida o'quvchilarda ushbu kompetensiyani rivojlantirib borishni tizimli amalga oshirish o'zaro uzviylikni ta'minlashga yordam beribgina qolmay, balki shaxsning butun hayoti davomida sifatli bilim olishi uchun poydevor ham hisoblanadi.

Kommunikativ kompetensiyasi bu shaxsning murakkab kommunikativ ko'nikma va ko'nikmalariga egaligi, unda yangi ijtimoiy tuzilmalar yetarli ko'nikmalarni shakllantirish, muloqotning madaniy normalari va cheklovlari, bilim, urf-odatlar, etiket, odob-axloq, ta'lim, aloqa vositalari oriyentatsiya bilimiga ega bo'lishidir.

Kommunikativ kompetensiya – barcha sohalarda zarur bo‘lgan muloqot qobiliyatlari, bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalar, biznes aloqalari sohasida hissiy va ijtimoiy tajribani o‘z ichiga olgan shaxsning umumiy kommunikativ xususiyatidir.

Muloqot qobiliyati quyidagilardan iborat:

- muloqot qilish kerak bo‘lgan kommunikativ vaziyatning ijtimoiy-psixologik prognozini berish;

- muloqot jarayonini ijtimoiy-psixologik jihatdan dasturlash, kommunikativ vaziyatning o‘ziga xosligiga asoslangan;

- kommunikativ vaziyatda aloqa jarayonlarini ijtimoiy-psixologik boshqarishni amalga oshirish.

Kommunikativ qobiliyat umumiy madaniyatni va uning professional faoliyatida o‘ziga xos namoyonlarini sintez qiluvchi integral sifatdir. Kommunikativ kompetensiyaning shartlaridan biri, muayyan qoidalar va talablarni bajarishdir. Ushbu qoidalarning eng muhimlari quyidagilar:

1. Eng keng tarqalgan qoida – bu o‘z-o‘zidan tushunilmagan yoki to‘liq tushunilmagan bo‘lsa, fikr bildirishni boshlashning iloji bo‘lmagan qoidadir.

2. Tushunish uchun doimiy tayyorgarlik qoidasi. Ko‘pincha semantik va shaxsiy to‘siqlar mavjud bo‘lib, ular ko‘pincha xabarlarini to‘liq va noto‘g‘ri tushunishga olib keladi.

3. Aniqlik qoidasi. Noma‘lum, noaniq so‘zlardan qochish kerak va begona yoki yuqori ixtisoslashgan atamalardan foydalanmaslik lozim.

4. Og‘zaki bo‘lmagan signallarni nazorat qilish qoidasi. Faqat nutqingizni va xabarning mazmunini nazorat qilish yetarli emas. Bundan tashqari, uning tashqi eskort – yuz ifodalari, imo-ishoralari, intonatsiyasi, pozitsiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan qismida uning shaklini nazorat qilish kerak.

5. O‘z nohaqligi qoidasi. Aloqa paytida har doim shaxsiy nuqtayi nazar noto‘g‘ri bo‘lishi mumkinligiga ruxsat berish kerak. Bu ko‘pincha jiddiy xatolardan ogohlantiradi.

6. Joy va vaqt qoidasi. Har qanday xabarning samaradorligi o‘z vaqtida amalga oshiriladigan eng munosib vaziyatni tanlashda keskin oshadi.

7. Ochiqlik qoidasi. Yangi ochilgan vaziyatlarning ta‘siri ostida o‘z nuqtayi nazarini qayta ko‘rib chiqishga tayyor bo‘lishni, shuningdek, suhbatdoshning nuqtayi nazarini qabul qilish va hisobga olish qobiliyatini anglatadi.

8. Faol va konstruktiv tinglash qoidasi samarali kommunikatsiyalarning asosiy shartlaridan biridir.

9. Fikr-mulohaza qoidalari. Bu qoida, oxir-oqibatda, kommunikativ jarayonning asosiy maqsadiga erishishni ta'minlaydi.

Uzluksiz ta'lim tizimida maktabgacha va boshlang'ich ta'lim jarayonlarida o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyaning boshlang'ich talablari shakllantirilib boriladi. Bu borada ta'lim olishning davlat talablari va davlat ta'lim standartlarida ham tegishli belgilab qo'yilgan.

Boshlang'ich sinflarda kommunikativ kompetensiya aynan o'qish va ona tili fani asosida shakllantirishiga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda ma'naviy-axloqiy yo'nalishlar ustuvorligi ko'zda tutiladi. O'quvchilar milliy adabiyotning, shuningdek, jahon adabiyotining eng sara namunalarini o'qish va tahlil qilish asosida ezigulik va yovuzlik, yaxshilik va yomonlik, go'zallik va qusur haqidagi xilma-xil talqinlarga duch kelishadi, ularga ongli va jonli munosabat bildirishadi, shular asosida o'zlaridagi axloqiy-ma'naviy fazilatlar majmuining shakllanishi va rivojiga imkon topishadi. Ularga nisbatan ochiq hayotiy munosabatlarni aks ettirish zaruriyati esa o'quvchilar og'zaki hamda yozma nutqlarining rivojida muhim omil vazifasini ado etadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar turli davr va mamlakatlarda yaratilgan, turlicha dunyoqarash va e'tiqodlarni aks ettirgan, badiiy asarlarning eng yuksak namunalari bilan tanishib boradilar. Shular asosida ularda olam va odamlarning rang-barangligi, ularning takrorlanmasligi, ayni paytda olamning, butun bashariyatning bir butunligi haqidagi tasavvur va qarashlari shakllanib, kengayib, mustahkamlanib boradi. Eng muhimi, u olam va odamga tegishli bo'lgan barcha hodisalarga emotsional (hissiy) munosabat bildiradi oladigan darajaga ko'tariladi, qarashlar, dunyoqarashlar, nuqtayi nazarlar xilma-xilligini kuzatish imkoniga ega bo'lishadi.

O'qish fani bo'yicha uzluksiz ta'lim tizimining majburiy ta'lim bitiruvchilari PIRLS asosida:

- o'qish fanining estetik, tarbiyaviy, ta'limiy ahamiyati, so'zning ifoda imkoniyatlari, so'z orqali inson his-tuyg'ulari hamda tabiat manzaralarining tasvirlanishi, xalq og'zaki ijodi, bolalar adabiyoti, o'zbek va jahon bolalar adabiyoti namunalari, adabiy tur va janrlar haqida umumiy bilimga ega bo'lish;

- o'rganilgan asarlarga mustaqil ravishda baho berish; o'rganilgan adabiy-nazariy tushunchalarning qo'llanilishiga doir test topshiriqlarini bajarish;

- turli manbalar (darslik va o'quv qo'llanmalar, lug'at, bolalar adabiyotlari)dan foydalanib, adabiy mazmundagi axborotlarni izlash va foydalanish;

- o'rganilgan xalq og'zaki ijodi, bolalar adabiyoti, jahon bolalar adabiyoti

namunalaridan tegishli xulosalar chiqarish, ibrat olish, yaxshi insoniy fazilatlarini o'ziga singdirish, o'rganilgan maqol, she'riy satrlar va boshqa badiiy asarlardan kundalik og'zaki so'zlashuvlarda o'rinli foydalanish, asar va uning qahramonlariga yozma va og'zaki tavsif berish, badiiy ijod namunalarini (nasriy, she'riy)ni ifodali o'qish, ularning mazmunini tushunish, anglash va idrok etish. Badiiy matn yoki uning parchasini ifodali yod aytish, qayta hikoyalash, o'zgalarga tushuntirib berish, munosabat bildirish va baholay olish, og'zaki va yozma nutqni boyitish, rivojlantirish, tushunarli va ravon, og'zaki hamda yozma nutqqa ega bo'lish;

– o'quvchilarga adabiy ta'lim (o'qish) adabiy o'qishlar tarzida o'rgatiladi. Bolaning o'qish texnikasini egallashi uchun, avvalo, uning savodxonlik darajasi shakllantiriladi, og'zaki va yozma nutqi rivojlantiriladi, tovush va so'zlarni to'g'ri talaffuz yetish o'rgatiladi. Dastlab tanish, keyin notanish matn ifodali o'qitilib, o'quvchidagi ko'nikma, malaka aniqlanadi. Bunda miqdoriy ko'rsatkich – o'qish tezligi, ya'ni bir daqiqada nechta so'zni ravon o'qiy olishi belgilanadi. Bolaning matn mazmunini to'liq o'qib olishi, qayta hikoyalashi, shuningdek, o'zgalar nutqini eshitib, tushunib olishi maqsad qilinadi.

O'quvchilar bilimini baholashda PIRLS tadqiqotlarining topshiriqlaridan foydalanish va unda belgilangan baholash mezonlariga amal qilish ularda:

– o'qish savodxonligining maqsadiga erishishda badiiy tajriba orttirish va axborot olish va undan foydalanish;

– ko'p qirrali, murakkab vazifalarni amalga oshirishga o'rganish;

– har bir muammo xususida chuqur fikrlash va o'z bilimini oshirib borishni boshqara olish;

– o'z tengdoshlari, o'qituvchilar va mutaxassislar bilan chuqur mulohazani talab etuvchi muhim vazifalarni bajarishda hamkorlik qila olish;

– kommunikativ, qarorlar qabul qilish, muammolarni hal etish va yangi fikrlar yaratishda texnologiyalardan foydalana olish kabi kompetensiyalarni shakllanishiga ko'maklashadi.

Matnni tushunish jarayonida esa quyidagilarga erishiladi:

1. Matnni o'qish asosida diqqatni jamlash va aniq ma'lumotlarni to'plash;

2. Xulosa chiqara olish;

3. G'oya va axborotlarni tahlil qilish va uyg'unlashtirish;

4. Kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish kabilar.

Natijada, o'quvchilarda: matnni to'liq tushunish, matn elementlarini baholash, g'oyalar va axborotlarni tahlil qilish, muloqot qilish, ijodiylik va

qiziquvchanlik, tanqidiy fikrlash va tizimli fikrlash, axborot va ommaviy axborot vositalaridan foydalanish, shaxslararo va hamkorlik, muammolarni aniqlash, shaklga solish va yechimini topish, o'z-o'zini yo'naltirish, ijtimoiy mas'uliyat kabi hayotiy ko'nikmalar shakllana boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019 y., 06/19/5712/3034-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 08.12.2018 dagi 997-son "Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot Tashkiloti tomonidan o'tkaziladigan PISA va TALIS xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etishi to'g'risida"gi Qarori Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 08.12.2019 y., <https://lex.uz/docs/4097073>.

3. Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik ko'rish va tashkil etish mavzusida qo'llanma // Namangan viloyat Xalq ta'limi boshqarmasi, Ta'lim sifati monitoringi bo'limi, 2019, B.30.

4. N.G. Dilova. Uzluksiz ta'lim jarayoni subektlarining kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish: muammolar va yechimlar mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. "Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilimini baholashda PIRLS tadqiqotlaridan foydalanish imkoniyatlari" nomli tezisi 26.1.0.2020 y.

AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK SPORT MURABBIYLARI KASBIY MAHORATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

S.U.IBRAXIMOV,

O'zPFITI doktoranti,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ushbu maqolada akmeologik yondashuv asosida bo'lajak sport murabbiylarini kasbiy mahoratini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini va o'ziga xos jihatlari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: *akmeologik yondashuv, bo'lajak sport murabbiylari, kasbiy mahorat, kasbiy yuksalish, ma'naviy-ahloqiy tarbiya, pedagogik faoliyat, kasbiy rivojlanish.*

В данной статье описаны педагогические возможности и специфика развития профессиональных навыков будущих спортивных тренеров на основе акмеологического подхода.

Ключевые слова: *акмеологический подход, будущие спортивные тренеры, профессиональные качества, профессиональное развитие, духовно-нравственное воспитание, педагогическая деятельность, повышение квалификации.*

This article describes the pedagogical possibilities and specifics of the development of professional skills of future sports coaches based on the acmeological approach.

Key words: *acmeological approach, future sports coaches, professional qualities, professional development, spiritual and moral education, pedagogical activity, advanced training.*

Bo'lajak sport murabbiylarining kasbiy mahorati tarkibiy qismini sportchilar bilan amalga oshiriladigan guruhli ish metodikasini o'zlashtirishdan iborat. Buning uchun ular sportchilarning o'z-o'zlarini mustaqil boshqara olish va o'zaro muloqot hamda hamkorlikka kirishish imkoniyatlarini aniqlab hisobga olgan holda zarur metodlarni qo'llash ko'nikmasiga ega bo'lishlari kerak. Bu o'rinda bo'lajak sport murabbiysining o'rni tarbiyaviy maqsad bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Shu bilan bir qatorda sportchilarning yosh xususiyatlari ham aniq hisobga olinadi. Sportchilar qanchalik yosh bo'lsa sport murabbiysi mashhulotlar jarayonining asosiy tashkilotchisi sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Sport murabbiylarida akmeologik yondashuv asosida kasbiy mahorat ko'nikmalarini shakllantirish orqali sport mashg'ulotlarida vujudga keladigan ziddiyatlarni bartaraf etishga tayyorlash alohida kasbiy ahamiyatga ega. Bunda sport murabbiysining pedagogik ijodkorligi yetakchi o'rin egallaydi. Pedagogik ijodkorlik kasbiy mahoratning asosini tashkil etadi. Pedagogik ijodkorlikning mahsuli

esa yangi xarakterdagi moddiy, ma'naviy qadriyatlarni yaratishda namoyon bo'ladi. Ijodkorlikning psixologik jihatlarini shaxsiy hamda jarayonli yo'nalishlarda o'z ifodasini topadi. Ijodiy xarakterdagi pedagogik faoliyat o'qituvchining bilim, ko'nikma, Malaka va kompetensiyalarida o'z ifodasini topadi. Pedagogik ijodkorlikning asosiy natijasi mashg'ulotlarni loyihalash va tashkil etishda namoyon bo'ladi. Mashg'ulot loyihalari har doim o'zining aniqligi, samaradorligi, natijaning kafolatlanganligi bilan pedagogik jarayon mahsulдорligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Pedagogik ijodkorlik ikki yo'nalishdagi metodlar yordamida shakllantiriladi. Birinchi yo'nalishda pedagogik ijodkorlikni shakllantirishning an'anaviy metodlari, ikkinchi yo'nalishda noan'anaviy innovatsion metodlari nazarda tutiladi. Ijodkorlikni namoyon etishning an'anaviy metodlari alohida ahamiyatga ega. Mazkur metodlar sirasiga:

1. Bo'lajak murabbiyning shaxsiy ijodkorlik jarayonini kuzatish
2. Pedagogik jarayon bilan bog'liq holda taniqli pedagog murabbiylarning ish tajribasini o'rganish.
3. Bo'lajak murabbiyning kasbiy qiziqishlarini aniqlash maqsadida anketa so'rovlarini tashkil etish.
4. Talabalardan intervyular olish
5. Bo'lajak murabbiylarning ijodkorlik darajasini o'rganish maqsadida sinov mashg'ulotlarini tashkil etish.
6. Bo'lajak murabbiylarning ijodkorlik layoqatini aniqlash maqsadida test sinovlarini o'tkazish.

Bo'lajak murabbiyning ijodiy layoqatlari ularning nostandart topshiriqlarni yechishlari jarayonida ham namoyon bo'ladi. bo'lajak murabbiyning ijodiy mahsuloti sifatida yangi g'oyalar, u tomondan taklif qilingan usullar, mualliflik loyihalari, innovatsion xarakterdagi mashg'ulot ishlanmalari, sportchi o'quvchi va talabalar orasidagi shaxslararo munosabatlarni barqarorlashtirish, ziddiyatlarni bartaraf etishga qaratilgan konsepsiyalar, mashg'ulot modellar, hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish texnologiyalari nazarda tutiladi. Talabaning ayni bir layoqatlari turli ko'rinishdagi ijod mahsulida namoyon bo'ladi.

Pedagogik faoliyatda layoqatlarning o'zaro namoyon bo'lishiga imkon beradigan munosabatlar tarkib topadi. Bu munosabatlar kasbiy mahorat cho'qqisiga erishish imkonini beradi. Bo'lajak sport murabbiysining ijodkorligi uning kasbiy mahorat cho'qqisini egallashiga asos yaratadi. Natijada bo'lajak murabbiy turli o'zgaruvchan vaziyatlarada sportchi o'quvchi va talabalarni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalash usullari va vaziyatlarini maqsadga muvofiq holda tanlash ko'nikmasiga ega bo'ladi.

Bo'lajak sport murabbiysining kasbiy mahorati o'zlashtirgan bilimlari bilan amaliy tajribalarining uyg'unlashgan ifodasi hisoblanadi. Mazkur mahorat o'zida texnologik jarayonga xos hamda ahloqiy tarbiyaga xos kasbiy bilimlarni qamrab oladi. Bo'lajak

murabbiyning kasbiy faoliyati ijodkorlik jarayonining tarkibiy qismi hisoblanadi. Pedagogik ijodkorlik keng ko'lamli tushuncha bo'lib, u o'z ichiga ta'lim oluvchilarning ijodkorligi hamda ularning pedagog bilan birgalikdagi harakatlarni qamrab oladi. Bo'lajak murabbiy ijodkorlik jarayoni o'zida ikkita tarkibiy qismini mujassamlashtiradi:

A) Ilmiy izlanish.

B) Sub'ektiv hissiy fikrlash jarayon. Ushbu faoliyat doirasida bo'lajak sport murabbiysi pedagogik faoliyat mantiqini izlaydi va o'z nuqtai nazarlarni rivojlantiradi. Bo'lajak sport murabbiysining shaxsiy hissiy sohasi quyidagilarni mujassamlashtiradi:

1. O'zini ijodkor sifatida his qilish. Bu bo'lajak murabbiyning:

a) o'z quvvatlarini namoyon etishi, mahsuldor faoliyat ko'rsatishga intilishida namoyon bo'ladi;

b) bo'lajak murabbiy o'zining faol ijodiy faoliyatni amalga oshirishga intilishi;

v) ijodiy xarakterdagi pedagogik faoliyatdan ruhlaniish;

g) pedagogik faoliyatdan qoniqish uni amalga oshirish sharti ekanligini anglash;

d) pedagogik faoliyatdan qoniqish kasbiy faoliyat natijasi sifatida ikki yo'nalishda amalga oshadi: kundalik faoliyatidan qoniqish hosil qilish va istiqboldagi pedagogik faoliyatni amalga oshirish uchun aniq yo'nalish olish va ruhlaniish.

2. Bo'lajak murabbiy muloqot kompetensiyasini egallashi. Kommunikativ faoliyat doirasida sport murabbiylari bilan sportchilar orasidagi o'zaro munosabatlar amalga oshiriladi. Ushbu munosabatlar ijtimoiy-psixologik hamda ahloqiy-tarbiyaviy xarakter kasb etadi. Mazkur faoliyatning mazmuni o'zaro axborot almashinishdan iborat. Sport murabbiylari turli kommunikativ vositalar yordamida sportchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadilar, ular orasidagi ziddiyatlarni bartaraf etish usul va metodlarini qo'llaydilar. Buning natijasida guruhdagi sportchilar orasida pozitiv xarakterdagi o'zaro munosabatlar va hamkorlikni yo'lga qo'yadilar. Sport murabbiysi mashg'ulotlar davomida ushbu jarayonni faollashtiradi. Sportchilarning faoliyatlarini boshqaradi. Ular orasida vujudga keladigan turli munosabatlar, shu bilan bir qatorda ziddiyatlarni ham bashorat qiladi hamda pedagogik faoliyatning muloqotga asoslanganligini namoyon etadi.

Sport murabbiysining ta'limiy faoliyati sportchi o'quvchi talabalarda mashhulotlar mazmuni bilan bog'liq holda tizimli bilimlarni shakllantirishga qaratilgandir. Sportchi o'quvchi hamda talabalarning ko'nikma va malakalari rivojlantirish hamda tarbiyalash maqsadlarini ham o'zida mujassamlashtirganligi bilan xarakterlidir. Bo'lajak sport murabbiylarini pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida faoliyatning quyidagi turlari shakllantirilishi lozim:

- mashg'ulotlarni rejalashtirish va mazmunini loyihalash;
- o'rganish va mashqlantirish jarayonini tashkil etish;

- taqdim etiladigan axborotlarni saralash va tizimlashtirish;
- zarur ko‘nikma va malakalarni shakllantirish metodikalarini o‘zlashtirish;
- sportchilarga taqdim etiladigan bilim, ko‘nikma, malaka va jismoniy faoliyat usullarini aniqlash;
- mashg‘ulotlar jarayonida sportchilarning faoliyatlarini jismoniy harakatlarni o‘rganishga yo‘naltirish va ularni mashg‘ulotlarga qiziqtirish;
- mashg‘ulotlar davomida sportchilar orasida vujudga keladigan turli ziddiyatlarni bartaraf etish usullari bilan qurollanish.

Bo‘lajak sport murabbiylari o‘zlarining yosh xususiyatlariga ko‘ra yetuklikka intilishga moyil bo‘ladilar. Bu davrning boshlanishi 18-20 yoshga to‘g‘ri kelib shaxs jimoniy hamda intellektual jihatdan jadal rivojlanib o‘zi egallashga intilayotgan kasb sirlarini chuqurroq bilishga qiziqadi. Chunki talabalarda hayotning turli sohalariga bo‘lgan qiziqish, atrofdegilar va moddiy borliqni o‘rganish ishtiyoqi ushbu davrda yanada kuchayadi. Shunga ko‘ra bo‘lajak sport murabbiylarining shaxsiy sifatleri ham takomillashadi. Uning kasbiy faoliyati ham huddi shu sifatlar yordamida rivojlanadi va ammalga oshadi. Bo‘lajak sport murabbiylarining kasbiy faoliyati tushunchasi ostida «akme» ya‘ni kasbiy mahorat cho‘qqisini egallash, topshiriqlarni yuqori darajada yechish natijasida erishiladigan natijalarning barqarorligi va muvaffaqiyatlilikini ta‘minlash nazarda tutiladi. Bu esa bo‘lajak mutaxassis pedagogik faoliyatining mazmunini belgilaydi.

Kasbiy mahorat cho‘qqisi «akme»ga erishi uchun ob‘ektiv hamda subyektiv xarakterdagi o‘zaro munosabatlar hisobga olinadi va ularning natijasi sifatida kasbiy mahortani egallanganlik darajasi namoyon bo‘ladi. Bunda pedagogik amaliyot katta ahamiyatga ega. Shu bilan bir qatorda bo‘lajak mutaxassis hayotidagi o‘ziga xos holatlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bo‘lajak pedagogning kasbiy mahorat cho‘qqisini egallashida uning talanti, layoqatlari, jismoniy-ruhiy salomatligi subyektiv omillar sifatida e‘tirof etiladi. Ob‘ektiv omillar sirasiga esa kasbiy ta‘lim-tarbiyaning o‘ziga xos shart-sharoitlari, kasbiy mahorat sirlarini o‘rgatish darajasi, pedagogik ta‘limning sifati kabilarni kiritish mumkin.

Kasbiy mahorat cho‘qqisi «akme» uni o‘zlashtirish jarayoni bilan muvofiq kelishini ta‘minlash ham muhim ahamiyatga ega. «Akme»ga erishish ko‘p jihatdan bo‘lajak murabbiylar bilan amalga oshiriladigan pedagogik amaliyot sifatiga bog‘liq. Akmeologiyaning o‘ziga xos jihati kasbiy ta‘lim nazariyasi va amaliyotiga oid yondashuvlarni o‘zida mujassamlash-tirganligidadir.

Sport akmeologiyasi shaxslararo munosabatlarning yetuklik darajasiga mos kelmasligi ham mumkin. Ayniqsa sport sohasidagi kasbiy mahorati yetuk bo‘lmagan sportchilar orasida aksariyat hollarda ziddiyatlar va qarama-qarshiliklar ko‘proq vujudga keladi. Bunday vaziyatda sportchilarda yuksak ahloqiy sifatlarining yetarlicha shakllanmaganligini kuzatish mumkin. Bu esa bo‘lajak sport

murabbiylarini tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonni akmeologik yondashuv asosida tashkil etgan holda, talabalarga ahloqiy madaniyatga oid bilimlarni tizimli tarzda taqdim etishni taqozo qilmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bo'lajak sport murabbiylarining kasbiy rivojlanishi, hamda sportchi o'quvchi va talabalarni ma'naviy, jismoniy, intellektual hamda ahloqiy rivojlantirish muayyan holatlar va vaziyatlar bilan bevosita bog'liq. Bo'lajak sport murabbiysi yoki sportchining o'zligini namoyon qilishi uning katta yoki sotsiumda faoliyat ko'rsatishi bilan bog'liq. U o'zining shaxsiy xarakatlari bilan mazkur vaziyatga yondashadi va faoliyat ko'rsatadi. shuning uchun ham akmeologik yondashuv pedagogik jarayonning asosini tashkil etadi. Chunki, shaxs o'z hayot yo'lining muayyan bosqichiga xos bo'lgan rivojlanish imkoniyatiga ega. Bunda yosh xususiyatidan kelib chiqqan holda shaxs qanday bilimlar, faoliyat usullari, tajribalar va ahloqiy sifatlarni egallashi lozimligi belgilab qo'yiladi.

Pedagogik akmeologiya va akmeologik yondashuv pedagogikaning tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur yondashuvga tayangan holda bo'lajak sport murabbiylarini shaxs, kasbiy faoliyat subyekti, pedagog sifatida rivojlantirish nazarda tutiladi. Bir qator masalalarning yechimi akmeologik yondashuvni tadbiq etgan holda amalga oshiriladi. Bunda birinchi navbatda, shaxs hayotining muayyan bosqichida uning faoliyat turi bilan bog'liq holda rivojlanish va shaxslararo munosabatlarga kirish holatini chuqur o'rganish talab qilinadi. Bunda har bir yoshdagi sportchilarning rivojlanishi uchun xos bo'lgan xususiyatlarni o'rganish va ularning mahorat sirlari hamda shaxslararo pozitiv munosabat tajribalarini o'zlashtirishlari uchun qulay usul, metod va texnologiyalarni tadbiq etish kompetensiyasiga ega bo'lish taqozo etiladi. Bu bo'lajak sport murabbiylarining talim-tarbiyaviy vositalarni izlab topish va qo'llash ko'nikmasiga ega bo'lishlarini ham talab qiladi. Bunda rivojlanishning yuqori cho'qqisiga erishilishini ta'minlashni amalga oshirish muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Тренинг развития жизненных сил: Программа психологического содействия социальной адаптации / Подред. Е.Г. Тропихиной. - С.-П.: Речь. 2001. - 216 с.
2. Уразова М.Б. Бўлажак касбий таълим педагогини лойихалаш фаолиятига тайёрлаш технологиясини такомиллаштириш. Пед. фан.док.дисс. автореф.-Т., 2015. - 21 б.
3. Шарипов Ш.С. Ўқувчилар касбий ижодкорлиги узвийлигини таъминлашнинг назарияси ва амалиёти: Пед. фан. док.... дис. автореф. -Т., 2012. - 46 б.
4. Симонов В.П. Диагностика личности и профессионального мастерства преподавателя. - М.: Международная педагогическая академия. 1995. - 192 с.

TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSIYALARNI JORIY ETISH VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Z.O.JABBAROVA,

Jizzax viloyati XTXQTMO

hududiy markazi katta o'qituvchisi

Maqolada O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini rivojlantirishda ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etilishi va ushbu jarayonning samarali tashkil etilishida bir nechta muhim omillar qay darajada ahamiyat kasb etishi va istiqboldagi samarali jihatlar haqida ilmiy fikr va mulohazalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: *zamonaviy texnologiya, ilg'or pedagogik texnologiya, axborot texnologiya, raqamli texnologiya, metod, virtual- stand, internet, xalqaro tajriba, kredit-modul tizimi.*

В статье рассматриваются вопросы внедрения новых и передовых педагогических технологий в развитие системы образования Республики Узбекистан, а также значимость ряда важных факторов в эффективной организации этого процесса и перспективы на будущее.

Ключевые слова: *современные технологии, передовые педагогические технологии, информационные технологии, цифровые технологии, метод, виртуальный стенд, интернет, международный опыт, кредитно-модульная система.*

The article of the education system and the introduction of new and advanced technologies in the development of this process is effective in the creation of a number of important factors, and how important and effective approach for the future of scientific opinions and comments about the coverage.

Key words: *modern technologies, advanced pedagogical technologies, information technologies, digital technologies, method, virtual stand, internet, international experience, credit-module system.*

Bugungi zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng keng sohaslaridan biri-bu ta'lim hisoblanadi. Oxirgi yillarda ta'limning ijtimoiy roli ortib, dunyoning aksariyat davlatlarida ta'limning barcha turlariga bo'lgan munosabat o'zgardi. Ta'lim ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotning bosh, yetakchi omili sifatida qaralmoqda. Bunday e'tiborning sababi zamonaviy jamiyatning eng muhim qadriyati va asosiy kapitali - bu yangi bilimlarni izlash, egallash va nostandart qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan inson hisoblanadi. Shunday ekan, hozirgi davrda ta'lim shaxs va jamiyatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ma'lumki dunyodagi mavjud barcha jamiyatning kelajagi, taraqqiyoti ta'lim

tizimining qay darajada taraqqiy etgani bilan belgilanadi. Shu boisdan ham, hozirda mustaqil taraqqiyot yo'lidan ildam borayotgan davlatimizning uzluksiz talimni isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgani ham sir emas. Ta'lim-tarbiya jarayoni murakkab jarayon hisonlanadi. Uning murakkabligi shundaki, modernizatsiya sharoitida ta'limning samaradorligiga erishishdir, samaradorlikka erishish esa ko'plab omillar, xususiyat va tendensiyalar bo'lishini talab etadi. Birinchi navbatda, ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchida motiv shakllanganligi, ularning orasida o'zaro munosabat faollik nuqtai nazaridan bog'langanligi, ta'lim oluvchi yangi bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojini qondirishga harakatda bo'lishi, ta'lim beruvchi esa darsni tashkil etishda uning mukammalligiga, to'g'ri tashkil etilishiga, metodika esa talabga javob beradigan darajada tuzilganligi kabi xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan bo'lishi lozim.

Yurtboshimiz tashabbuslari bilan yangi davrga qadam qo'yilayotgan bir davrda keng fikrlash doirasiga ega, bilimlarni chuqur egallagan, o'z sohasida yetuk va davr talabiga javob beraoladigan shaxslarga bo'lgan e'tibor va talab kuchayotgani yana bir karra, modernizatsiyalangan ta'limni va sifatli tashkil etilgan ta'limni joriy etish masalasini ko'ndalang qilib qo'yadi. Shu sababli ham, bilimdon, tashabbuskor, jamiyatda faol va o'z mehnatida bilan dunyoni zabt etaoladigan shaxs shakllantirilishi lozim. O'ylaymanki, hozirgi davr nuqtai nazaridan kelib chiqib bunday talablarga javob bera oladigan va yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan shaxsni shakllantirishda quyida mezonlarni tashkil etilish muhim ahamiyat kasb etadi:

- Zamonaviy va ilg'or ta'lim texnologiyalari
- Raqamli texnologiya + zamonaviy va ilg'or pedagogik texnologiya
- Xalqaro tajribalar

Avvalo ta'lim texnologiyalari haqidagi tushunchaga urg'u bersak, ta'lim texnologiyalari ta'lim tizimini konseptual asoslariga dalil keltirishdan, o'quv materiallarini tanlash va strukturalashdan, ta'lim modelini tanlashdan to ularni amalga oshirishgacha, ularning optimallik va samaradorlik darajasini baholashgacha loyihalashtirishdan tashkil topganligi uning tub mohiyatini ochib beradi. Vaholangki, optimallik va samaradorlik darajasini noan'anaviy usullarini ta'limga olib kerish va uning ilg'origini ta'minlash zamonaviy pedagogik texnologiyalarning tashkil etishga zamin yaratadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiya mohiyati shundan iboratki, u mavjud texnologiyalari bilan bir safda turadi, buning sababi har bir texnologiya o'zining metodi, shakli, uslubi va qo'llanish doirasiga egaligidir. Ammo ta'kidlab o'tilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar tubdan farq qilib, ular murakkab va tushunish ancha chigal bo'lgan kompleks tushuncha yoki pedagogikaga xos bo'lgan bilimlar sohasini aniq va tushunarli ifoda eta olishi bilan mavjud texnologiyalardan farq

qiladi. Masalan, "Klaster" metodi, "3X4" metodi, "Bumerang" metodi, "Iyearxiya" metodi, "Muammoli ta'lim" metodi, "Keys stadi" metodi va bu metodlarni ko'plab davom ettirishimiz mumkin. Quyida keltirib o'tilgan metodlar ta'limda joriy etilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar turkumi bo'lib, ularning maqsadi bilimlarni puxta egallashga ko'mak berish, samaradorlikni ta'minlash ongni yuksaltshtirish va talabalarni har xil vaziyatlarga moslashuvchanligini ta'minlashdir.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar boshqa sohalaridagi texnologik jarayonlar bilan birgalikda birlasha oladi, o'z mazmun mohiyatini boyitib boradi va ta'lim jarayonida samarali yondashuvning yangi imkoniyatlarini ochib bera oladi. Bunga misol tariqasida axborot texnologiya, raqamli texnologiya va zamonaviy pedagogik texnologiyalar uyg'unlashuvini misol qilib keltirish mumkin. Fikrimizni oydinlashtiradigan bo'lsak, axborot texnologiya, raqamli texnologiya va zamonaviy pedagogik texnologiyalar uyg'unlashuvi <Talaba-kompyuter-simsiz tarmoqlar(internet)-pedagog> o'rtasidagi muloqot deb atash mumkin. Bular yangi davr pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismi bo'lib, u ta'lim jarayonida texnik vositalarning mukammallashgan zamonaviy turi sifatida qo'llana boshlandi. Ta'lim berish va ta'lim olishning zamonaviy turi keng jamoatchilikka havola etilmoqda ya'ni masofaviy ta'limda ta'lim olishga muvaffaq bo'lindi, albatta masofaviy ta'limni biz "Talaba-kompyuter-simsiz tarmoqlar (internet)-pedagog"larning uyg'unlashuvisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Bu kabi dars mashg'ulotlarini yo'lga qoyilishida raqamli texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Biz albatta, simsiz tarmoqlari, internet tarmoqlari va albatta kompyuter texnologiyalar bilan darsni maqsadini ushbu sharoitda amalga oshirdik. Bu esa hozirda ta'limdagi eng zamonaviy yondashuv hisoblanib, shu sabadan ham ta'limda yangicha yo'nalish olib kira oldik desak mubolag'a bo'lmaydi. Masofaviy ta'limdan tashqari raqamli texnologiya-axborot texnologiya-zamonaviy pedagogik texnologiyani uyg'unlashuviga dastur ilovalar orqali darsni tashkil etish haqida ham ko'plab ma'lumotlar keltirish mumkin.

Hozirda joriy etilgan va boshqa o'quv yurtlarida tashkil etilayotgan "online jurnal" dasturini, videokonfrensiya o'tkazishni, "videotopishmoq" ta'lim texnologiyasini va virtual stendlarni misol tariqasida keltirish mumkin.

Shu o'rinda virtual stend tushunchasiga tushuntirish beradigan bo'lsak, virtual stend – o'quv amaliy stendi yoki o'quv-malaka ustaxonasi bo'lib, o'quvchi-talabalarining nazariy bilimlarini mustahkamlashga, kompyuter dastur va texnologiyalari orqali ma'lum yo'nalishda zaruriy ko'nikmalarni hosil qilishga yordam beradi. Virtual stendlar har bir o'quvchi-talaba uchun texnikaga o'zining kirish parametrlarini "buyurishga", o'z bilimlarini nazorat qilishga imkon beradi.

Ta'limni modernizatsiyalash va samaradorligi haqida so'z yuritir ekanmiz, unda yana bir muhim omil xalqaro tajribalar o'zlashtirishni nazarda tutish maqsadga muvofiq albatta. Xalqaro, chet el tajribasi ya'ni ta'limda o'z yo'nalishiga va uslubiga ega bo'lgan davlatlarning ilg'or tajribalarini olib kirish hozirda

mamalakatimiz davlat siyosati oldida turgan maqsadlardan biri desak mubolag'a bo'lmaydi. Birobarin, "O'zbekiston Respublikasi Xalq tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" sini tasdiqlanishi buning yaqqol isbotidir.

Ushbu konsepsiya O'zbekiston Respublikasi umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'lim tizimini tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida tasdiqlandi, shu bilan birga O'zbekiston respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International student Assessment) Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishishiga erishish yana bir ustuvor maqsaddir, shuningdek

- uzluksiz ta'lim mazmunini sifat jihatdan yangilash, shuningdek professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish

- o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim tarbiya jarayonida individallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish,

- xalq ta'limi sohasidagi zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish

- kabi vazifalarni bajarish odinga maqsad qilib qo'yildi va vazifalarni bajarish bo'yicha ilk qadamlar tashlanmoqda.

Yana bir xalqaro tajribalarni joriy etish doirasida, Koreya davlatining tajribasi olib kirildi bu tajriba barchaga ma'lum bo'lgan kredit-modul tizimidir. Ushbu kredit-modul tajribasi Koreya davlatida yaxshi samara berganligi sababdan ham, bu xalqaro va ilg'or tajriba ayrim oliy o'quv yurtlarimizda tashkil etildi. Va o'quv yurtlarida ta'lim kredit-modul tizimini joriy etish bilanoq, ta'limda sifatni yanada yaxshilanganligini ko'rish mumkin. Darhaqiqat bu kabi o'z sinovidan o'tgan va yaxshi samara beradigan xalqaro tajribalar bundan keyin ham o'zlashlashtirib boriladi va umid qilamanki, ta'lim tizimimizni modernizatsiya qilishda o'zining samaradorligi bilan namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora tadbirlari to'g'risida" gi farmoni PF-5538 son. 05.09.2018 yil.

2. N.Muslimov, Z.Raximov, X.Qodirov "Ta'lim texnologiyalari" darslik. Toshkent. -2017. 11-bet.

3. M.F. Hakimova, N.X. Xo'jayev, D.Q. Axmedov. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma.- T.:TDIU nashr., 2006 y, 52-53-betlar.

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA WEB TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA INFORMATIKA FANI O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI OSHIRISH

U.A. YULDASHEV,

Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

O'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantirishning metodik tizimini istiqbolli rivojlantirishga bag'ishlangan bo'lib, bugungi kunda pedagogik loyihalash o'qituvchi qo'lida kuchli vositasi bo'lib, pedagogik muammoni hal qilish loyihasini yaratish va amalga oshirish imkonini beradi, degan xulosaga keladi. Bu esa pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talabalarni – bo'lajak o'qituvchilarni kompetentligini e'tiborga olgan holda tay'rlashni talab etadi.

Tayanch so'zlar: *Informatika, ta'limni axborotlashtirish, axborot texnologiyalari, kompetensiya.*

Dedicated to the ambitious development of the methodological system of developing a teacher's professional competence, it is concluded that today pedagogical design is a powerful tool in the hands of the teacher; allowing him to create and implement a project to solve the pedagogical problem. This requires that students-prospective teachers-be trained in pedagogical higher education institutions, taking into account their competence.

Key words: *Informatics, informatization of education, information technologies, competence.*

Посвященный амбициозному развитию методической системы развития профессиональной компетентности педагога, сделан вывод о том, что сегодня педагогическое проектирование является мощным инструментом в руках учителя, позволяющим ему создать и реализовать проект по решению педагогической задачи. Для этого необходимо, чтобы студенты - будущие преподаватели - проходили обучение в педагогических высших учебных заведениях с учетом их компетентности.

Ключевые слова: *информатика, образование, информационные технологии, компетенция.*

Zamonaviy O'zbekistonda mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish tizimini isloh qilish muammosi tobora o'tkirlashib bormoqda, bu esa davlatning bozor munosabatlariga kirib kelishi natijasida yuzaga keladigan yangi ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog'liq.

Tarixan ta'lim jamiyatni axborotlashtirishning birinchi yo'nalishlaridan biri bo'lib, u axborot texnologiyalarini joriy etish, inson faoliyatining barcha sohalarini

axborotlashtirish sharoitida ishlay oladigan shaxsning yangi axborot madaniyatini shakllantirishga qaratilgan.

Web-texnologiyalarni qoʻllagan holda (malakali va kompetentlik darajasida) axborot texnologiyalari oʻqituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish metodikasini tushunishga asoslanib, kelajakda innovatsion pedagogik faoliyat bilan bevosita bogʻliq holda integratsiyani oʻquvchilarning Web-ga asoslangan texnologiyalardan foydalanish boʻyicha professional vazifalarni bajarishdagi dinamik qobiliyati deb hisobladik, taʼlim faoliyati algoritmini tavsiflash imkonini beruvchi zarur tizim komponentlarini ajratish orqali amalga oshirish. Shunga koʻra, informatika va axborot texnologiyalari oʻqituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish metodikasining tizimni shakllantiruvchi tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- motivatsion-qiymatga asoslangan (kelajakdagi professional faoliyatga motivatsiyani shakllantirish, Web-texnologiyalarni qoʻllash, kelajakdagi kasbning shaxsiy va ijtimoiy qiymati haqida xabardor boʻlish, kasbiy oʻz-oʻzini takomillashtirish, Innovatsion taʼlim faoliyatida informatika va axborot texnologiyalari-oʻqituvchilarning Web texnologiyalardan foydalanish boʻyicha;

- kognitiv faoliyat (kasbiy ahamiyatga ega bilimlarni oʻzlashtirish; amaliyotda ijtimoiy-pedagogik, metodik bilimlarni qoʻllash; koʻp shaklli axborotlarni qayta ishlash, umumlashtirish, axborot mahsulotlarini yaratish boʻyicha Web texnologiyalardan samarali foydalanish;

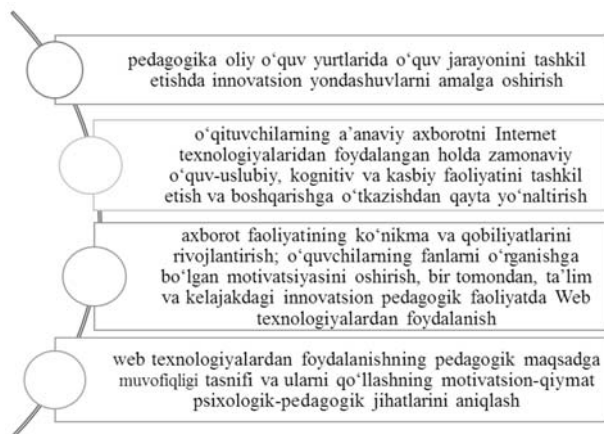
- loyihalash-texnologik maqsadlarning shakllanishi, ijtimoiy sharoit, qadriyatlar yoʻnalishi.

Kasbiy kompetentlik tushunchasi hamda uning kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishni amalga oshirish muammosi koʻplab olimlarning tadqiqotlari va ilmiy maqolalarida oʻz aksini topgan. Bu yoʻnalishda V.Adolf, V.Bolotov, S.Konyushenko, N.Muslimov, L.Mitina, T.Plexanov, A.Xutorskiy, I.Zimnyaya va boshqa olimlar ish olib borishgan. A.Xutorskiyning fikricha, "kompetentlik" tushunchasining amaliyotga kiritilishi oʻquvchilar nazariy bilimlar toʻplamini egallab, aniq bir vazifa yoki holatlarni hal qilishda ularni amalga joriy qilishda duch keladigan jiddiy qiyinchiliklarni bartaraf qilishdek odatdagi muammoni hal qilish imkonini beradi

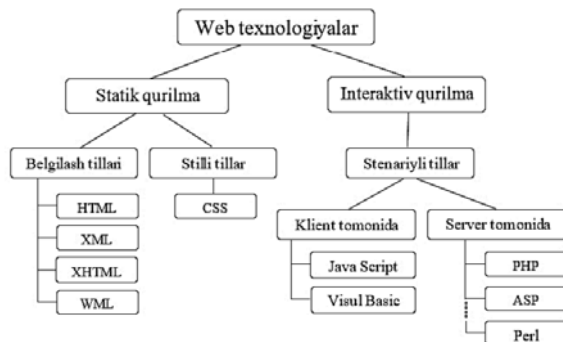
Kasbiy kompetentlikni shakllantirishning motivatsion-qiymat, kognitiv-aktiv va dizayn-texnologik qismlarini jamlab, shuni taʼkidlashimiz mumkinki, axborot texnologiya oʻqituvchilarning Web texnologiyalar boʻyicha kasbiy kompetentligini

shakllantirish metodikasi quyidagilar uchun indikativ asos bo'ladi:

Pedagogik oliy o'quv yurtlarida Web texnologiyalardan foydalangan holda informatika va axborot texnologiyalari-izlanish o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish metodikasining tadbiq etilishi quyidagilarga sabab bo'lishi tajriba-sinovdan o'tkazilganligi tasdiqlangan:

O'qituvchining axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi kompetentligi deganda, S.Konyushenkoning fikricha, shaxsning o'quv faniga oid – maxsus bilim, malaka va ko'nikmalari asosida shakllantirilgan, talabaning samarali qarorlarni qabul qilish, kasbiy faoliyatning zamonaviy axborot-

kommunikatsiya texnologiyalardan foydalangan holda optimal metodlarini qo'llash qobiliyati va tayyorligining integrativ tavsifnomasini tushunadi.

Ta'limning informatizatsiyasini amalga oshirishda hal qiluvchi roli o'qituvchiga, birinchi navbatda, kompyuter bilimdoniga tegishli. Hozirgi vaqtda kompyuter fanlari va boshqa mutaxassisliklar bo'yicha o'qituvchilarni kompyuter fanlaridan o'qitish va axborot texnologiyalaridan foydalanish tizimining alohida yo'nalishlari yoki tarkibiy qismlarini ishlab chiqishga qaratilgan ko'plab pedagogik tadqiqotlar mavjud. Shunga qaramasdan, ta'limni axborotlashtirish sharoitida o'quv amaliyotida AKT tatbiq etish sohasida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligining asosiy tarkibiy qismlarini o'z ichiga olgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, bitiruvchilar maktablarda, universitetlarda ishlaydigan ko'p qirrali mutaxassislardir, shuningdek, amaliy jihatdan, kundalik kasbiy ishlarida ular katta ish bilan shug'ullanishadi.

Yangi ta'lim maqsadlari inson shaxsining ustuvorligiga asoslanadi, uning rivojlanishi ta'limning asosiy qiymati va eng muhim natijasiga aylanishi kerak. Ta'lim tizimining ushbu yangi yo'nalishlari uning rivojlanishining turli yo'nalishlarida namoyon bo'ladi: uzluksiz ta'lim tizimining qurilishi, o'quv-tarbiyaning alternativ shakllarining paydo bo'lishi, ta'lim mazmunini shakllantirishning yangi yo'nalishlarini ishlab chiqish, yangi ta'lim muhitini yaratish va h.k. Bunday sharoitda kompyuter fanlarining bo'lajak o'qituvchisini metodik ta'lim mazmunini takomillashtirish masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bundan tashqari, hali ham hal qilinmagan muammolar mavjud bo'lib, ular orasida, birinchi navbatda, axborot texnologiyalarini o'qitishda qo'llash nazariyasi va amaliyoti kompyuter asbob-uskunalar va dasturiy ta'minotni ishlab chiqish tezligidan ortda qolmoqda.

Ushbu omillar web dizayn, web dasturlash o'qituvchilarining o'quv tarkibini takomillashtirish, pedagogik universitetda uning metodik ta'limning mavjud texnologiyalarini ko'rib chiqish zarurligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, oliy pedagogik ta'lim mazmuni va uni tashkil etishning zamonaviy yo'nalishlari shaxsning pedagogik faoliyatga tayyorligi mezonlari haqida savol tug'dirmoqda.

Shu sababli, shuni ta'kidlash mumkinki, bo'lajak axborot texnologiyalari o'qituvchilarini o'qitish mazmunini yaxshilash zarurligini ko'rsatuvchi bir qator omillar mavjud bo'lib, ular orasida

– axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining malaka oshirish darajasi bilan zamonaviy jamiyat tomonidan ta'lim tizimiga qo'yiladigan talablar o'rtasidagi tafovut;

– ta’lim jarayonida AKT ning pedagogik imkoniyatlarini va o’qituvchilarni o’qitishda AKTdan integratsiyalashgan holda foydalanish zarurligini asoslovchi kompleks psixologik-pedagogik tadqiqotlarning yo’qligi;

– bo’lajak axborot texnologiyalari o’qituvchisining kasbiy tayyorgarlik sifati va pedagogik faoliyatga tayyorligini aniqlaydigan obyektiv mezonlar va monitoring va baholash usullari tizimining yo’qligi.

Bundan tashqari, ta’lim muassasasining texnik jihozlari kompyuter va IT vositalari bilan doimo o’zgarib turishi sababli, bo’lajak axborot texnologiyalari o’qituvchisi osonlikcha navigatsiya qilishi kerak bo’lgan turli xil dasturlar mavjud. Shunday qilib, universitetda o’qish davrida kompyuter fanlarining bo’lajak o’qituvchisi axborot texnologiyalari sohasida subyekt kompetensiyalarini shakllantirishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurazakov M.M. Bo’lajak informatika o’qituvchisining kasbiy faoliyatga tayyorlov tizimi. Moskva shahar pedagogika universitetining byulleteni. – Moskva-Samara, No 1(6). 2006. -S. 7-9.; 0,5 s. l.

2. Pedikel U.Sh. Ta’limga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari / monografiya. - Toshkent. ilim, 2007. - 160 b.

3. Abduqodirov A.A., Toshtemirov D.E. Ta’lim muassasalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. // Monografiya. Guliston: Universitet, 2019. - 232 b.

4. Toshtemirov D.E., Niyozov M.B., Yuldashev U.A., Irsaliev F.Sh. Resource support of distance course information educational environment // Journal of Critical Reviews ISSN- 2394-5125 Vol 7, Issue 5, 2020, pp. 399-400

5. Eminov A.G’. Bo’lajak o’qituvchilarning kompyuter grafikasi bo’yicha kompetentligini rivojlantirish metodikasi // Ped.fan.nomz.diss...avtoref. - Toshkent, 2012. - 22 b.

KIMYO TA'LIMINI UZLUKSIZLIK VA UZVIYLIK TAMOYILI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

(Yangi renessans pedagogikasi sharoitida)

M. Sh. AHADOV,
NavDPI doktoranti

Maqolada kimyo ta'limini uzluksizlik va uzviylik tamoyili asosida o'qitish yuzasidan tavsiyalar berilgan bo'lib, uzluksiz ta'lim tizimining har bir turida o'quvchilar bilimi, ko'nikma, malaka va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablarni o'zaro bog'lig'ligi va o'quv materialining muayyan ketma-ketlikda, tizimli joylashtirilishi, bilimlarini o'zlashtirish jarayonining qonuniyatlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: kimyo ta'limi, uzviylik tushuncha, uzluksiz ta'lim tizimi, bilim, ko'nikma, kompetensiya, o'qitish metodlari, kimyoviy elementlar davriy sistemasi, kimyo va hayot, narrativ o'yinlar.

В статье даны рекомендации по преподаванию химии по принципу преемственности и преемственности, взаимосвязаны требования к знаниям, умениям, компетенциям и компетенциям учащихся в каждом виде непрерывного образования. Закономерности процесса приобретения знаний приведены в виде определенной последовательности, систематичность размещения учебного материала.

Ключевые слова: химическое образование, концепция членства, система непрерывного образования, знания, умения, компетенции, методы обучения, периодическая таблица химических элементов, химия и жизнь, сюжетные игры.

The article provides recommendations for the teaching of chemistry on the principle of continuity and continuity, interrelated requirements for knowledge, skills, competencies and competencies of students in each type of continuing education. The laws of the process of acquiring knowledge are given in a certain sequence, systematic placement of educational material.

Key words: chemistry education, the concept of membership, the system of continuing education, knowledge, skills, competencies, teaching methods, the periodic table of chemical elements, chemistry and life, narrative games.

Ta'limdagi uzviylik tushunchasi uzluksiz ta'lim tizimining har bir turida o'quvchilar bilimi, ko'nikma, malaka va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar bilan belgilanadi. Uzviylik o'quv materialining muayyan ketma-ketlikda, tizimli joylashtirilishi, bilimlarni o'zlashtirishda mavjud bilimlarga tayanish, o'quv materialining ma'lum darajada bosqichma-bosqich qo'llanilishi, o'quv-tarbiya jarayoni bosqichlarining davomiyligini anglatadi.

Ta'limda uzviylik ikki xil turda olib boriladi.

– ta’lim turlari (bo’g’inlari) orasidagi uzviylik bo’lib bunda ta’limning keyingi turi mazmuni avvalgisini qisman takrorlab, mazmun jihatidan uzviy bog’langan holda uning keyingi ta’lim turlarida davom etadi.

– o’quv fanlari orasidagi uzviylik bu odatda fanlararo yoki predmetlararo bog’lanish orqali amalga oshiriladi.

Sh.I.Ganelin fikricha, "...uzviylik - bu o’quvchilar tomonidan o’rganilayotgan o’quv materiali uchun tayanch bo’luvchi mavjud bilim, ko’nikma va malakalarning amalda shunday qo’llanilishi va istiqbol rivojlanishidirki, ular asosida bilimlar o’rtasida turli aloqalar yuzaga keladi, kursning asosiy g’oyalari ochiladi, eski va yangi bilimlarning o’zaro aloqadorligi ta’minlanadi, natijada o’quvchilarda puxta va chuqur bilimlar tizimi shakllanadi".

Biz bugun ta’limni zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etishda 2 yo’lni tanlaymiz. Birinchi yo’l an’anaviy bo’lib, u o’quvchilarning keyingi o’qishga yoki mustaqil ta’lim olishga tayyorgarligini takomillashtirishni ko’zda tutadi. Ikkinchi yo’l esa eng avvalo "akademik litsey → maktab, prezident maktabi", "kasb-hunar maktabi → maktab" "texnikum → maktab" tizimlari uchun akademik litsey va kasb-hunar maktablarida, "oliy o’quv yurti → akademik litsey", "oliy o’quv yurti → texnikum" tizimlari uchun oliy o’quv yurtlarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirishni ko’zda tutadi. Uzviylik muammosini hal etishga majmuaviy yondashuv esa ta’lim oluvchi shaxsi rivojini ta’minlashga, ularning bilimlar tizimi va harakat usullarini egallashiga, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlardagi o’zgarishlarga moslashishga, malakali mutaxassislar tayyorlash uchun maktab, akademik litsey yoki kasb-hunar maktabi, texnikum va oliy o’quv yurti kuchlarini birlashtirishga yo’naltirilgan o’zaro ta’sirlashuvini taqozo etadi.

Uzviylik tamoyili pedagogik ma’noda – bu eng yaxshi natijaga erishish uchun o’quv-tarbiyaviy jarayonni qanday qurish lozimligini ifodalovchi pedagogik faoliyat qoidalari.

Hozirgi vaqtda quyidagi o’qitish tizimlari mavjud: axborot beruvchi – illyustrativ, algoritmik – dasturlashtirilgan va muammoli – izlanuvchi.

Ularning har biri o’ziga xos maqsad, mazmun va metodlarga, ijobiy tomon va cheklanishlarga ega, ammo ular real sharoitda sof holda mavjud bo’lmaydi. Real o’qitish tizimida bu turli kombinatsiyada birlashadi, ammo ulardan biri yetakchi bo’lib hisoblanadi. U yoki bu yetakchi tizimni tanlash juda individual, ammo tajribali pedagog bunda ta’limning yetakchi maqsadini va mavzu yoki bo’limning aniq mazmunini, o’rganilayotgan materialning rivojlantirish imkoniyatini, ta’lim oluvchining tayyorgarlik darajasini e’tiborga olishi lozim.

Bugungi kunda jamiyatimiz hayotida ro’y berayotgan tub o’zgarishlar uziksiz ta’lim muassasalari, shu jumladan o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari oldiga mantiqiy va mustaqil fikrlay oladigan, ijodiy faol mutaxassislarni tayyorlash

masalasini qo‘ymoqda. Bo‘lajak mutaxassislarda bunday sifatlar shakllanishi va rivojlanishida kimyo fani cheksiz imkoniyatlarga ega. Buning uchun esa, o‘z navbatida ta‘limning turli bosqichlarida kimyoni o‘qitishda ta‘limning eng samarali yangi renessans pedagogikasining imkoniyatlari, shakl, usul, vositalari va texnologiyalaridan foydalanishni, ta‘lim bosqichlari o‘rtasida uzviylik ta‘minlanishiga erishishni taqozo etadi.

Kimyo ta‘limini yangi renessans pedagogikasi imkoniyatlaridan foydalanib uzluksizlik va uzviylikni ta‘minlash bo‘yicha tavsiyalar:

Boshlang‘ich (1-4 sinf) sinfdan o‘quvchilarni tadqiqot fanlariga (kimyo, biologiya, fizika) tayyorlab borish ta‘limning innovatsion faoliyatga mosligini ta‘minlaydi. Buning uchun maktab dasturidagi Atrofimizdagi olam darsliklarida o‘quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda kundalik faoliyatida ishlatadigan moddalar, ularga xos xususiyatlar (rangi, hidi, ta‘mi, qaynash va suyuqlanishi), agregat holatlar (qattiq, suyuq, gaz va plazma), jarayonlarning kechishi kabi mavzular orqali kimyoviy dunyoqarashni shakllantirish kerak.

Masalan: Suv qanday modda? Suvning qanday holatlari mavjud? Suvning ta‘mi qanday? Suv qanday rangda?

Tuzning ta‘mi qanday? Tuz qanday agregat holatda bo‘ladi? Tuz suvda eriganda qanday jarayon kuzatiladi? Tuz suvda eriydimi yoki suv tuzda eriydimi?

Shakarning ta‘mi qanday? Shakar qanday olinadi? Shakar issiq suvda tez eriydimi yoki sovuq suvda-mi?

Gaz nima? Gaz qanday yonadi? Gazning hidi bormi?

Biz qanday nafas olamiz? O‘simliklar qanday nafas oladi?

kabi mavzularda turli narrativ metodika (hikoya tarzida) va rolli o‘yinlar orqali rasmlar bilan boyitilgan holda esda saqlash oson bo‘lgan holatlarda ifodalash o‘quvchini tadqiqot fanlariga nisbatan qiziqishini va dunyoqarashini rivojlantirib boradi.

Kichik maktab yoshdagi o‘quvchilarda (5-6 sinf) Science fanlari yangi o‘quv yilidan boshlab joriy etiladi. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida Kimyo fani 7 sinfdan boshlab o‘qitiladi ammo bu vaqtda o‘quvchilarning yoshiga nisbatan kimyo faniga qiziqishi past darajada bo‘lishini juda ko‘p guvohi bo‘lganmiz. Biroq yangi taklif qilingan dasturda Science fanlariga (kimyo, biologiya, fizika va geografiya) e‘tibor qaratish fanlararo integratsiyani yo‘lga qo‘yishni taqozo etadi.

Kichik maktab yoshdagi o‘quvchilarda kimyoviy dunyoqarashni shakllantirishda biz asosiy e‘tiborni D.I.Mendeleyevning kimyoviy elementlar davriy sistemasiga qaratmoq‘imiz kerak, chunki elementlarning kimyoviy belgisi o‘quvchilar uchun yana bir alifbo harflari kabi. Biz elementlar belgilanishini bilmasak, kimyoni ham tushunmaymiz va bilmaymiz.

Elementlarning belgilarini o‘quvchilarga o‘rgatishda ko‘proq hayot bilan

bog'lash zarur. Bunda o'qituvchi shunday tasvirlashi kerakki o'quvchi uni esida saqlab qolsin. Masalan: kalsiy-Ca deganda birinchi ko'z oldimizga suyak keladi, nafas olish, havo deganda kislorod-O₂ ni ko'z oldimizga keltiramiz, osh tuzini har kuni ist'ermol qilamiz bu NaCl-natriy xlorid, suv bu H₂O, xuddi shuningdek, kaliyga boy mahsulot bu-K, sichqon dori bu margimush-As, qo'1 telefonlarimizning quvvatini uzqo vaqt saqlab turishda -Li litiy, qalam, ko'mir, olmos deganda-C uglerod, termometr-Hg simob, Au-oltin, Ag-kumush, Cu-mis kabi metallarni kundalik faoliyatimizda ko'p ko'rganmiz, gugurt deganda -P fosfor, tush pastasida -F fluor, Fe-temir deganda metallarni tasavvur qilamiz, samalyotsozlikda -Al alyuminiy, Sn-qalay deganda konserva bankasini ko'z oldimizga keltiramiz va ho kazo.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-11 sinflarida kimyo darslarini o'tishda biz endi Xalqaro PISA tadqiqotlari va STEAM ta'limdan foydalanib o'qitishimiz mumkin. Chunki kichik maktab yoshidan boshlab o'quvchilarni aynan taqdiqot fanlariga yo'naltirib tayyorlab, dunyoqarashni shakllantirib oldik endi biz bu tadqiqotlarda o'quvchilarni tayyorlashda qiynalmaymiz.

PISA tadqiqotidan namuna "**Issiqxonada kimyo**"

Etilen moddasini anestezi xossasini 1908 yili bir ajoyib voqeyadan keyin bilib olishgan. Gul sotuvchi Chikagolik gulchi chinni gullarini yopilib qolish hodisasini kuzatgach. Uni aniqlash maqsadida u botanik olimni taklif etgan. Gullarni uxlashiga sababchi deb, issiqxona burchagidan ajralib chiquvchi bir noma'lum gaz deb topilgan.

– Yoritgich gazni asosini qaysi gaz tashkil etishini aniqlangan.

- A) Inert gazlar
- B) Oltingugurt
- C) Metan
- D) Etilen

– Issiqxonadi gullarni uxlatib qo'yish mexanizmini tushuntirib bering.

A- issiqxona burchagidagi maxsus gaz o'simliklarning hayot aylanish jarayonida ko'chatlarning rivojlanishini nazorat qilish, mevalarning pishishi (xususan, mevalar), kurtaklarning ochilishi (gullash jarayoni), barglar va gullarning qarishi va tushishi.

B- issiqxona burchagidagi maxsus gaz o'simlikning biotik va abiotik stressga ta'sirida ishtirok etadi va uning o'simlik organlarida sintezi har xil zararlariga javoban kuchayadi. Bundan tashqari, uchuvchan gazsimon moddalar sifatida bu gaz turli xil o'simlik organlari va populyatsiyada o'simliklar o'rtasida tezkor aloqani amalga oshiradi, bu ayniqsa, stressga chidamlilikni rivojlantirish davrida muhimdir

C- issiqxona burchagidagi maxsus gaz gullarning changlanishiga ta'sir qiladi va gullar natijada yopilib qoladi.

"Ko'zga ko'rinmas ixtiro"

Ingliz olimi E. Rezerfort bu elementini ozmi, ko'pmi aniq tasvirlab bera oldi. Bu voqea aslida quyidagicha sodir bo'lgan, tajriba uchun olingan berk idishda joylashgan hayvon halok bo'lgan (hozir biz buning sababini yaxshi bilamiz nafas olish jarayonida havodagi kislorod sarf bo'lgan, kislorod yetishmasligi sababli hayvon holok bo'lgan). Idishda qolgan havo xossalarini D.Rezerfort quyidgicha ta'riflagan "Havoning qolgan qismi so'ndirilgan ohak eritmasi bilan cho'kma hosil qilmasada, alangani o'chiradi, hayotni so'ndiradi deb birinchi marta bu elementga shunday ta'rif berilgan.

1-savol: So'ndirilgan ohak eritmasi bilan cho'kma hosil qilishda qaysi gazga murojaat qilinadi. Reaksiya tenglamalarini yozing va tajribani bajarib kerakli xulosa chiqaring?

2-savol: Havoning foiz tarkibini qaysi gazlar tashkil qilishini esga oling va hayotni inkor etuvchi gazni aniqlang?

3-savol: Rezerford tajribasi orqali olingan gazdan nima sababdan hayvon halok bo'lganligini isbotlang va bu tajribani siz ham bajraib ko'rib kerakli xulosalar chiqaring.

Xalqaro PISA baholash dasturi o'quvchilarni tanqidiy tahlil, kreativ fikrlash, mustaqil izlanish, yaratuvchanlik qobiliyatlarini shakllantirishga hamda tadqiqot fanlari bo'yicha savodxonligini oshirishga yo'naltirilgan.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kun o'quvchilarida kimyo fanini o'qitishda uzluksizlik va uzviylikni ta'minlash dolzarb vazifa sifatida qaraladi buni amalga oshirishda biz yangi renessans pedagogikasi imkoniyatlaridan foydalanib yuqorida keltirilgan tavsiyalarni qo'llab kimyo darslarini shakllantirib, borsak albatta ko'zlangan maqsadga birgalikda erishamiz va jamiyatda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga zamin yaratgan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи. 2020 йил 30 декабрь. №276. 2-бет.

2. Kimyoni o'qitishda zamonaviy texnologiyalar oq'uv qo'llanma/ Ixtiyarova G. Bekchanov D. Ahadov M. Toshkent- 2019.223-230 bet.

3. "Biz bilgan va bilmagan kimyo" M.Primqulov, R.Ziyayev, B.Akbarov, U.Haydarov "O'qituvchi" Nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent - 2011.108 b.

4. O'tkir zehinlilar kitobi. B.Akbarov, M.Primqulov. Toshkent "O'zbekiston"-2015.

5. Qiziqarli kimyo. T.Do'stmurodov, A. Aloviddinov Akademiya Toshkent 2005.

6. Ahlidinov R.Sh., Ibragimov X.I. Umumiy o'rta ta'lim tizimida uzviylikni ta'minlashning ilmiy-pedagogik asoslari // "Uzluksiz ta'lim jarayonini takomillashtirishning dolzarb masalalari" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. -T., 2004.-B. 9-12.

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA TALABALARDA MAS'ULIYAT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

J.B.G'ULOMOV,

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi*

Maqolada respublikamiz uzluksiz ta'lim tizimida talabalarda mas'uliyat ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari tahlil qilinadi. Talabalarda mas'uliyat ko'nikmalarini rivojlantirish muammosini hal qilish uchun nazariy shartlarning mavjudligi yo'llari o'rganiladi. Uzluksiz ta'lim tizimi sharoitida, o'quv faoliyati jarayonida talabalarning mas'uliyat ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishning aniq vositalari va shartlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: mas'uliyat, talaba, uzluksizlik, uzviylik, o'quv jarayoni, ko'nikmalarni rivojlantirish, o'quv faoliyati, ta'lim vositalari va shartlari.

В статье анализируются педагогические особенности формирования навыков ответственности у студентов в системе непрерывного образования республики. Обсуждаются пути развития у студентов навыков ответственности, как создать теоретические условия для решения данной проблемы. В контексте системы непрерывного образования изучаются конкретные средства и условия формирования и развития у студентов навыков ответственности в процессе обучения.

Ключевые слова: ответственность, студент, преемственность, членство, процесс обучения, развитие навыков, учебная деятельность, средства и условия обучения.

The article analyzes the pedagogical features of the formation of responsible skills in students in the system of continuing education of the republic. Students will learn how to create theoretical conditions for solving the problem of developing responsible skills. In the context of the system of continuing education, specific tools and conditions for the formation and development of students' skills of responsibility in the learning process are studied.

Key words: responsibility, student, continuity, membership, learning process, skills development, learning activities, teaching tools and conditions.

Mas'uliyat muammosi bugun, birinchi navbatda, jamiyatimizdagi islohotlar tufayli alohida ahamiyat kasb etdi. Inson hayoti va real munosabatlarining qaysi sohasi – inson va inson, inson va jamiyat, inson va tabiat – qanday sohani olib qaramasak, og'ir ahvolni yengish va taraqqiyot insonga, ularning faol, maqsadli va mas'uliyatli harakatlariga bog'liq ekani hamma joyda uchraydi. Shu munosabat

bilan mas'uliyatli harakatlar sub'ektini shakllantirish zarurati tug'iladi. Gap "tarix tomonidan kechiktirib bo'lmaydigan vazifalarni amalga oshirish mas'uliyati yuklangan ijtimoiy kuchlarda ong va mas'uliyat hissini tarbiyalash" haqida bormoqda. Talabalarda mas'uliyatni shakllantirish alohida ahamiyatga ega, shuning uchun oliy ta'lim muassasalari pedagoglari oldida ushbu muammoni hal qilishga hissa qo'shadigan o'quv jarayonini takomillashtirish yo'llari va vositalarini izlash vazifasi turibdi.

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan dunyoda tez sur'atlar bilan ro'y berayotgan o'zgarishlar uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlari bilan, jumladan oliy ta'lim bilan bevosita bog'liqdir. Oliy ta'limning asosiy maqsadi ijodiy salohiyatga ega, yuqori kasbiy yutuqlarga yo'naltirilgan shaxsni shakllantirishdir. Zamonaviy sharoitda mehnat bozori oliy ma'lumotli mutaxassislariga va ularning raqobatbardoshligiga yuqori talablarni qo'ymoqda. Bunday mutaxassisi tayyorlash kompetensiyaga asoslangan yondashuvga va talabalarda bir qator umumiy madaniy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutuvchi oliy kasbiy ta'limning yangi standartlariga qaratilgan. Bu holat o'quv jarayoniga ham, talabalarning o'ziga ham yangi talablar qo'yadi.

Talabalarning o'z o'rmini topishi, tanlagan kasbida muvaffaqiyat qozonishi, kamol topishi va takomillashtirishga yordam beradigan fazilatlarni shakllantirish va rivojlantirish zarurligi tabiiy. Ma'lumki, shaxs salohiyatini rivojlantirish uzluksiz ta'lim tizimining zamonaviy paradigmasi tamoyilidir. Shu munosabat bilan, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini faollashtirish, ta'lim jarayonida o'zini-o'zi boshqarish, shuningdek, talabalik davrida kasbiy rivojlanish uchun motivatsiya bilan bog'liq masalalar alohida dolzarblik kasb etadi, chunki, o'smirlik, talabalik yoshi shaxsning eng jadal kamolotga erishish davri xisoblanadi.

Javobgarlikni shakllantirish muammosini hal qilish uchun nazariy shartlar mavjudligini, ammo talaba yoshida ta'lim jarayonida mas'uliyatni shakllantirish va rivojlantirishning o'ziga xos vositalari va shartlari mavjudligini ko'rsatdi. Mas'uliyat hissi – javobgarlikka bo'lgan ichki mas'uliyat hissi va u yoki bu narsa uchun javobgar bo'lishga tayyorlik. Mas'uliyat tuyg'usi – bu o'z harakatlarining oqibatlarini uchun javob berish uchun ichki javobgarlik bilan birga o'z majburiyatlarni bajarishga qodir va "men kerak" hissi. Mas'uliyat, empirik kuzatishlar va nazariy tadqiqotlar natijalariga ko'ra, muvaffaqiyatli o'rganish va kasbiy mehnatga hissa qo'shadigan etakchi shaxsiy xususiyatlardan biridir.

Deyarli har qanday davlat fuqarosi konstitutsiya va boshqa huquqiy hujjatlar

bilan kafolatlangan huquq va majburiyatlarga ega. Majburiyat va qoidalar buzilgan taqdirda, fuqaro javobgar bo'ladi. Biroq, qonun doirasidan tashqariga chiqadigan yana bir mas'uliyat bor. Bu axloqiy mas'uliyat, insonning harakat qilish qobiliyati va o'z harakatlari uchun javobgarlik.

Inson o'z vijdoni bilan ish tutsa, mas'uliyatni e'tibordan chetda qoldirmasa, u albatta munosib odamlarni mag'lub etadi, o'zini ishonchli his qiladi. Shuning uchun bu tuyg'uni o'zida tarbiyalash, nazorat qilish va doimo mas'uliyatli shaxs bo'lishga harakat qilish juda muhimdir. Mas'uliyatli odamlar har doim ishonchli, chunki har qanday vaziyatda ularga ishonish mumkin. Bunday odam juda ishonchli, u o'z va'dalarini bajarishga harakat qiladi va hech qachon boshqalarni tushkunlikka tushirmaydi. U o'z xatolarini tan olishni va agar vaziyat talab qilsa, aybni o'z zimmasiga olishni biladi. Har qanday sababga ko'ra, u o'zi kerak bo'lgan narsani qila olmagan hollarda, u har doim bu haqda ogohlantirishga va vaziyatni iloji boricha tuzatishga harakat qiladi. Inson o'z ishiga mas'ul bo'la olgandagina jamiyatning haqiqiy va to'la huquqli a'zosi deyish mumkin. Inson har doim o'z xatti-harakati, qilmishi uchun javobgar bo'lishi, taqdirini qo'lida mahkam ushlab turishi, har qanday sinovlarga tayyor bo'lishi, shaxsiy hayotida doimo g'alabalarga intilishi kerak.

Hayot tajribasidan ma'lumki, har bir kishi o'z harakatlariga u yoki bu tarzda mas'uliyatsiz munosabatda bo'lishi axloqiy jihatdan bo'shashgan tabiatni bildiradi. Ularning nafaqat axloqiy holatiga befarqlik, balki kechirib bo'lmaydigan beparvolik va be'e'tiborlik, gunohga ongsiz ravishda jalb qilish bilan birga, ularning ichki hayoti uslubini belgilaydi. Mas'uliyatsiz va axloqsiz yashab, bu odamlar o'z qilmishlarining asossizligi va insofsizligini, maqsadini faqat o'z nuqtai nazaridan baholay olmaganlari kabi, o'zlarining mavjudligining ma'nosi haqida chuqur o'ylay olmaydilar. Chunki bu kabi illatlar paydo bo'lishi asosida egoistik istaklar va manfaatlar mujassam bo'ladi. "Qilgan ishingdan hech qachon afsuslanma" qoidasi ularning hayotga mas'uliyatsiz munosabatining asosiy tamoyilidir [1].

Biroq, bularning barchasi axloqiy jihatdan mas'uliyatsiz tabiatning yaqin atrof-muhit tomonidan ular haqidagi hukmlariga doimo befarq bo'lishini anglatmaydi. Bu erda, o'zlarining xudbinlik, shahvoniylik va iste'molchilikka bo'lgan ongsiz istagiga moyil bo'lishlariga qaramay, ular, ochiq-oydin kinizm misollaridan tashqari, o'zlarini eng yaxshi axloqiy tomondan ko'rsatishga harakat qilishadi. Ular tabiatdan to'g'ridan-to'g'ri farqli o'laroq, hayotida shaxsiy javobgarlik ongini asosiy axloqiy ahamiyatga ega bo'lgan odamlardir. Bular

o'zining ichki shaxsiy erkinligini, hayotga ijodiy munosabatini Yaratganning ne'mati sifatida anglagan yuksak axloqiy tamoyil va burchli insonlardir.

Haqiqiy hayotiy vaziyatda Xudo har bir insonni axloqiy ong orqali axloqiy tanlov va xatti-harakatlarga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishga chaqiradi, xuddi nima bo'lmasligi kerak va nima o'rtaidagi aniq chegaralarni belgilab qo'ygan amrini buzgani uchun jannatda Odam Atodan javob talab qilganidek. Axloqiy mas'uliyatsiz tabiatdan farqli o'laroq, axloqiy mas'uliyatni yuqori ongi bilan qabul qiladigan odam noto'g'ri axloqiy tanlov uchun o'z aybini halol va samimiy tan olishga, o'zining aldanishlari va sevimli mashg'ulotlari uchun pushaymonlik va tavba bildirishga, noto'g'ri hisob-kitoblar va xatolarni tuzatishga tayyor bo'lishi lozim.

Talabalarda mas'uliyatni shakllantirish OTMda o'quv jarayonini tashkil etish va mazmunini qayta qurishni, yangi o'qitish texnologiyalarini yaratishni talab qiladi, ulardan biri modulli-reytingli o'qitishdir. Modulli-reyting majmuasi – modulli dastur va bilimlarni baholashning reyting tizimi kombinatsiyasi – talabalarda mas'uliyatni shakllantirishning samarali vositasidir. Bu o'quv jarayoniga, talabalarning o'quv faoliyatiga nisbatan mas'uliyatini shakllantirishning asosiy shartlaridan biri – mustaqil ish va bilimlarni baholash reyting tizimining o'zaro ta'sirini ta'minlaydi [2].

Modulli-reytingli o'qitish tizimining samarali ishlashi uchun shartlar quyidagilardan iborat: mustaqil individual tayyorgarlik yoki modul nazorati ostida kichik guruhlarda ishlash; axborotni muammoli taqdim etish; har bir talabaga individual yondashish asosida o'qituvchining talabalar predmet-subyekt o'zaro munosabati; kiritish, joriy, oraliq va umumlashtiruvchi nazorat orqali fikr-mulohazalarni amalga oshirish; barcha turdagi o'quv ishlarini baholashning reyting tizimi; individual kommunikativ tizimni joriy etish [2].

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, oliy ta'limning yangi shakllarini o'rganish, ularning an'anaviylarga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, talabalarning shaxsiy va motivatsion rivojlanishiga ta'sirini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Shuni esda tutish kerakki, har bir inson nafaqat tashqi dunyoda, balki birinchi navbatda o'zida nimanidir o'zgartirish istagi bo'lsagina, u mas'uliyatli bo'lishi mumkin. Xatolaringizni tan olish, axloq va halollik qonunlari bilan yashashning hech qanday uyatli joyi yo'q.

Oliy o'quv yurtida tahsil olayotgan talabalar – bo'lajak o'qituvchilarni davr talablari asosida tayyorlash, ularni o'z kasbini mohir ustasi, yangiliklarni tez idrok etib, o'z faoliyatida qo'llaydigan ijodkor qilib tarbiyalash Oliy maktab va pedagogika

fani oldida turgan muhim vazifalaridan bo'lib hisoblanadi. Quyilgan vazifalar asosida talabalarda: sotsiotsentrizm, anglanganlik, natijaga yo'nalganlik, internallik, stenizm, ergetizm kabi sifatlarni tarbiyalash muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi [3]. Mas'uliyat sifati bilan aloqadorligi qayd etilgan ushbu xususiyatlarning har biri talabalarni shaxsiy individual yetuklik darajasining shakllanishida katta ahamiyatga ega bo'ladi. Xususan, talaba o'z oldiga aniq maqsad qo'yib, maqsadga yetishi uchun hatti-harakatlariga jamiyat nuqtai nazardan bahobersa (sotsiotsentrizm), har bir ishda ongli motivlarga asoslanib, natijani aniq tasavvur qilib (anglanganlik natijaga yo'nalganlik), o'z hayotida ro'y berayotgan voqea-hodisalar sabablarini o'zidan qidirishga moyillik (internallik), faoliyatga rag'bat beruvchi hissiyotlarning ustunligi (stenizm), shubhasiz, pedagogik psixologik jihatdan yetuklikning muhim alomatlarini sifatida gavdalanadi.

Talabalarda mas'uliyat ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik kontseptual mohiyati pedagoglarning talabalarga ta'lim va tarbiya berish bilan birgalikda ularni mas'uliyat ko'nikmalarini xam takomillashtirib borishi kerak. Aytish o'rinliki, talabalarda mas'uliyat ko'nikmalarini rivojlantirish inson huquq va erkinliklarini tushuntirish ishlaridan boshlanadi. Insonlar o'z haq-huquqlarini teran anglaganlaridan so'nggina o'zgalar bilan munosabatlarda aynan shu jihatlarga e'tiborli bo'la boshlaydilar [4].

Talabalarda ma'suliyat hissini shakllantirishga oid bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish uchun muloqot, o'zini anglash, boshqalar bilan faol munosabatlarga kirishish vaziyatlarini vujudga keltirish zarur. Bu jarayonda mustaqil ish olib borish, o'qib-o'rganish, mashg'ulotlar o'tkazish, turli jamoatchilik asosidagi faoliyatlarni rag'batlantirish, tajriba almashish, to'garak, klub va markazlar faoliyatini takomillashtirish, zamonaviy texnik vositalar asosida materialni bayon qilish, internet ma'lumotlaridan unumli foydalanish kabi usul va yo'l-yo'riqlar o'z natijasini berdi. Yoshlarning bilim, ko'nikma va malakalari shakllanishi hayotiy vaziyatlar bilan bog'liqligini nazarda tutgan holda turli muammoli vaziyatlarni sahnalashtirish orqali ularni tahlil qilish ijobiy samarasini ko'rsatdi.

Talabalarda ma'suliyat ko'nikmalarini shakllantirishda oliy ta'lim muassasalarining o'quv hamda ta'limdan tashqari ishlaridan unumli foydalanish, mazkur jarayonlarda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash samarali natijalarga erishish imkonini beradi. Tajribalarimiz asosida aytishimiz mumkinki, pedagogik yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalarida talabalarda ma'suliyat ko'nikmalarini shakllantirishga oid nazariy bilim va ko'nikmalar ijtimoiy-gumanitar

va ijtimoiy-siyosiy fanlar tarkibida kontseptsiyalashtirmagan tarzda o'qitiladi. Bu esa o'z navbatida, mazkur jarayonlarni muvofiqlashtirishni talab etadi.

OTMlarining asosiy maqsadi yuqori malakali mutaxassis tayyorlashdir. Zamonaviy yosh mutaxassis ijtimoiy takomillashtirishning hozirgi bosqichi unga qo'yilayotgan talablarga javob berishi kerak. Jamiyatga tashqaridan ko'rsatma kutmaydigan, mas'uliyatni o'z zimmasiga oladigan, katta-kichik ishlarda boshlangan hamma narsani oxirigacha yetkazadigan mustaqil insonlar kerak. Bundan tashqari, har bir oddiy odam o'zini, xatti-harakatlarini boshqara olishi kerak. O'z-o'zini tarbiyalash ham mas'uliyatning namoyon bo'lishi, inson allaqachon etarlicha etuk va ma'naviy barqaror shaxs ekanligidan dalolat beradi. Doim yodda tutish lozimki, inson o'z orzularini amalga oshirishi va maqsadiga erisha olishi faqat insonning o'ziga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Вышенский паломник". Журнал религиозного объединения "Благотворитель" во имя святителя Феофана, Затворника Вышенского. - Рязань, июль 1996.
2. Baranovskaya L.A. Формирование ответственности у студентов в процессе учебной деятельности // f.n. dissert. 2002 y.
3. Pryadein V.P. Комплексное исследование ответственности как системного качества личности. Psixol. f.d. dissertatsiyasi avtoreferati. – Novosibirsk: Ural davlat pedagogika universiteti, 1999. - B. 41.
4. Safayev N.S., Butayeva U.A. Shaxs etukligining psixologik mezonlari. / "Pedagogika" ilmiy-nazariy va metodik jurnal, T., 2017 y., 4-son.

TALABALARDA MENEJERLIK KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH – INTEGRATIV VA DIDAKTIK MASHG'ULOTLAR VOSITASI SIFATIDA

N.K.TOJIBAYEVA,

*TDPU Aniq va tabiiy yo'nalishlarda
xorijiy tillar kafedrası (PhD)*

Maqolada pedagogning oliy ta'lim tashkilotlarida talabalarning strategik rejalashtirish, menejment va liderlik ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida seminar-trening dasturi ishlab chiqish, menejerlik ko'nikmasini rivojlantirish jarayonlarini tashkil etish mexanizmlari fan-texnika yutuqlariga asoslangan eng samarali texnologiyalar va o'qituvchilar o'z faoliyatida afzal bilgan hamda ilmiy asoslangan vositalar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: menejer, menejment, marketing, lider, maqsadli zaruriyatlar, jamoa zaruriyatlarib, individual zaruriyatlar, moliyaviy va mehnat resurslari, axborot, Tor management, Middle management, Lover management.

The article discusses the development of a seminar-training program for the purpose of forming the strategic planning, management and leadership skills of students in higher education organizations, the mechanisms for organizing the processes of development of managerial skills, the most effective technologies based on scientific and technical achievements, and the scientific tools preferred by teachers in their work.

Key words: manager, management, marketing, leader, target needs, team needs, individual needs, financial and labor resources, information, Tor management, Middle management, Lover management.

So'nggi vaqtlarda g'arb mamlakatlari o'rtasidagi kuchli raqobat oqibatida boshqaruv uslubida sezilarli o'zgarish sodir bo'ldi. Ilgari o'zgaruvchan sharoitga tezda moslashuvchi menejerni muvaffaqiyatli menejer deb hisoblashgan bo'lsa, hozirda yaxshi menejer deganda nafaqat o'zgaruvchan sharoitga tezda moslashuvchi, balki ta'lim muassasasi uchun innovatsiyalarni kiritadigan va uni egallaydigan mutaxassis tushuniladi. Shu sababli, menejer oldiga quyilgan vazifa dastlab xohishni imkoniyatga, so'ngra imkoniyatni haqiqatga aylantirishdir.

Boshqaruvning asosiy vazifasi-ta'lim muassasasining muvaffaqiyatli faoliyati uchun sharoit yaratish. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalarning strategik rejalashtirish, menejment va liderlik ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida tadqiqot ishimiz doirasida seminar trening dasturi ishlab chiqildi. Dastur asosida tanlab olingan pedagogik oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun quyidagi mashg'ulotlar ishlab chiqildi.

Hozirda tashkilot boshqaruvi shunday murakkab ishki, buni har kim ham bajara olmaydi. Shu tufayli deyarli barcha yirik g'arb kompaniyalarida rahbariyat ishchi guruhlari sifatida shakllantirilgan va bir kishi boshqaruvchi sifatida namoyon bo'ladi. Guruhning boshqa a'zolari ham ushbu rahbar bilan teng huquqqa ega.

Loyihalarni boshqarish – loyihani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan ish tartiblar va yondashuvlar tizimi.

Loyihalarni boshqarish – mavjud resurslardan samarali foydalangan holda, rejalashtirish, tashkillashtirish, rag'batlantirish, nazorat jarayonlari yordamida quyilgan maqsadga erishish.

Rahbarlik – "konunchilik" harakteriga ega bo'lgan buyruk, maslahat, nazorat va qoidalarni ishlab chiqish.

Loyiha – vaqti cheklangan va murakkab vazifa. Loyihalarning tashkiliy formasi sifatida "loyihaviy menejment" xizmat qiladi va u matritsali ko'rinishdagi maxsus shtab yoki alohida strukturaviy birlik yordamida amalga oshiriladi.

Dastur – biror maqsadga qaratilgan loyihalar va tadbirlar yig'indisi.

Boshqaruv – buyruk berish, idora qilish va yo'naltirish, ya'ni ishlab chiqarilgan qoidalarni amalda qo'llash.

Rejalashtirish – maqsadga erishishga qaratilgan harakatlar ketma-ketligini aniqlash bilan bog'liq faoliyat.

Tashkillashtirish – tashkilot maqsadini mujassamlashtirish uchun topshiriq va vazifalarni taqsimlash, sistema va uning elementlari o'rtasida bog'liqlikni yuzaga keltirish.

Muvofiqlashtirish – tashkilotdagi bo'limlar, loyihalar, yo'nalishlar o'rtasidagi o'zaro munosabatni ta'minlash.

Boshqaruvning loyihaviy strukturasi – aniq vazifalar majmuasini bajarilishni ta'minlovchi struktura. Uning mohiyati shundaki, loyihani belgilangan muddatda amalga oshirish uchun mavjud material, moliyaviy va mehnat resurslari yordamida eng malakali mutaxassislarni jalb qilish.

Axborot – material, moliyaviy va mehnat resurslariga o'xshagan korxonaning tashqi aloqaviy resursi.

Bo'lajak tarbiyachi shaxsini muvaffaqiyatli kasbiy shakllanishi, bo'lajak raxbar va lider bo'lib shakllanishi, o'z ustida katta qiziqish bilan ishlashi, yangi bilimlarni o'zlashtirishi, ta'lim muassasalarini boshqarish va ish faoliyatini samarali tashkil etishga qaratilgan ma'lumotlarni o'rganishi, ya'ni menejerlik ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonlarini tashkil etish vositalariga bog'liq.

Bo'lajak maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilarida menejerlik ko'nikmasi rivojlantirish jarayonlarini tashkil etish mexanizmlari fan-texnika yutuqlariga asoslangan eng samarali texnologiyalar va o'qituvchilar o'z faoliyatida afzal bilgan hamda ilmiy asoslangan barcha vositalardan tashkil topgan tizim sifatida qaraladi. Bunda bir tomondan menejerlik ko'nikmasini rivojlantirish jarayonlaridagi hamkorlikdagi faoliyat, boshqa tomondan tarbiyaviy munosabatlar kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonlarini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilarida menejerlik ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonlarida o'qituvchilar bilan talabalarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish, ya'ni subyekt-subyekt munosabatlarini shakllantirish tarbiyaviy munosabatlar asosida amalga oshiriladi va mazkur jarayonda menejerlik ko'nikmasi rivojlanib boradi. Tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarining rivojlanishi menejerlik ko'nikmasini rivojlantirish muhitida o'qituvchi va talabalarning hamkorlikdagi faoliyati samaradorligi hamda integrativ va didaktik mashg'ulotlar bilan uzviy bog'liq bo'ladi.

Talabalarda pedagogik faoliyatda menejerlik ko'nikmasini rivojlantirish vositalarini tavsiflovchi integrativ xususiyatlarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- innovatsion tartibda faoliyat ko'rsatishni tashkil etishning umumiy tamoyillari;
- bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy-pedagogik mahoratini rivojlantirish va takomillashtirish bilan bogliq bo'lgan g'oyalarning mavjudligi;
- ijtimoiy organizm sifatida jamoani rivojlantirish va bo'lajak tarbiyachi-ixtirochilar jamoasini vujudga keltirish bo'yicha tashkiliy-metodik faoliyat;
- yangi tarkibiy tuzilishga ega va mazmunan rivojlantirilgan ta'lim dasturlarini takomillashtirish va amaliyotga joriy etish;
- ta'lim subyektlarining psixologik-pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlash;
- ta'lim muassasasida psixologik xizmatni takomillashtirishda sub'ektlarning individualligini inobatga olish;
- ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirish va rivojlantirish uchun o'zaro birikkan talaba, o'qituvchi va ota-onalarning hamkorligini vujudga keltirish. Bunday hollarda boshqaruv funksiyalari sifatida tarbiyachi va tadqiqotchi funksiyalarini ham bajarishi zarur.

Yuqori darajali menejer qo'yilgan masalani uddalashga qodir. Qobiliyati past

menejer ushbu masalani hal qilishda bir tomoniga ahamiyat berib, ikkinchisiga zarar yetkazishi mumkin. Buning oqibati nimaga olib keladi? Albatta pedagoglarning vazifalarini bajarishga tayyorlik darajasini o'rganishga olib keladi.

Pedagoglarning vazifalarni bajarishga tayyorlik darajasini o'rganish quyidagi jadval asosida tavsiflandi. Jadvalda pedagoglarning ishga layoqatlilik, liderning boshqaruv usuli to'g'risida fikrlar keltirilgan.

Tadqiqot ishimizda boshqaruv turini tanlash tizimi keltirilgan bo'lib, quyidagicha asoslangan.

Munosabatlar dinamikasi o'zgaruvchanlik xususiyatiga ega. Boshqaruvda turli usullardan foydalanish mumkin.

- Pedagoglarga vazifalarini bajarishlarida ko'rsatmalar berish.
- Pedagoglarning vazifalarini bajari shlarini boshqalarga topshirish.
- Boshqaruv jarayonida o'zaro ko'llab-quvvatlashga erishish.

Shunday ekan, menejerlik ko'nikmalari – bu, birinchi navbatda, rejalashtirilgan: ham shaxsiy, ham kasbiy faoliyatni amalga oshirish jamoaga natijaga erishishiga yordam beradigan harakatlar ketma-ketligidir. Menejerlik ko'nikmalarini shakllantirish – bu bo'lg'usi rahbarga kasbiy faoliyatda natijalarga erishish uchun berilgan vazifalarni hal qilish samaradorligini va menejerlikda muvaffaqiyatga erishish texnologiyasini kafolatlaydigan mazkur harakatlar tizimining o'zlashtirilishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аўлидинов Р. Ш., Носирова Ф. А., Ражабова М. Р. Мактаб бошқарувида ички назорат. - Тошкент: "Шарқ", 1996.
2. Аҳмадхўжаев Ҳ. Т., Мирдадаев К. М., Қозоков О.С. Менежмент ва стратегияни бошқариш. - Тошкент: "Илм Зиё", 2004.
3. Аширов Д.А. Управление персоналом-М.: Высшее образование и наука, 2001.
4. Йўлдошев М, Назарова Н. Раҳбарлик психологиясида аҳлюқ. Т.2010.190 б.
5. Кабатченко, Т. Психология управления/Т. Кабатченко. - М.: Просвещение, 1996.-264 с.
6. <http://www.pedagog.uz>
7. <https://www.disserscat.com/>

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA TIMSS XALQARO BAHOLASH DASTURI ASOSIDA O'QITISHDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING O'RNI

SH.T.QAYUMOVA,

Guliston davlat universiteti doktoranti

Ushbu tadqiqot ishida TIMSS standartini xalqaro baholash dasturidan o'quv jarayonida foydalanishning hozirgi kundagi dolzarb muammosi ochib berilgan. TIMSS xalqaro tadqiqotining asosiy maqsadi boshlang'ich va o'rta maktablarda matematika va tabiiy fanlar bo'yicha ta'lim sifatini qiyosiy baholashdan iborat. Har to'rt yilda bir marta 4-8-sinf o'quvchilarining ta'limdagi yutuqlari, jumladan, ularning nafaqat bilim va ko'nikmalari, balki fanlarga bo'lgan munosabati, qiziqishlari va o'qishga bo'lgan motivatsiyasi ham baholanadi.

Kalit so'zlar: *Xalqaro tadqiqotlar, o'qitish metodikasi va ta'lim, o'quv jarayoni, matematik savodxonlik, ta'lim sifati, xalqaro tadqiqot metodologiyasi, xalqaro loyihalar.*

В данной научной работе раскрывается актуальная на сегодняшний день проблема использования международного стандарта оценочной программы TIMSS в учебном процессе. Основная цель международного исследования TIMSS - сравнительная оценка качества образования по математике и естественным наукам в начальной и средней школе. Каждые четыре года проводится оценка учебных достижений учащихся 4 и 8 классов, включающая не только их знания и умения, но и их отношение к предметам, интересы и мотивацию к обучению.

Ключевые слова: *международные исследования, методика обучения и воспитания, образовательный процесс, математическая грамотность, качество образования, международная методология исследований, международные проекты.*

This research paper reveals nowadays urgent problem of usage international evaluation program TIMSS standard in the learning process. The main goal of the international TIMSS study is a comparative assessment of the quality of mathematics and science education in primary and secondary schools. Every four years, the educational achievements of students in grades 4 and 8 are assessed, including not only their knowledge and skills, but also their attitudes to subjects, interests and motivations for learning.

Key words: *International research, teaching methodology and education, educational process, mathematical literacy, quality of education, international research methodology, international projects.*

Bugungi kunda professor-o'qituvchilarning yuksak ilmiy-uslubiy bilimga ega bo'lishi nihoyatda muhim. Bu navqiron avlodni yetuk, bilimli, yuksak bilimli, barkamol,

vatanparvar inson etib tarbiyalashga qaratilgan ulkan bunyodkorlik ishining eng muhim bo'g'inidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoniga muvofiq, Prezidentning 3907-sonli - "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi qaroriga muvofiq "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim va tarbiya berish tizimi" 2018-yil 14-avgustdagi O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 5-sentabrda "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qonunida belgilangan. Umumiy o'rta ta'lim tizimini isloh qilishning asosiy ustuvor yo'nalishlari, ta'lim muassasasini samarali boshqarish va o'qituvchilarning ta'lim sifatini oshirish bo'yicha pedagogik faoliyatini to'g'ri tashkil etish, yetakchilik uchun pedagogik shart-sharoitlar yaratish [1]. Uning natijalari ishtirokchi mamlakatlarda matematika va fan ta'limi tendentsiyalarini har 4 yilda bir marta kuzatib boradi. 4-sinf 8-sinfda o'quvchilarga aylanadi. Shunday qilib, boshlang'ich va o'rta maktab o'quvchilarining ta'lim yutuqlari, shuningdek, boshlang'ich maktabdan o'rta maktabga o'tish davrida matematika va tabiatshunoslik ta'limidagi o'zgarishlar nazorat qilinadi [2].

Hozirda TIMSS-2023 xalqaro dasturida ishtirok etishga tayyorgarlik ishlari boshlandi. "Xalqaro matematika va ilmiy tadqiqotlar (TIMSS) 2023 tendentsiyalarida ishtirok etish bo'yicha rasmiy taklif" ga ko'ra, Milliy xalqaro tadqiqotlar markazi o'rtasidagi muloqot asosida O'zbekistonning TIMSS dasturida birinchi marta ishtirok etishi masalasi ko'rib chiqildi. IEA rahbariyati O'zbekistonning ushbu tadqiqotda ishtirok etish taklifini mamnuniat bilan qabul qildi va O'zbekistonda qanday ta'lim sharoitlari TIMSS ta'lim tizimiga mos kelishi bo'yicha tavsiyalar berdi. Bundan tashqari, IEA mamlakatimizni 2021-yilning fevral oyida Germaniyaning Gamburg shahrida bo'lib o'tishi rejalashtirilgan milliy tadqiqot koordinatorlarining birinchi yig'ilishiga taklif qildi va Boston kolleji mutaxassislari bilan turli baholash modellarini muhokama qilish, imtiyozlarni muhokama qilish imkoniyatini taqdim etishini e'lon qildi. va tadqiqot yo'nalishlarining kamchiliklari. TIMSS (Trends in International Mathematics and Science study) 4 va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo'yicha o'lashtirish darajasini baholash dasturi bo'lib, har to'rt yilda bir marta o'tkaziladi. TIMSS 4-8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiatshunoslik fanlari bo'yicha olgan bilim darajasi va sifatini taqqoslash, milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlash bilan bir qatorda, maktablarda matematika va tabiiy fanlar bo'yicha olingan ta'lim mazmunini,

ta'lim jarayoni, ta'lim muassasasining imkoniyatlari, uning rivojlanish salohiyati. TIMSS dasturi o'zining ilk tadqiqotlarini 1995-yilda boshlagan va 2019-yilgacha ular har to'rt yilda bir marta 1999, 2003, 2007, 2011, 2015 va 2019-yillarda o'tkazilib kelinmoqda. Keyingi 8-davr 2023-yilda o'tkazilishi rejalashtirilgan. Mamlakatlar soni dasturida ishtirok etish ham ortib bormoqda. Demak, agar 2015-yilda TIMSS tadqiqotlarida 57 ta davlat qatnashgan bo'lsa, 2019-yilda bu ko'rsatkich 60 dan ortiq davlatni tashkil etdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, TIMSS 2015 AQSh, Singapur, Gonkong, Koreya Respublikasi, Yaponiya, Rossiya va Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarning ta'lim tizimlarida eng yuqori ko'rsatkichlarni ko'rsatdi [3].

TIMSS – bu butun dunyo bo'ylab o'quvchilarning matematika va tabiatshunoslikka oid bilimlarini xalqaro baholash dasturi bo'lib, o'quvchilarning maktabda olgan bilim, ko'nikma va malakalarini va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini aniqlashga mo'ljallangan. Matematika va tabiiy fanlar ham kundalik hayotning asosi hisoblanadi. Tabiiy fanlar – bu tabiiy dunyo, jumladan ob-havo, yer va suv, oziq-ovqat, yoqilg'i manbalaridir. Matematika esa bizga ko'pgina kundalik vazifalarni bajarishda yordam beradi: kompyuter, smartfon va televizor kabi biz bilan bog'liq bo'lgan texnologiyalarni rivojlantirishda muhimdir. Matematika va tabiiy fanlar hayotimizning har bir sohasini qamrab olganligi sababli, xalqaro ta'lim yutuqlarini baholash assotsiatsiyasi (IEA nomi bilan ko'proq tanilgan) qariyb 60 yildan beri matematikaga va tabiiy fanlarga xalqaro baho berib keladi.[4]

Tadqiqotning maqsadi turli ta'lim tizimlariga ega bo'lgan mamlakatlarda o'rta maktab o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo'yicha umumta'lim tayyorgarliklarini qiyosiy baholash va bu ta'lim tayyorgarlik darajasiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, uning natijalari har to'rt yilda bir marta 4-sinf o'quvchilari 8-sinf o'quvchilariga aylanganda ta'limning matematik va tabiiy fanlar yo'nalishidagi an'analarni kuzatish imkonini beradi. Bundan tashqari, ishtirokchi mamlakatlarda matematik va tabiiy fanlar ta'limi mazmunining va o'quv jarayonining o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, ta'lim muassasalari, o'qituvchilar, o'quvchilar va ular oilalarining xususiyatlari bilan bog'liq omillar o'rganiladi [5].

Matematika fanidan ta'lim yutuqlarini baholashda turli xil topshiriqlar (javobni tanlash, qisqa va to'liq yoritilgan javobni berish, amaliy vazifalar) qo'llaniladi. Topshiriqlar quyidagi mavzular bo'yicha ishlab chiqiladi: sonlar, algebra, o'lchashlar, geometriya, ma'lumotlar bilan ishlash. Quyidagi ko'nikmalar baholanadi: dalillar va protseduralarni bilish, tushunchalarni qo'llash, ko'p mehnat talab qiladigan muammolarni hal qilish, tahlil qilish, gipotezani ilgari surish, baholash, isbotlar va

boshqalar.

Tabiatshunoslik bo'yicha ta'lim yutuqlarini baholashda ham turli xil topshiriqlar qo'llaniladi (javobni tanlash, qisqa va to'liq yoritilgan javobni berish, amaliy vazifalar). Topshiriqlar quyidagi mavzular bo'yicha ishlab chiqiladi: Biologiya. Kimyo, Fizika, Geografiya, Atrof-muhit. Quyidagi ko'nikmalar baholanadi: dalillarni bilish, konseptual tushunish, analitik qobiliyatlar, umumlashtirish, rejalashtirish, o'rganish va boshqalar.

Uzluksiz ta'lim tizimida matematika va tabiiy fanlarga bo'lgan savodxonligini amalga oshirishda maktabgacha ta'lim muassasa tarbiyalanuvchilari va boshlang'ich sinflarda dastlabki elementlar amalga oshiriladi, so'ngra 5-9 sinflar davomida bosqichma-bosqich davom ettiriladi. Undan so'ng oliy ta'lim va oliy ta'limdan keying bosqichlarda ham matematika va tabiiy fanlarga oid savodxonlik darajasi takomillashtirilib boriladi. Bugungi kunda nafaqat o'quvchilarni xalqaro baholash dasturlariga tayyorlash balki, maktab o'qituvchilari, oliy o'quv yurtidagi professor-o'qituvchilar, kadrlar malaka oshirish va qayta tayyorlash tarmoq markaz o'qituvchilari va o'quvchilarini ham xalqaro baholash dasturlariga tayyorlash lozim.

Bolalarning maktab ta'limga tayyorlashda maktabgacha ta'lim muassasalarining o'rni beqiyosdir. Chunki bog'chaga kelgan har bir tarbiyalanuvchi bola huddi oppoq qog'ozga o'xshaydi, biz qog'ozga nimani yozsak yoki nimani chizsak qog'ozda shuni tasviri bo'ladi. Maktabga tayyorlov guruxlari va 1-sinf bolalarining ta'lim tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida har bir tarbiyalanuvchilar uchun alohida rivojlanish xaritasi bo'lib unda tarbiyachilar bolalarning beshta rivojlanish sohalari bo'yicha ko'rsatkichlarini belgilab boradilar. O'quv yili oxirida esa bolaning maktabga tayyorgarligini mana shu xarita orqali aniqlab oladilar. O'quvchilarni xalqaro baholash dasturlariga tayyorlashni maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlash lozim. Chunki bolalarning bog'chada olgan bilim, ko'nikma va malakalarini 1-sinf o'quv rejasidagi fanlarni yaxshi o'zlashtirishiga asos bo'ladi. Uzluksiz ta'lim tizimida TIMSS dasturini tadbiq etish uchun bir qancha tavsiyalar kiritishni lozim deb topdik [6].

– Maktabgacha ta'lim muassasalarining "Ilk qadam" dasturida bilish jarayoning rivojlanish sohasining bir qator ko'rsatkichlari bilan birga elementar matematik ko'nikmalari va atrof muhitga oid zaruriy malaka va ko'nikmalar berilgan. Mana shu ko'rsatkichlarga qo'shimcha ravishda TIMSS dasturi elementlari qiziqarli rasmi topshiriqlar orqali berilsa bolaning dunyoqarashi, mantiqiy fikrlashi

va bilish jarayoni yanada kengroq rivojlanadi.

– Umumiy oʻrta taʼlimning boshlangʻich sinflarida atrofimizdagi olam, tabiatshunoslik va matematika dasrlarida TIMSS dasturiga oid dastlabki elementar tushunchalar qiziqarli rasmlar orqali berilishi lozim

– 4-8 sinflar uchun Xalqaro baholash dasturi (TIMSS) matematika va tabiatshunoslik kitobi va kitob asosida daftari ham ishlab chiqilsa taʼlim samaradorligi yanada oshadi.

– Oʻqituvchilar malakasini oshirish kurslari davomida oʻqituvchilarning dars davomida foydalanishlari uchun aynan TIMSS (Matematika va tabiiy fanlar) test va topshiriqlaridan iborat boʻlgan metodik qoʻllanma ishlab chiqilsa

– Oʻquvchilarni TIMSS topshiriqlariga puxta tayyorab tuman, viloyat va respublika miqyosida "TIMSS olimpiada-2021" tanlovi oʻtkazilsa va shu oʻquvchilarni tayyorlagan oʻqituvchilariga qoʻshimcha ragʻbat berilsa.

– Tabiatshunoslikka oid tushunchalarni oʻtish darslariga alohida toʻxtalib ularni amalda qoʻllay olishlariga alohida eʼtibor berish.

– Oʻqituvchilar oʻrtasida eng qiziqarli TIMSS topshiriqlarini tuzish boʻyicha tanlovlar oʻtkazilsa va gʻolib oʻqituvchiga qoʻshimcha ragʻbat berilsa.

– TIMSS fondi yaratilib, bu fond olimpiadada gʻolib boʻlgan oʻquvchilarga stipendiya berilsa maqsadga muvofiq boʻlar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni Sh.M. Mirziyoyev. B. 56-63.

2. Basharina A.V. Globallashuv jarayonlarining Rossiya taʼlim maydoniga taʼsiri [elektron resurs]. B.79-87.

3. Batyukova Z.I., Freiman E.V. Forms and methods of organizing and conducting international projects in education. International research projects in education. - M.: Institute of Theoretical Pedagogy and International Research in Education, 1993. p. 108.

4. Bermus A.G. Problems and prospects for the implementation of competency-based approach to education [electronic resource]. P.109-112.

5. Borisenkov A.V., Vakhstein V.S., Gorbunov E.M., Zhelezov B.V., Larionov M.V., Meshkov T.A., Perfilleva O.V. Actual issues of education development in countries OECD / resp. ed. M.V. Larionov. - M.: GU HSE, 2005. - p. 152.

6. Sh.T.Qayumova. "TIMSS topshiriqlarini uzluksiz taʼlim jarayoniga tadbqiq etish metodikasi" maqola, Uzluksiz taʼlim jurnali, maxsus son.

ОЦЕНИВАНИЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ НЕПРЕРЫВНОМ ОБРАЗОВАНИИ НА ПРИМЕРЕ ПРЕДМЕТА «БИОЛОГИЯ» В 6-КЛАССЕ

Д.Д.ТУЛАГАНОВ
Н.Р.МУСАМатов,

бакалавры 4-курса ТГПУ им.Низами

Г.А.ШАХМУРОВА,

д.б.н., профессор, ТГПУ им.Низами

Данная статья посвящена оцениванию школьников в 6-классе на примере предмета "Биология" при непрерывном образовании современными контрольно-измерительными материалами (КИМ), их практическому использованию в общеобразовательной практике и эффективности применения. Изучено влияние использования инновационных контрольно-измерительных материалов в 6-классе на примере предмета "Биология". Дано краткое понятие об инновационных контрольно-измерительных материалах; приведены несколько примеров подобных КИМ заданий; оценено качество применения подобных заданий в 6-классах в рамках предмета "Биология".

Ключевые слова: биология, средства, контрольно-измерительные материалы, обучение, учащиеся.

Ushbu maqola 6-sinfda "Biologiya" fani misolida uzluksiz ta'limga ega bo'lgan maktab o'quvchilarini zamonaviy nazorat o'lchov vositalari (NO'V) bilan baholash, ulardan umumta'lim amaliyotida amaliy foydalanish va qo'llash samaradorligiga bag'ishlangan. 6-sinfda innovatsion nazorat-o'lchov vositalaridan foydalanishning ta'siri "Biologiya" fanidan misolida o'rganildi. Innovatsion nazorat va o'lchov materiallari haqida qisqacha tushuncha berilgan; shunga o'xshash NO'V vazifalariga bir nechta misollar keltirilgan; 6-sinfda "Biologiya" fani doirasidagi bunday topshiriqlarni qo'llash sifati baholandi.

Kalit so'zlar: biologiya, vositalar, nazorat-o'lchov materiallari, o'qitish, talabalar.

This article is devoted to the assessment of schoolchildren in the 6th grade on the example of the subject "Biology" with continuous education with modern control and measuring materials (CMM), their practical use in general educational practice and the effectiveness of their application. The influence of the use of innovative control and measuring materials in the 6th grade was studied on the example of the subject "Biology". A brief concept of innovative control and measuring materials is given; several examples of similar KIM tasks are given; the quality of the application of such tasks in the 6th grade within the framework of the subject "Biology" was assessed.

Key words: biology, means, control and measuring materials, teaching, students.

Одним же из важнейших шагов для этого является применение в общеобразовательной практике инновационных контрольно-измерительных материалов, поскольку они являются главной частью этапа проектирования образовательного процесса и во многом определяют дальнейший план действий учителя - стоит ли ему продолжать внедрение каких-либо новаций или прошлые методы были привычнее и эффективнее для учащихся.

Среди инновационных контрольно-измерительных материалов зарекомендовали себя задания по типу PISA, TIMSS и PIRLS. Все эти системы оценки были разработаны не для постоянного применения в школьной практике, а для регулярной оценки результативности системы образования целых стран, тем не менее, применение подобных КИМ для промежуточной и итоговой оценки локальных результатов набирает обороты [1,3].

Целью данного исследования: изучить влияние применения инновационных контрольно-измерительных материалов в 6-классе на примере предмета "Биология". В задачи исследования вошло определить краткое понятие об инновационных контрольно-измерительных материалах; привести несколько примеров подобных КИМ заданий; дать оценку качеству применения подобных заданий в 6-классах в рамках предмета "Биология". Объектом исследования является контрольно-измерительные материалы. Предмет исследования особенности применения инновационных контрольно-измерительных материалов в 6-классе в рамках предмета "Биология". Используемые методы: теоретический анализ, статистические методы.

Исследование эффективности применения системы PISA тестирования было проведено на базе общеобразовательной школы № 89 города Ташкента Яккасарайского района Республики Узбекистан.

Для исследования были выбраны 6 "А", 6 "Б", 6 "В", 6 "Г", 6 "Д" классы. 6 "А" класс был избран контрольным классом, т.к. был признан наиболее перспективным классом по оценке прошлого года. Ранее ни в одном из перечисленных классных коллективах не использовались контрольно-измерительные материалы не классического типа. Учителя, преподававшие в классах, а также сами участники классного коллектива сообщали, что для оценки в классе контрольных работ применялись методы тестирования, анкетирования и открытого опроса и не применялись задания подобного типа. Задания способны развивать сопутствующие профессиональному успеху качества у учащихся, например, креативность, математическое, абстрактное, пространственное мышление и т.д. [2,4].

Для оценки уровня тревожности был использован метод самооценивания внутреннего состояния после тестирования. Для оценки состояния тревоги были выбраны следующие категории: 1 - я чувствую тревогу, боюсь за свои результаты ("Тревога"); 2 - я в растерянности, не уверен, что ответил верно ("Легкая тревожность"); 3 - я, по большей части, спокоен, уверен, что ответил на большую часть вопросов верно ("Сомнение"); 4 - я абсолютно уверен, что ответил на все вопросы верно ("Спокойствие").

Для оценки точности ответов использована балловая система как и в оригинальных программах исследований. В итоге максимальный балл преобразовывался в оценочную форму для соответствия критериям образовательной системы Республики Узбекистан.

В качестве контрольно-измерительных заданий для оценки эффективности были применены собственные разработанные задания типа PISA, которые будут приведены ниже для подтверждения соответствия критериям международного формата PISA.

Характеристика задания:

Возрастная категория: учащиеся 6-го класса

Содержательная область: Живые системы;

Тип знания: Содержательное знание;

Формат задания: С выбором нескольких правильных вариантов ответов;

Контекст: Окружающая среда, Природные ресурсы;

Трудность: (уровень естественнонаучной грамотности- 2)

Формулировка задания:

"Почему это происходит?"

Последние годы ученые всего мира сильно обеспокоены проблемой исчезновения видового разнообразия растительных видов Земли. Ученые Узбекистана также с тревогой наблюдают за тем, как Красная книга Республики пополняется новыми видами исчезающих растений. Выделите среди нижеперечисленных причин исчезновения видов какие являются результатом прямого хозяйственного воздействия человека, какие являются косвенными факторами, а какие являются лишь побочными природными факторами и не имеют сильного влияния на скорость сокращения видового разнообразия.

№	Фактор	Тип фактора
1	Изменение климата	А) Прямое воздействие человека
2	Застройка естественных природных резервуаров биоразнообразия	Б) Косвенное воздействие человека
3	Конкуренция за почвенные ресурсы	В) Естественный природный фактор
4	Увеличение числа пастбищных угодий	
5	Обеднение и засоление почв	
6	Вытеснение инвазивными видами естественной флоры	

Модельный ответ:

1	2	3	4	5	6
Б)	А)	В)	А)	Б)	В)

На основании данных можно сделать вывод, что человек в большей степени повинен в сокращении биологического разнообразия растений.

Критерии оценивания:

Ответ включает в себя все верные соответствия и отражает полностью взаимосвязь прямого, косвенного влияния человека и естественных факторов на сокращение разнообразия видов, приведены дополнительные примеры и сделан вывод - 3 балла;

– допущена одна ошибка в соответствии, верно сделано обоснование и приведён пример ИЛИ есть все верные соответствия, есть обоснование, но не приведён пример - 2 балла;

– ответ включает в себя только верные соответствия без обоснования и примера, но содержит негрубые биологические ошибки - 1 балл;

– допущено 2 и более ошибок в соответствии, независимо от того, есть обоснование или приведён пример или нет - 0 балл;

– максимальный балл - 3 балла.

Характеристика задания:

Возрастная категория: учащиеся 6-го класса;

Содержательная область: Живые системы;

Тип знания: Процедурное знание;

Формат задания: С коротким ответом;

Контекст: Глобальный;

Трудность: (уровень естественнонаучной грамотности- 2)

"Стоит ли нам опасаться?"

Исчезновение видового разнообразия растений - одна из проблем всего мира, но стоит ли опасаться Республике Узбекистан, ведь, вокруг нас по-прежнему окружают сотни разнообразных цветов и трав? Взгляните на карту распределения исчезающих и редких видов растений и постарайтесь дать ответ, угрожает ли опасность Республике Узбекистан и насколько опасна ситуация с исчезновением видов растений в глобальном масштабе?

Модельный ответ:

По данным, предоставленным картой Узбекистан находится в относительно безопасной зоне в сравнении с другими странами мира, тем не менее уровень Ташкентской области по числу исчезающих видов ниже, чем по всей стране, что указывает на то, что со временем ситуация в регионах ухудшится благодаря глобализации, а значит, активные меры по сохранению растительного разнообразия необходимо принимать уже сегодня.

Проблема сохранения растительного биоразнообразия - не только проблема государства, но и личная проблема каждого гражданина. Предложите инструкцию для одноклассников - как можно помочь стране сохранить растительное разнообразие на локальном уровне в различных жизненных ситуациях.

Модельный ответ:

1. Иметь во время любой экскурсии на природу при себе атлас-определитель краснокнижных видов растений и животных, дабы избежать уничтожения данных видов;

2. Избегать срывания, затаптывания, иного повреждения представителей дикой флоры, в особенности находясь в непосредственной близости от природных заповедников и заказников;

3. Быть аккуратными, находясь на экскурсии на природе, не разжигать костров, не засорять естественные ареалы произрастания растений;

4. При обнаружении любой браконьерской деятельности среди других людей сообщить о случае в правоохранительные органы или государственный экологический контроль.

5. В любой своей профессиональной или личной деятельности стремиться найти гармоничное решение с естественной природой для реализации собственных целей и задач.

Средние баллы по результатам традиционных контрольно-измерительных методов исследования по классам представлены в таблице 1

Таблица 1

Средние баллы учащихся за I четверть

Класс	6 «А» (Контр.)	6 «Б» (Эксп.)	6 «В» (Эксп.)	6 «Г» (Эксп.)	6 «Д» (Эксп.)
Средний контрольный балл (Баллы экспериментальных классов переведены в 5-ти балльный формат)	4,2	4,4	4,0	4,5	4,3

Экспериментальным методом оценки достижений учащихся, проведённым во II четверти 2021 года являлся метод оценки с помощью заданий типа PISA. Поскольку задания подобного типа призваны оценить один из важных критериев для современного человека – умение анализировать словесные и математические данные и проецировать соответственные выводы.

По уровню тревожности экспериментальная методика оказалась относительно более эффективной в сравнении с традиционными методами в преуспевающих классах, но менее эффективной в отстающих. Подавляющая часть учащихся экспериментальных классов ответила, что уверена, что большая часть вопросов была отмечена ими верно. Ниже в таблице 2 даны результаты оценки уровня тревожности (табл. 2).

Как видно из таблицы 2 результаты по уровню тревожности не слишком сильно отличались между традиционными и экспериментальными методами оценки в успевающих классах, где ребята были абсолютно уверены в собственных выводах. В свою очередь в отстающем классе уровень стресса был значительно выше нормы и % класса, выбравший вариант "Тревога" был почти в 2 раза больше, чем в контрольном классе. В свою очередь преуспевающие ранее классы (6 "Г" и 6 "Д") отметились даже более лучшим уровнем спокойствия.

Таблица 2

Оценка уровня тревожности учащихся после проведения тестирования на основе ответов учащихся

Класс	6 «А» (Контр.)	6 «Б» (Эксп.)	6 «В» (Эксп.)	6 «Г» (Эксп.)	6 «Д» (Эксп.)
Соотношение уровней	Ур.1: 6% Ур.2: 17% Ур.3: 38% Ур.4: 39%	Ур.1: 4% Ур.2: 20% Ур.3: 27% Ур.4: 49%	Ур.1: 12% Ур.2: 15% Ур.3: 53% Ур.4: 20%	Ур.1: 2% Ур.2: 23% Ур.3: 24% Ур.4: 51%	Ур.1: 6% Ур.2: 12% Ур.3: 37% Ур.4: 45%

Результативность оценки при этом также оставалась на примерно равном уровне с уклоном в пользу преуспевающих классов. Это касается не

только среднего оценочного балла, но также и общих практических и самостоятельных работ, которые были призваны продемонстрировать ЗУН учащихся в не стандартных условиях. Ниже дана таблица средней результативности классов из расчёта - сумма оценок за контрольные работы в четверти у учащихся/ количество учащихся в классе (табл. 3).

Таблица 3

Сравнение результативности контрольного тестирования
в контрольном и экспериментальных классах

Класс	6 «А» (Контр.)	6 «Б» (Эксп.)	6 «В» (Эксп.)	6 «Г» (Эксп.)	6 «Д» (Эксп.)
Средний контрольный балл (Баллы экспериментальных классов переведены в 5-ти балльный формат)	4,2	4,4	4,0	4,5	4,3

Таким образом можно сказать, что уровень стресса при использовании контрольного измерительных средств типа PISA не сильно меняется, если класс в достаточной мере подготовлен, а применение подобного метода совершенно не сказывается на качестве оценки знаний учащихся, но в свою очередь в отличие от стандартных методов оценки может подготовить учащихся к решению сложных профессиональных и жизненных задач.

Список литературы:

1. Кадеева, О.Е., Сырицына В.Н. Элементы применения задач PISA на уроках информатики. Московский педагогический государственный университет. 2021 [URL] <http://news.scienceland.ru/2021/04/19/>
2. Карташова Н.С., Шахмурова Г.А., Халитова Р.А. Организация самостоятельной работы в процессе изучения инновационных технологий биологического образования // Мировые научные исследования и разработки в эпоху цифровизации: материалы XV Международной научно-практической конференции (25 ноября 2021г.): в 2-х ч. Ч-1. - Ростов-на-Дону: изд-во Южного университета ИУБиП, 2021. С.376-378.
3. Рахмонова Х. Б. Применение PISA тестов в общеобразовательных школах Узбекистана // Science and Education. 2021. №3. [URL] <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-pisa-testov-v-obscheobrazovatelnyh-shkolah-uzbekistana>
4. Тулаганов Д.Д., Шахмурова Г.А. Контрольно-измерительные материалы, как средство оценки качества учебных достижений учащихся на примере предмета "Биологи" // Muallim. 2022. №SI-1. Pp.41-46. <http://dx.doi.org/10.26739/2181-0850-2022-SI-1-1>

RANGTASVIR – DAVR AKSI

D.AHMADALIYEVA,

*Kamoliddin Behzod nomidagi
Milliy rassomlik va dizayn instituti
Amaliy san'at va dizayn fakulteti
"Chizmatasvir" kafedrası*

Mazkur maqola rangtasvir san'atining rivojlanish tarixi va uning davrlararo o'zgarishi haqida ma'lumotlar taqdim etadi.

Bundan tashqari maqolada har bir o'tgan davrning o'ziga xos badiiy xususiyatlari va rangtasvirning bu davrda tutgan o'rni, qisman rangtasvir yo'nalish va janrlari haqida keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: *Rangtasvir, rang, bo'y, obraz, kompozitsiya, davr, janr, tendensiya.*

В данной статье представлена информация об истории развития живописи и ее изменениях во времени.

Кроме того, в статье рассматриваются специфические художественные особенности каждого прошедшего периода и роль живописи в этот период, в частности направления и жанры живописи.

Ключевые слова: *живопись, цвет, краска, образ, композиция, период, жанр, тенденция*

This article provides information about the history of the development of painting, each of its stages.

In addition, the article discusses the specific artistic features of each past period and the role of painting in this period, in particular the directions and genres of painting.

Key words: *Painting, color, paint, image, composition, period, genre, trend.*

Yer yuzida inson paydo bo'libdiku, u rivojlanish pog'onalaridan bosqichma-bosqich o'tib keladi. Bir davrdan boshqa davrlarga almashinadi, zamonlar o'zgaradi, insonlar dunyoqarashi shakllanadi. Bularning bari mana necha ming yillarki davom etib kelmoqda. Bu o'tgan davrlar haqida tasviriy san'atchilik to'liqroq ma'lumot beruvchi manba bo'lmasa kerak, nazarimda. Aynan tasviriy san'at bitik va qadimiy qo'lyozma, kitob va xujjatlarda keltirib o'tilmagan, o'sha davrning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy ahvolini to'laqonli ochish imkoniyatini beradi. Bu borada ayniqsa rang san'ati hisoblangan rangtasvir yetakchilik qiladi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Rangtasvir haqida fikr yuritar ekanmiz, uning inson hissiyotlari va

xarakterining murakkab dunyosini aks ettirishi bilan birga tabiatning nozik o'zgarishlari, fantastik obrazlar va falsafiy fikrlarni berish xususiyatiga ham egaligini e'tirof etmay bo'lmaydi.

Rangtasvirdagi obrazlar juda yorqin va tomoshabop bo'lib, undagi har bir rang, har bir detal va chiziqlar gapiradi. Rassomlar asarlarini rangtasvir va plastik vositalar bilan yaratadilar. Ular qalamtasvir va kompozitsiya imkoniyatlaridan foydalanganlari bilan, rangtasvirdagi eng asosiy ta'sirchanlikni beruvchi vositalardan biri bu rang hisoblanadi.

Rangning tasviriy va ta'sirchanlik imkoniyatlaridan rangtasvirda rassomga zarur bo'lgan erkinlik va to'liq kuch bilan foydalaniladi. Rang orqali kompozitsiyadagi asosiy fikrni ajratib ko'rsatish, muhim detallarni bo'rttirish, masofani chuqurligini ifoda etish yoki tasvirning yassiligini berish mumkin [1].

Rangtasvirning eng muhim ajralib turuvchi xususiyatlari shundan iboratki, unda shakl va masofaning tasviri, obrazlar va harakatlar faqat rang orqali ko'riladi.

Dunyodagi obyektlar, voqea va hodisalarning turli tumanligi va rassomlardagi ularga bo'lgan qiziqishning kuchayib ketishi XVII asrga kelib rangtasvirda turli tuman janrlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Bular portret, manzara, natyurmort, animalistik, afsonaviy, tarixiy, batal va maishiy janrlar edi.

Rangtasvirning miniatyura, ikonaga rasm solish, dekorativ naqsh, teatr - dekoratsiyasi kabi turlari ham mavjud bo'lib, uning har bir turlari o'zining bajarish texnikasi va badiiy - obrazli vazifalarni hal qilishi spetsifikatsiyasiga qarab ajratiladi.

Rangtasvir tarixida ikonaga rasm solish san'ati katta rol o'ynagan. Bu san'at IV asrda Vizantiyada tug'ilib, butun pravoslav dunyosiga tarqaladi [5]. Maqbaralarda ikonalar me'morchilik, dekorativ - amaliy san'at bilan bir yaxlit kompozitsiyani tashkil etadi.

Ikonalar ilohiy go'zallikni bera oluvchi rangtasvir asari hisoblanadi. Ikonalarning rangi shartli va dekorativ bo'lib, u real hayotni emas, balki ilohiy fikrni beradi. Shuningdek u xalqning estetik ideallarini aks ettiradi. Qadimgi Rus ikonolari dunyo san'atiga juda katta badiiy qiymatga ega bo'lgan san'at asarlari hisoblanadi.

O'rta asrlarda qo'lyozma kitoblarga ishlangan tasvirlar miniatyura san'atining paydo bo'lishiga olib keldi. Miniatyura san'ati bu o'zining shartliliigi, dekorativligi, shakl, faktura va bezaklarining o'ziga xos usulda berilishi bilan ajralib turuvchi kichik o'lchamdagi tasviriy san'at asari hisoblanadi.

Kitob miniatyura san'ati Yaqin Sharq, Markaziy va O'rta Osiyo, Eron, Hindiston, Vizantiya, Qadimgi Rus va Sharqiy Yevropa mamlakatlarida gullab yashnadi. Shu davrlarda yashab ijod etgan Kamoliddin Behzod, Maxmud Muzaxxib, Murod Samarqandiy va boshqa qator musavvirlar Sharq miniatyura san'atining nodir namunalarini yaratib qoldirdilar. Bular orasida Ayniqsa Kamoliddin Behzodning faoliyati diqqatga sazovordir.

Buyuk Alisher Navoiy g'amho'rligida kamol topgan Behzod Sa'diyning "Bo'ston", "Guliston", Nizomiyning "Hamsa", Hisrav Dehlaviyning "Xamsa", Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarlariga ko'plab suratlar chizgan. Navoiyning dostonlarini ajoyib suratlar bilan bezagan. Behzodning ijodiy rejalarini keyinchalik uning shogirdlari Qosim Ali, Maxmud Muzaxxib, Mulla Yusuf va boshqalar davom ettirdilar. O'rta asrlar kitob miniatyurasi hozirgacha bizni o'zining go'zalligi, bo'yoqlarining yorqinligi va tozaligi, bezaklarining murakkabligi, obrazlarining qiziqarliligi bilan lol qoldirib keladi.

Teatr dekoratsiyasi ham rangtasvirning turlaridan biri hisoblanadi. Uning vazifasi spektaklning obrazini yaratishdan iboratdir. Teatr uchun turli-tuman dekoratsiyalarni yaratishda rangtasvir juda katta rol o'ynaydi. U sahnadagi san'at asarini bo'lib o'tayotgan joyi, vaqti, davri, stili va janrini aniq bera oladi.

Hozirgi davrga kelib teatr-dekoratsiyasi san'atida ham turli tuman tendensiya va oqimlar paydo bo'lgan. Ba'zi rassomlar dekorativ rangtasvirning realistik an'alarini davom ettirsalar, boshqalari shakl, rang, yorug'lik va fazoni qo'llagan holda turli-tuman izlanishlar olib bormoqlar.

Hozirgi davrda esa lazer effektlari, lyuminestsent bo'yoqlari, videoapparatura, kompyuter grafikasidan ham foydalanadilar.

Rangtasvir uchun zarur bo'lgan rangni rassom palitrada aralashtirib topadi va bu bo'yoq kartina tekisligida rangga aylanadi. Shu yo'sinda u rang tartibi, ya'ni koloritni yaratadi. Rang aralashmasiga qarab ranglar gammasini turlicha nomlash mumkin: issiq va sovuq, quvnoq va g'amgin, tinch va harakatli, yorqin va to'q kabilar.

Hech kimga sir emaski, rangtasvir juda qadimiy san'at turi hisoblanadi. Uning asoslari qoyadagi tasvirlardan boshlanadi. Antik davr rassomlari rangtasvir asarlarida juda katta ta'sirchanlikka erisha olishgan, bu naturaga katta diqqat e'tibor qarashdan, shu bilan birga rangtasvir texnologiyasiga kiritilgan yangiliklar bilan bog'liq bo'lgan.

Quyi paleolit davrida yashagan odamlarning ijodida ularning hayvonlar dunyosi, tabiat haqidagi tasavvurlari o'z aksini topgan. Bu tasvirlarda asosan ov manzaralari aks etgan. Qoyalarda faqat rangtasvir asarlarigina emas, balki grafik va bo'rtma qoya tasvirlari ham saqlanib qolgan. Ibtidoiy davrlardagi qoya rasmlari o'zining mukammalligi, hayvonlar anatomiyasi, harakatining, jun fakturasining aniq berilishi va obrazli ta'sirchanligi bilan bizni hozirgi davrgacha lol qoldirib kelmoqda.

Antik davrlarda rassom dunyoni qanday ko'rsa o'shanday tasvirlashga harakat qilgan. Yunon rassomlari inson tanasining tuzilishi, proportsiyasi, harakat plastikasini o'rganishgan. Rassomlar freskalardagi yunon vazalarida insonning haqiqiy realistik tasvirlarini tasvirlashga erishishgan. Bu davrga kelib, rangtasvir asarlarida borliqni tasvirlashning yangi imkoniyatlari paydo bo'ldi. Turar joylar, maqbaralar, ibodatxonalar va boshqa inshootlar rangtasvir asarlari bilan bezatilgan.

U arxitektura va xaykaltaroshlik bilan badiiy kompozitsiyani tashkil etgan.

O'rta asrlarga kelib turli janrlardagi kartinalarning yaratilishi rangtasvir tarixini yanada boyitdi. Keyingi yuz yilliklarda turli oqim va yo'nalishlarda ijod qiluvchi rassomlarning ijodiy izlanishlari yangi rangtasvir oqimlarini, ya'ni realizmdan to abstraksionizmga bo'lgan ketma-ketlikni vujudga keltirdi.

Bu davr rangtasviri diniy mazmunga ega bo'lib, roman davri va asosan gotika davrida san'at sobor uchun xizmat qilgan, shuning uchun ham rangtasvir asarlari bilan faqat soborlar bezatilgan. Ushbu davrda rangtasvir undagi ranglarning rangdorligi, asosan lokal ranglar ishlatilishi, konturlarining ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Kartina va freskalarning foni shartli, neytral yoki tillarang bo'lgan. Bu davrlarda ranglarning simbolikasi juda katta rol o'ynagan.

Gotika rangtasvirida vitraj san'ati eng katta o'rin egallagan. Interyerning sirli ko'lagasida oynalarni to'ldirib turuvchi vitrajlar yorqin ko'k, sariq, qizil ranglar bilan jilvalangan. U o'zgacha bir ruhiy sharoitni bergan. Bugungi kunda Shartr soborida vitrajlarning eng go'zal namunalarini uchratishimiz mumkin.

Gotika davri - kitob miniatyurasi va boshqa dekorativ-amaliy san'at turlarining gullagan davri bo'ldi. Quyi gotika davri portretlari o'zining individual xususiyatlari, obrazlarining yuksakligi bilan ajralib turadi.

Keying uyg'onish davri (Renessans) – jahon san'ati rivojidadagi eng buyuk davrlardan biri bo'lganligi barchaga ma'lum. Uyg'onish davri G'arbiy va Markaziy Yevropa mamlakatlari madaniyati tarixida o'rta asr madaniyatidan yangi davr madaniyatiga o'tish davri bo'ldi. Uyg'onish davri ideallari insonparvarlik dunyoqarashi asosida ko'rildi.

Yangi tarixiy davrda antik davr merosiga qiziqish kuchayib ketdi. Inson va uni o'rab turgan dunyoni o'rganishga yo'naltirilgan insonparvarlik san'at printsiplari rivojlandi. Real dunyo va inson – eng katta boylik sifatida ko'klarga ko'tarildi. Bu yangi sistema ko'pchilikda qiziqish uyg'otgan plastik san'atda munosib o'rin egalladi.

Endilikda tasviriy san'at turlari orasida rangtasvir eng asosiy o'rinni egallay boshlaydi. Ayniqsa monumental rangtasviriga qiziqish orta bordi. Rangtasvirchilar yuksak mahorat bilan madonnalarni tasvirladilar. Ular bu yorqin, esda qoluvchi obrazlari orqali dunyoviy go'zallikni tarannum etishgan. Uyg'onish davri rassomlari ijodining markazida mustaqil, har tomonlama rivojlangan shaxs turgan. Yangi tasviriy sistema naturani o'rganish asosida ko'rildi.

Hajmni tushunish va uni yorug'-soya o'yinlari yordamida ifoda etish masalasini Mazachcho birinchi bo'lib ilgari surdi. Ilmiy asoslangan chiziqli va havo perspektivasi, yorug'-soya qonuniyatlari yaratildi [4].

Ma'naviy madaniyat va san'atdagi Uyg'onish davri Yevropa san'atining keyingi rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Bu davrga qiziqish bugungi kunda ham saqlanib qolgan.

XVII-XVIII asrlarda Yevropa rangtasvirining rivojlanish jarayoni

murakkablashib ketadi, o'z an'analari va xususiyatlariga ega bo'lgan milliy maktablar vujudga keladi. Rangtasvirda psixologik muammolar chuqurlashib ketadi. Insonni o'rab turgan atrof-muhit, kundalik hayotga va real voqea-xodisalarga murojaat qilish rangtasvirda ham janrlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Barokko uslubi Yevropa san'atida XVI asr oxiridan XVIII asr o'rtalarigacha bo'lgan davrda shakllandi. U Italiyada tug'ilib, Renessans davridan keyin boshqa mamlakatlarga yoyilib ketdi.

Barokko san'ati bevosita inson psixologiyasiga, uning his-tuygulariga qaratilgan san'atdir [11]. Unda ekspressiv chiziqlar va yorug'-soylar o'ta keskin tarzda olingan bo'lib, bu asar kompozitsiyasining ta'sir kuchini yanada oshiradi.

Barokko uslubida turli san'atning yagona ansamblga birikib ketishini ta'kidlab o'tish lozim. Ayniqsa me'morchilik, xaykaltaroshlik, rangtasvir va dekorativ san'at birga shakllanadi. San'atdagi sintezga intilish Barokkoning asosiy belgilaridan biridir.

Barokko uslubi xokimiyat va cherkovning buyukligini kuyladi. Shu bilan birga rangtasvirda dunyoqarashning murakkabligi, dunyoning cheksizligi va turli-tumanligi, uning o'zgaruvchanligi ham o'z aksini topdi. Barokko san'atida inson – dunyoning bir qismi, murakkab shaxs sifatida tasvirlanadi.

Barokkoda keyingi uslub Rokoko hisoblanib, u XVIII asr Yevropa san'atidagi uslubdan biri, Frantsiyada paydo bo'lgan. Interyer, mebellar va dekorativ buyumlar o'yma va quyma g'aroyib, nafis bezaklar bilan bezatilgan. Barokko uslubidan farqli ravishda Rokoko uslubi kundalik hayotning qulay bo'lishi uchun xizmat qilgan. Inshootlarning shiplari va devorlari bezaklar, releflar, rangtasvir pannosi va ko'zgular bilan qoplangan.

1760 yilga kelib Rokoko uslubi o'z mini klassitsizm egallaydi. U XVII-XIX asrlar Yevropa san'atidagi badiiy stillardan biri bo'lib, uning muhim xususiyatlaridan biri bu – yuqori Uyg'onish davri an'analariga tayanch va namuna bo'lgan antik san'atga yo'naltirilganligidir.

Klassitsizm uslubida hamma narsa xotirjam va ulug'vor. Uning namoyondalari Uyg'onish davri ijodkorlari singari antik va yuqori Uyg'onish davri an'alarini qabul etib, uni rivojlantirishga harakat qiladilar. Lekin shu bilan birga klassitsizm vakillari o'tmish san'ati badiiy shakl va obrazlarini o'zlari yashab turgan davr mazmuni bilan to'ldirishga, boyitishga harakat qildilar.

Keyingi davr XIX asr rangtasviri jamiyat hayotida muhim rol o'ynashda davom etdi. Romantizm rangtasviri tarixiy va zamonaviy hayotning dramatik voqealariga qiziqish bilan qaradi. Kartinalar yorug'lik va soyaning kontrastligi, koloritning to'yinganligi bilan ajralib turgan. Tasviriy san'atdagi romantizm akademik qonunlardan yuz o'giradi. U lirika, qahramonlik, hissiyotli, kulminatsion va dramatik voqealarni aks ettira boshladi.

XVIII asrning oxirlaridan boshlab Yevropa san'atida realistik oqim asosiy oqimlardan biriga aylanib bordi.

Umuman olganda realizm borliqni bilishning ma'naviy – amaliy vositasi sifatidagi, dunyo san'atining eng yaxshi an'analarini davom ettiruvchi, insoniyatning badiiy madaniyatini rivojlanishi tendentsiyasi sifatida ko'riladi.

Ko'p o'tmay impresionizmning vujudga kelishi rangtasvirda to'ntarish yasab, uzoq yillar davomida uning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Imperessionizm tiniq ranglarni optik aralashtirish va faktura berish imkoniyatlarini, dunyoning o'zgaruvchan go'zalligini berish usullarini aniqlab berdi [13].

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, yuqorida sanab o'tilgan barcha davrlar hayotida tasviriy san'at, xususan rangtasvir san'atining ahamiyati katta bo'lgan. Bejizga Rangtasvir – davr aksi, deya e'tirof etilmagan. Aynan davrlar ketma-ketligi va bir davrga oid bo'lgan o'ziga xoslikni biz bugungi kunda yaratilgan rangtasvir asarlari orqali bemalol o'rganishimiz, o'sha davr ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy ahvoli haqida ma'lumotga ega bo'lishimiz mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Egamov X. "Bo'yoqlar bilan ishlash" - T.:1987.
2. Энциклопедия художника. Издательство "Внешсигма". - М.: 2000.
3. "Школа изобразительного искусство". Издательство "изобразительное искусство". М.: 1989.
4. "Рисунок. Живопись. Композиция". (Хрестоматия). "Просвещение". - М.:1989.
5. Abdirasilov S., Tolipov N., Oripov N. "Rangtasvir". O'quv-metodik qo'llanma. - T.:2003.
6. Apuxtin A. Tasviriy san'at asoslari. - T.:1978.

UZLIKSIZ TA'LIM TIZIMIDA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA RAQAMLI TA'LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH

L. M. QARAXANOVA,

O'zPFITI "Tabiiy fanlarni o'qitish texnologiyalari"
bo'limi mudiri, p.f.f.d (PhD) katta ilmiy xodim

Natural subjects has a wide scope for the use of media education in the educational process. This article is devoted to improving the quality with the help of media resources in the general educational process.

Key words: media, media resources, information technology, biology, educational process, media materials, Internet, ICT, innovative methods, pedagogy, students.

Естественные предметы обладает широким пространством для использования медиаобразования в учебно-воспитательном процессе. Данная статья посвящена о повышение качество с помощью медиа ресурсов в общеобразовательном учебном процессе.

Ключевые слова: медиа, медиаресурсы, информационная технология, биология, учебный процесс, медиаматериалы, Интернет, ИКТ, инновационный методы, педагогики, учащихся.

Mamlakatimizda uzliksiz ta'lim tizimida axborotlashgan ta'lim muhitini yaratish, o'quv fanlariga mo'ljallangan multimedial ilovalarni keng joriy etish va umumiy o'rta ta'lim maktablarining yangi avlod o'quv-metodik adabiyotlar bazasini xalqaro ta'lim standartlariga, ta'lim sifatini baholashning xalqaro dasturlari tizimiga moslashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Zero, O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "Ta'limda multimedia mahsulotlarini ishlab chiqish va ularni qo'llash jarayonini tizimli tashkil etish choralari ko'rish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu esa umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining biologik savodxonligini oshirish, tabiiy-ilmiy dunyoqarashini, tayanch va fanga oid xususiy kompetensiyalarini shakllantirishda biologiya darslari, darsdan va sinfdan tashqari mashg'ulotlarni interaktiv elektron ta'limiy resurslar vositasida tashkil etilishini ta'minlaydi.

Bugungi kunda xalq ta'limi tizimidagi amaldagi axborotlashgan ta'lim muhitining alohida komponentlari bo'lgan axborot tizimlari, ma'lumotlar banklari, muassasa, tashkilot, pedagog va o'quvchilarning veb-saytlari, axborot resurs markazlari, elektron axborot-ta'lim resurslari, virtual laboratoriyalar, media va videodarslar, elektron hujjatlar almashinuv tizimi, videokonferensiya aloqalari, intranet tarmog'idagi on-layn tanlovlar tizimdagi barcha ishtirokchilarni faol foydalanuvchilarga aylanishiga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'quv-tarbiya jarayoniga keng joriy etilishiga xizmat qilmoqda.

Zamonaviy elektron ta'lim resurslari, o'rganish, mustaqil ta'lim olish va

olingan bilimlarni tekshirish uchun maxsus dasturlar birgalikda "Elektron ta'lim resurslari"ni tashkil etadi. Elektron ta'lim resurslari deganda, foydalanuvchi, ya'ni ta'lim oluvchining shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda avtomatik rostdanlash imkonini beruvchi, egallangan bilimni avtomatik nazorat qilish tizimi bilan birlashgan o'quv materiallarini uzatish (yetkazish) tizimi tushuniladi.

O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayoniga qo'yilgan talablar, kasbiy-pedagogik kompetensiyasidan kelib chiqqan holda biologiya darslarini tashkil etishi zarur. O'rganilayotgan mavzuning didaktik maqsadiga muvofiq loyihalangan dars ishlanmasida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish kutilgan ijobiy natijani berishiga kafolatlanadi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining biologiya fanini o'qitishning maqsadi - o'quvchilarga tirik organizmlarning tuzilishi, ko'payishi, kelib chiqishi, xilma-xilligi, o'zaro munosabatlari, muhofazasi, tabiat va inson hayotidagi ahamiyati haqidagi bilimlarni berish, o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, mantiqiy va ijodiy fikrlashni shakllantirishdan iborat.

Biologiya o'qitishning vazifalariga :

- asosiy biologik tushunchalar, nazariyalar va qonuniyatlar bilan tanishtirish;
- tirik organizmlarning yashash muhitiga moslanishlarining vujudga kelishi mexanizmlari haqida ma'lumot berish;

- organizmlarning individual va tarixiy rivojlanishining asosiy bosqichlari bilan tanishtirish;

- o'quvchilarning o'zlarining va o'zgalarning salomatligini saqlashga, sog'lom turmush tarziga rioya qilishga yo'naltirish;

- biologiya ta'lim mazmunining hozirgi ijtimoiy hayot va fan-texnika yutuqlari bilan bog'lanishini ta'minlash asosida o'quvchilarning ongli ravishda kasb tanlashga yo'naltirish;

- tabiat va uning barcha boyliklariga oqilona munosabatda bo'lish fazilatlarini yosh avlod ongiga singdirish;

- biologik bilimlar zaminida mahalliy o'simlik va hayvon turlari, seleksiya yutuqlari, qadimda yashab ijod etgan buyuk allomalar va hozirgi olimlarning biologiyaga oid ishlari bilan tanishtirish orqali o'quvchilarning milliy istiqlol va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, biologiyadan olgan bilimlarni hayota qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishdan iboratdir .

Shunday ekan, endilikdagi yuqoridagi maqsad va vazifalardan kelib chiqib, hozirgi axborotlashgan muhitda, o'quvchi-yoshlarda biologiyadan tayanch va fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirishda o'quv-metodik majmualar bilan birga zamonaviy axborot texnologiyalari vositalari, elektron resurslardan maqsadli foydalanish ko'nikmalarini to'g'ri yo'naltirish, tarbiyalash va uni to'g'ri maqsadda foydalanishlari uchun nafaqat bilim, balki axborot bilan ishlash kompetensiyalari bilan qurollantirish talab etiladi.

Uzluksiz ta'lim tizimining deyarli barcha o'quv muassasalarida o'qitiladigan o'quv fanlarida, jumladan biologiyani o'rganish davomida ham hozirgi kunda deyarli har bir mavzu uchun taqdimot materiallarini tayyorlash va o'quv jarayoniga joriy etish eng maqbul vositalardan sanalmoqda. Ya'ni hozirgi kunda o'quv jarayonlarini elektron vositalarsiz tasavvur qilish juda qiyin.

Davlat ta'lim standartining umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim muassasalari uchun umumta'lim fanlaridan o'quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqishga qo'yiladigan umumiy talablarda quyidagilar o'z aksini topgan: "Darsliklarning multimediali ilovalari – axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o'quv faniga oid materiallarni davlat ta'lim standarti va o'quv dasturiga mos ravishda yoritiladigan, o'quv fanini samarali o'zlashtirishga, o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishiga ko'maklashuvchi hamda video, ovoz, animatsiya, jadval, matn va lug'atlarni o'z ichiga olgan, bilimlarni nazoratdan o'tkazish va mustahkamlashga yo'naltirilgan, o'quv fanining asosiy mazmunini boyitadigan qo'shimcha materialga ega bo'lgan yoki shu kabi manbalarga murojaatlarni o'z ichiga olgan interaktiv elektron axborot-ta'lim resursi hisoblanadi va har bir umumta'lim o'quv predmeti mazkur talab asosidagi elektron ta'lim resursiga ega bo'lishi lozimligi ta'kidlanadi .

O'quv fanlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan namoyish vositalar ham ayni bir amaliy dasturlar asosida yaratiladi. O'qituvchidan bunday amaliy dasturiy vositalarni tayyorlash va joriy etish kompetensiyasiga ega bo'lishi talab etiladi. Yoki bevosita dasturlovchilar mehnatiga ehtiyoj seziladi. Shunday bo'lsada, ko'p hollarda ikki fanning o'zaro integrativ yondashuvi asosida ko'plab ilmiy manbalarni o'zida aks ettirgan elektron vositalar yaratilishiga erishilmoqda.

Hozirgi kunda, respublika multimedia markazi tomonidan umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'quv predmetlari doirasida juda ko'plab elektron multimediali resurslar yaratilgan. Ular orasida elektron darsliklar, elektron qo'llanmalar, videodarslar, videoroliklar, taqdimotlar, elektron ishlanmalar, virtual laboratoriya mahsulotlari shular jumlasidandir. Mazkur materiallarning ko'pchiligi umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchi-pedagoglar tomonidan ishlab chiqilgan, markaz studiyasida tayyorlangan, o'quv jarayoniga joriy etishga tayyor holatga keltirilgan. Dasturiy mahsulotlar ta'lim portallari va saytlariga joylashtirilgan bo'lib, respublika umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilari va o'quvchilariga mo'ljallangan bo'lib, ulardan foydalanish ancha qulay holatga keltirilgan.

Biologiyani o'qitishda o'quvchilarning o'z-o'zini baholash va nazorat qilishlari uchun (of-line) test topshiriqlari jamlanmasi tayyorlandi va undan foydalanishning didaktik tizimi mustaqil ta'lim komponentlari – multimedia ilovalari, o'quv dasturi, "Qiziqarli zoologiya", "Qizil kitob" ko'rgazmalarini shakllantirish asosida takomillashtirildi. Biologiyadan mavzularni o'zlashtirish davomida ularning bilim-ko'nikmalarini aniqlash imkoniyati yaratiladi;

O'tkazilgan tajriba-sinov natijalari shuni ko'rsatdiki, biologiyani o'qitishda elektron ta'limiy resurslardan foydalanish tizimini takomillashtirish va uni keng

miqyosda tatbiq etish orqali o'quvchilarda mustaqil faoliyatni amalga oshirish, biologik jarayonlarni idrok etish, bilim o'zlashtirish darajasi ko'rsatkichlarining dinamikasiga keng imkoniyat yaratiladi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki:

– O'quvchilarning bilim o'zlashtirish ko'lamini oshirishga xizmat qiluvchi kinestetik, vizual, audial, diskret sezgilari orqali o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish, tayanch hamda xususiy kompetensiyalarni shakllantirishda biologiyadan ta'lim mazmuniga bog'liq holda ta'limiy elektron resurslardan, ko'rgazmali materiallardan foydalanish dars samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan hamda biologiya ta'limi jarayoniga tatbiq etilgan didaktik model va metodik tizim bevosita o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishlari qiyin bo'lgan, bevosita ko'z bilan kuzatish imkoniyati bo'lmagan biologik jarayonlarni elektron ta'limiy resurslar asosida tizimli materiallar tarzida namoyish etish imkonini beradi.

3. Biologiyani o'qitishda o'quvchilarning o'z-o'zini baholash va nazorat qilishlari uchun (of-line) test topshiriqlari jamlanmasi tayyorlandi va undan foydalanishning didaktik tizimi mustaqil ta'lim komponentlari -multimedia ilovalari, o'quv dasturi, "Qiziqarli zoologiya", "Qizil kitob" ko'rgazmalarini shakllantirish asosida takomillashtirildi. Biologiyadan mavzularni o'zlashtirish davomida ularning bilim-ko'nikmalarini aniqlash imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Джураев Р. Х., Карахонова Л. М. Медиаобразование как фактор повышению качества обучения школьников //Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. - 2013. - Т. 11. - №. 2. - С. 322-323.

2. Карахонова Л. М. Эффективное использование электронных образовательных ресурсов в обучении биологии //Наука и образование сегодня. - 2020. - №. 6-1 (53). - С. 41-42.

3. Karakhonova L. M. Using the electronic educational resources in biology lessons //International scientific review of the problems of philosophy, psychology and pedagogy. - 2019. - С. 35-39.

4. Караханова Л. 6. Development of students'knowledge based on the use of 3d educational technologies in the biology education //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. - 2020. - Т. 1. - №. 2. - С. 55-59.

5. Musokhonovna K. L. ICT-As a means of achieving new educational results in teaching natural disciplines in secondary schools //Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. - 2021. - Т. 11. - №. 10. - С. 315-321.

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИНЖЕНЕРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ДИСТАНЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Ш.Т.ЭРГАШЕВ,

кандидат технических наук, доцент, НамИСИ,
Республика Узбекистан

А.А.КАХХАРОВ,

кандидат педагогических наук, доцент, НамИСИ,
Республика Узбекистан

К.А.НЕУСЫПИН,

доктор технических наук, профессор, МГТУ им. Н.Э.Баумана,
Российская Федерация

М.С.СЕЛЕЗНЕВА,

кандидат технических наук, доцент, МГТУ им. Н.Э.Баумана,
Российская Федерация

Подготовка инженерных кадров для современных промышленных комплексов Узбекистана и России предусматривает модернизации используемых педагогических концепций, позволяющих интенсифицировать процесс обучения, использовать инновационные компоненты, прогрессивные информационные технологии. Настоящая статья посвящена исследованию особенностей реализации известной образовательной концепции, которая нацелена на подготовку инженерных кадров для современных предприятий, в частности для промышленных комплексов Узбекистана, России и других стран СНГ.

Ключевые слова: образовательная система, промышленный комплекс, инженерные кадры, дистанционное образование, русский метод, информационные технологии.

Ўзбекистон ва Россия давлатларида ишлаб чиқариш, техника технология соҳалари учун мутахассис кадрларни тайёрлашни модернизация қилиш бўйича илмий таклиф, тавсия берилган бўлиб, ўқув жараёнида инновацион компонентлар, илғор ахборот технологияларидан фойдаланиш имкониятлари келтирилган. Мақолада ўқув концепциясини амалга ошириш хусусиятларини ўрганишга бағишланган бўлиб, Ўзбекистон, Россия ва бошқа МДХ давлатларининг саноат мажмуаларига замонавий муҳандисларни тайёрлаш масалалари кўрсатилган.

Калит сўзлар: таълим тизими, саноат комплекси, муҳандис кадрлар, масофавий таълим, рус услуги, ахборот технологиялари.

Подготовка и переподготовка инженерных кадров осуществляется в соответствии с интегративной системой непрерывного образования "школа-вуз-аспирантура-переподготовка и повышение квалификации-дополнительное образование-предприятие".

Модернизация современных педагогических концепций предусматривает активное использования новых форм реализации учебного процесса, основанных на информационных образовательных технологиях, которые базируются на использовании целевых методов обучения, "русском методе" обучения [2], а также на применении дистанционных форм обучения.

Подготовка современных инженеров, особенно для развивающихся отраслей, сопряжена с необходимостью изучения больших объемов информации, освоением обучающимися сложных технологий, приобретений теоретических знаний, их использованием в различных практических приложениях, изучения перспективных методов и алгоритмов.

В условиях информационного общества особую актуальность приобретает концепция непрерывного образования, а также такие составляющие образовательного процесса как дистанционные формы обучения и реализация различных форм комплексной адаптации обучающихся к жизни на всех фазах непрерывного образовательного процесса. В соответствии с комплексной концепцией инженерного образования [2] реализация абилитации осуществляется на всех стадиях проведения подготовки. Формирование индивидуальных профессиональных траекторий обучающихся осуществляется с учетом непрерывного процесса обучения в рамках комплексной концепции непрерывного инженерного обучения с использованием инновационных информационных технологий [2,3].

Комбинация современных информационных технологий, дистанционных форм подготовки, "русского метода" обучения и реализации абилитации на всех этапах непрерывной подготовки позволяет подготовить современных высококвалифицированных инженеров и поддерживать необходимый уровень компетентности на всех этапах индивидуальной профессиональной траектории каждого работника.

Реализация "русского метода" с использованием информационных технологий интенсифицирует образовательный процесс. Современные информационные технологии позволяют создавать лабораторные практикумы, имитирующие работу дорогостоящего оборудования реальных производств (включая работу реальных изделий наукоемких отраслей и комплексов управления современными предприятиями), что в условиях слабой материальной базы университетов и, особенно, периферийных образовательных центров позволяет организовать практическую часть учебного процесса по компьютерной сети. Использование виртуального эксперимента, который визуалью не отличим от дистанционно выполняемого реального эксперимента при относительной дешевизне его создания и эксплуатации

также позволяет интенсифицировать образовательный процесс, повысить качество усвоения теоретического материала.

Визуализация - один из наиболее эффективных приемов обучения, помогающий обучающемуся лучше разобраться в сущности исследуемых процессов. Для осуществления виртуальных учебных экспериментов, которые невозможно провести в реальном времени, применяются технологии компьютерного моделирования, например, виртуальные онлайн-лаборатории и стенды для демонстрации разнообразных опытов, полунатурных и натуральных экспериментов.

Компьютерные лабораторные работы являются виртуальными аналогами, которые имитируют работу экспериментатора с реальными приборами и комплексами: установку, наладку процесса функционирования, снятие результатов работы приборов и обработке измеренных данных. Подобные работы являются чрезвычайно актуальными особенно для подготовки инженеров для развивающихся наукоемких предприятий, так как применяемые там приборы и системы управления отличаются сложностью и для их изучения требуются большой объем теоретических знаний, закрепленных на практике. Наилучшим вариантом реализации "русского метода обучения" является закрепление теоретических знаний на практике при работе с реальными приборами и системами на производстве. Однако в условиях ограниченного времени подготовки инженера для интенсификации процесса обучения и получения синергетического эффекта целесообразно использовать виртуальные лаборатории и стенды и другие инновационные формы подготовки.

Одной из форм виртуальных практикумов являются учебные вычислительные эксперименты, основанные на методах компьютерного моделирования. Наиболее распространенным и эффективным при использовании в образовательном процессе при подготовке инженерных кадров является лабораторный практикум, призванный привить навыки исследовательской работы, помочь углублённо изучить теоретический материал, ознакомить с методиками измерения различных величин, изучить приборы и структуру различных устройств, механизмов и систем [1].

На первых курсах обучения студентов по инженерным специальностям возможно использовать ресурс проекта Wolfram Demonstrations Project, который позволяет демонстрировать возможности современной науки и техники. В каталог проекта входят разделы, посвященные физическим, химическим, биологическим и математическим наукам, а также технике, инженерному делу. Материал и модели представлены на различных уровнях сложности [4].

Использование онлайн-лабораторий в учебном процессе позволяет

уменьшить затраты на создание и поддержку лабораторий в реальных условиях, проводить эксперименты в соответствии с последними достижениями науки и техники, проводить эксперименты, моделировать процессы, которые являются трудно реализуемыми, дорогостоящими или не осуществимы в реальности.

Например, современные системы высокого уровня виртуальной реальности позволяют создавать обобщенное отображение пилотажной и навигационной информации в комплексах управления сложными техническими объектами, разнообразные авиационные тренажеры, тренажеры для подготовки космонавтов, компьютерные игры различного уровня сложности.

Перспективные системы виртуальной реальности представляют собой интеллектуальные системы и системы с интеллектуальными компонентами, которые предусматривают использование подсистем объемного и многокурсного отображения информации, имитаторы ситуаций (включая расчетные нештатные) и тестовые сценарии с применением антропоморфного интерактивного полисенсорного отображения информации, использующие технологию виртуальной реальности [4].

Базовая комплексная концепция, в рамках которой проводится подготовка инженерных кадров предусматривает обязательное присутствие инновационных образовательных технологий в той или иной пропорции во всех формах обучения: очная, заочная, очно-заочная, экстернат. Современное информационное общество предопределяет специфические тренды развития образовательных концепций. Один из таких трендов присущих всем современным педагогическим концепциям является увеличение доли дистанционных форм реализации образовательного процесса.

Наиболее эффективным видом учебных занятий обучающихся по инженерным специальностям является вебинар. Вебинаром называется учебное занятие, которое "направлено на освоение и закрепление обучающимися учебного материала, овладение методами коллективной работы и обмена опытом, выработку умений и навыков учебной и профессиональной деятельности, а также корректировку процесса самостоятельной познавательной деятельности.

Вебинары способствуют интенсивному формированию профессионального интереса у обучающихся, активизации в процессе обсуждения материала, т.е. активизировать познавательную деятельность обучаемых, творческие способности, реализовать "русский метод" обучения.

Комплексная концепция непрерывного инженерного обучения с использованием инновационных информационных технологий успешно при-

меняется в научно-образовательном центре "Авионика" МГТУ им. Н.Э. Баумана при подготовке инженерных кадров для промышленного комплекса России. Эффективность концепции достигается за счет более качественной организации познавательной деятельности обучающихся в ходе учебного процесса (включающей гармоничное сочетание базовой, общеобразовательной и специальной подготовки), интенсификации образовательного процесса посредством "русского метода" обучения, реализации функции абилитации на всех этапах подготовки, информационных технологий, в частности виртуальных технологий.

Использованная литература:

1. Мицель А.А. Проблемы и перспективы информационного обеспечения инженерного открытого образования / А.А. Мицель, В.В. Клыков // Открытое образование - 2004. - №1. - 56-61.
2. Александров А.А., Неусыпин К.А., Падалкин Б.В., Попович Л.Г., Пролетарский А.В. Вопросы теории и реализации непрерывного образования. - М.: Изд. МГОУ, 2012. - 272с.
3. Aleksandrov A.A., Ke Fang, Proletarsky A.V., Neusipin K.A. Conception of complex continuous education with innovative information technologies. // Advances in Education Research. Selected Papers from 2012 2nd International Conference on Education and Education Management (EEM 2012) Hong Kong September 4-5, 2012. - с. 374-378. (авторских 4 с.).
4. Нагаева И.А. Возможности организации практических занятий студентов при использовании дистанционных технологий / И.А. Нагаева // Вестник МГОУ. Серия "Педагогика". - № 4 - 2011. - М.: Изд-во МГОУ. - с. 172 - 176.
5. Ergashev Sh. T. (2021). Vocational Guidance in General Secondary Schools. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 460-466.
6. Ergashev Sh. T. (2021). Mechanisms for Training and Development of Their Professional Competencies in Higher Education Institutions. Design Engineering, 5603-5611.
7. Kahharov A.A. Developing students' spatial imagination in the teaching the subject of "descriptive geometry and engineering graphics" with the help of modern computer graphics. International congress on modern education and integration. Vol.5 Special Issue.
8. Kahharov, A. A. (2021). Intensive Methods of Developing Students' Spatial Imagination in the Teaching of Graphic Sciences. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 11885-11892.

SINF DAN VA MAKTABDAN TASHQARI TARBIYAVIY ISHLARNING BOLA SHAXSINI RIVOJLANISHIDAGI TARBIYAVIY TA'SIRI

M. U. RAXMANOVA,

Samarqand davlat universiteti o'qituvchisi

Ushbu maqolaning asosida o'quvchilarga tarbiya berish ularga ta'lim berish bilan mustahkam va yaxlit birlikda amalga oshirilishi, ammo, tarbiyaning o'z vazifasi, mazmuni, shakl hamda uslublari borligi, o'quv-tarbiyaviy jarayonning uzviyligi maktab oldiga qo'yilgan eng muhim pedagogik qoidalaridan biri hisoblanishi, shuning uchun ham sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar bevosita o'quv jarayoni bilan bog'langanligini yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: *Qomus, ta'lim, qonun, istiqloq, ma'naviyat, ma'rifat, tizim, madaniyat, iroda.*

На основе данной статьи было освещено, что воспитание учащихся осуществляется в прочном и целостном единстве с обучением, однако, что воспитание имеет свои задачи, содержание, формы и методы, что продолжительность учебно-воспитательного процесса является одним из важнейших педагогических правил, поставленных перед школой, и поэтому внеклассная и внешкольная воспитательная работа непосредственно связана с учебным процессом.

Ключевые слова: *Комус, образование, закон, независимость, духовность, просвещение, система, культура, воля*

On the basis of this article, the teaching of students is carried out in a strong and holistic unity with the teaching of them, but the fact that education has its own function, content, forms and methods, the continuity of the educational and educational process is considered one of the most important pedagogical rules laid down before the school, and therefore, it is

Key words: *Aries, education, law, independence, spirituality, enlightenment, system, culture, will.*

O'quvchilarga tarbiya berish ularga ta'lim berish bilan mustahkam va yaxlit birlikda amalga oshiriladi. Ammo, tarbiyaning o'z vazifasi, mazmuni, shakl hamda uslublari bor. O'quv-tarbiyaviy jarayonning uzviyligi maktab oldiga qo'yilgan eng muhim pedagogik qoidalaridan biri hisoblanadi, shuning uchun ham sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar bevosita o'quv jarayoni bilan bog'langandir. Darsdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarda asosiy vazifalari bo'lmish ilm olishga ishtiyoq uyg'otish, qobiliyati va iste'dodlarini ro'yobga chiqarishga imkoniyat yaratishdan, maktabni muvaffaqiyatli tugatish, kasb-korga intilish hissini tarbiyalashdan iboratdir.

Yoshlarning g‘oyaviy-siyosiy ongini shakllantirish, ularda atrof-muhitga, jamiyatga ongli munosabatda bo‘lish, jonajon Vatanini cheksiz sadoqat bilan sevishtirish, xalqimizning milliy qadriyatlarini e‘zozlash hissinini tarkib toptirish - vatanparvarlik tarbiyasining tarkib toptirish hozirgi zamonning dolzarb mavzusi bo‘lmog‘i lozim.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar o‘quvchilarni qiziqishi, istaklari, xohish va ehtiyojlariga suyanagan holda, ularning darsdan bo‘sh vaqtlarida o‘quv-tarbiya jarayonini to‘ldiradi. U o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini, tashabbuskorligini oshirishga imkoniyat yaratadi. Sinfdan tashqari ishlarning o‘ziga xosligi shundaki, to‘garak, klub dasturlarining rang-barangligi, ular mazmunidagi yangiliklar o‘smir yigit-qizlarning shaxs sifatida shakllanishlari uchun yangi imkoniyatlar yaratadi Tarbiya - bu insonni ijtimoiy tajribalar bilan, uning barcha shakllarida bilim, his-hayajon, estetika, odob-axloq qoidalari bilan tanishtirish va individning ichki o‘ziga hos jihatlari, imkoniyatlari va layoqatlarini rivojlantirish bo‘yicha faoliyat hisoblanadi

Tarbiya, jamiyatdagi hodisa sifatida, o‘ziga kelayotgan avlodning jamiyat hayotida, turmushi, ijtimoiy ishlab chiqarish faoliyati, ijodi va ma‘naviyatligida ishtirok etishi murakkab qarama-qarshi ijtimoiy-tarixiy jarayon hisoblanadi. Ularning odam bo‘lishlari, rivojlanishlari va individualliklari, jamiyatning ishlab chiqarish kuchlari muhim elementlari, shaxsiy baxtlarini yaratuvchilari bo‘lib ishtirok etadi. U ijtimoiy taraqqiyot va avlodlar ketma-ketligini ta‘minlaydi.

Tarbiya o‘ziga kelayotgan avlodni ijtimoiy hayot va ishlab chiqarish sharoitlariga jalb etish, ular bilan eskirayotgan va hayotdan chiqayotganlarini almashtirishning amaliy ehtiyojidan kelib chiqqan. Natijada, bolalar katta bo‘ladilar, o‘z hayotlari va mehnat qobiliyatini yo‘qotayotgan katta avlod hayotini ta‘minlaydilar.

4. O‘ziga kelayotgan avlodni tarbiyalash – ularning ijtimoiy tajriba asosiy elementlarini o‘zlashtirishlari hisobiga, ularni katta avlod ijtimoiy munosabatlariga, munosabatlar tizimiga va ijtimoiy zarur faoliyatiga jalb etishlari jarayoni va natijasi asosida amalga oshiriladi. Kattalar va bolalar o‘zaro ijtimoiy munosabatlari va o‘zaro aloqalari, ta‘siirlari har doim ularni bolalar yoki kattalar anglab yetishlaridan qattiq nazar, tarbiyaviy yoki tarbiyalovchi hisoblanadi. Eng umumiy shakllarida bu o‘zaro munosabatlar, bolalar hayoti, sog‘ligi va ozuqalanishlarini ta‘minlashga, jamiyatda ularning o‘rnini va ularning ruhiy holatini aniqlashga qaratilgan. Kattalar bolalar bilan o‘zlarining tarbiyaviy munosabatlarini anglab yetishlari va bolalarda

u yoki bu sifatlarini shakllantirish maqsadlarini o'z oldilariga qo'yar ekanlar, ularning munosabatlari yanada pedagogik, anglab yetilgan maqsadga yo'naltirilgan tus oladi Ta'lim muassasining tarbiyaviy vazifasi birinchi navbatda, o'quvchilarda, o'zini shu dunyoda anglab yetish, boshqalar orasida o'z o'rini topish bilan dunyoga, madaniyatga, atrof-muhitga qadriyatlarni shakllantirishdan iborat. Lekin mana shu vazifani faqat o'qitish jarayonida amalga oshirib bo'lmaydi: u individual manfaatlarini qondirish bilan bog'liq dam olish doirasidagi o'yin, mehnat, ijodiy faoliyat bilan ham bog'liq. Shunday qilib, xususan tarbiya tizimi innovatsiyalarini o'rganish imkoniyati paydo bo'ladi. Uni yaratish va rivojlantirish jarayonida, har gal qator aniq masalalarni hal etish kerak bo'ladi

1. Bolalarda dunyoning yaxlit va ilmiy asoslangan ko'rinishini shakllantirish.

2. Fuqarolik o'zini anglashni, vatani taqdiri uchun javobgarlikni shakllantirish.

Bolalarni umuminsoniy qadriyatlarga jalb etish, ular orasida mana shu qadriyatlarga mos bolgan xulqni shakllantirish.

O'sib kelayotgan kelajak avlodda, shaxs xususiyatlari sifatida prespektivlikni, "ijodkorlik"ni shakllantirish.

O'sib kelayotgan avlodni tarbiyalash – ularning ijtimoiy tajriba asosiy elementlarini o'zlashtirishlari hisobiga, ularni katta avlod ijtimoiy munosabatlariga, munosabatlar tizimiga va ijtimoiy zarur faoliyatiga jalb etishlari jarayoni va natijasi asosida amalga oshiriladi. Kattalar va bolalar o'zaro ijtimoiy munosabatlari va o'zaro aloqalari, ta'sirlari har doim ularni bolalar yoki kattalar anglab yetishlaridan qattiy nazar, tarbiyaviy yoki tarbiyalovchi hisoblanadi. Eng umumiy shakllarida bu o'zaro munosabatlar, bolalar hayoti, sog'ligi va ozuqalanishlarini taiminlashga, jamiyatda ularning o'rini va ularning ruhiy holatini aniqlashga qaratilgan.

Ta'lim muassasining tarbiyaviy vazifasi birinchi navbatda, o'quvchilarda, o'zini shu dunyoda anglab yetish, boshqalar orasida o'z o'rini topish bilan dunyoga, madaniyatga, atrof-muhitga qadriyatlarni shakllantirishdan iborat. Lekin mana shu vazifani faqat o'qitish jarayonida amalga oshirib bo'lmaydi: u individual manfaatlarini qondirish bilan bog'liq dam olish doirasidagi o'yin, mehnat, ijodiy faoliyat bilan ham bog'liq. Shunday qilib, xususan tarbiya tizimi innovatsiyalarini o'rganish imkoniyati paydo bo'ladi. Uni yaratish va rivojlantirish jarayonida, har gal qator aniq masalalarni hal etish kerak bo'ladi: yuqorida nomlari keltirilgan mualliflar ularning beshtasini alohida urg'u bilan ko'rsatadilar:

Bolalarda dunyoning yaxlit va ilmiy asoslangan ko'rinishini shakllantirish.

1. Fuqarolik o'zini anglashni, vatani taqdiri uchun javobgarlikni shakllantirish.

2. Bolalarni umuminsoniy qadriyatlarga jalb etish, ular orasida mana shu qadriyatlarga mos bolgan xulqni shakllantirish. O'z-o'zini anglashni shakllantirish, o'zini amalga oshirishda bolaga yordam ko'rsatish.

Bu yondashish biz ilgari keltirib chiqargan ijtimoiylashtirish kategoriyasi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq, bunda biz tarixiy ishlab chiqilgan ijtimoiy qoidalarni, qadriyatlar, munosabatlar, ma'naviy va moddiy madaniyat bilan munosabat usullarning inson tomonidan o'zlashtirilishi jarayonini tushunamiz. Umumiy qabul qilingan tip asosida aytadigan bo'lsak – bolani tarbiyalash (mana shu tushuntirilishda) – uni kattalar dunyosiga olib kirish, uni umumiy qonunlar bo'yicha "birga kabi" yashashga o'rgatish demakdir.

Shunday qilib, ijtimoiylashtirish insonning "adaptik faoilik" qobiliyatiga ega bo'lishini ko'zda tutadi va maqsadga muvofiq jarayonlar (o'qitish va tarbiyalash) maktabgacha, maktab, maxsus kasb-hunar muassasalarida hamda tasodifiy omillar (oila, ommaviy axborot vositalari, san'at bilan muloqat qilish) ta'siri ostida amalga oshiriladi.

Bu ta'sir ko'rsatish tarbiya tizimi (yoki ijtimoiylashtirish) insonparvarlikka zid kabi baholanishi mumkin emas, chunki u albatta, avtoretit vositalar bilan amalga oshirilishi shart emas. Unda o'qituvchi va boialar o'rtasida insonparvarlik munosabatlari mavjud bo'lishi, gumanitar qadriyatlar targ'ib qilinishi, guruhli va individual ijodkorlik elementlari tatbiq qilinishi mumkin.

Bundan tashqari, ta'sir ko'rsatishning tarbiya tizimi o'zi tarbiya jarayoniga demokratik qadriyatlar va qoidalar kiritishi kerak (atrof-hayotdagi o'zgarishlar ortidan): hayotni tashkil etish demokratik usullarini o'zlashtirish (bolalar hamjamiyatidan boshlab), boshqalarga nisbatan huquq va majburiyatlarini o'zlashtirishga amal qilish.

Individuallashtirish, birinchidan, birlamchi asosiy ehtiyojlarini individual yo'naltirilgan yordam ko'rsatishni ko'zda tutadi. Busiz tabiiy "o'zligini" his etish mumkin emas. Ikkinchidan, aynan mana shu individ uchun xos bo'lgan tarbiya bergan (meros bolib o'tgan) jismoniy, intellektual, emotsional qobiliyatlar imkoniyatlarni maksimal, erkin amalga oshirish uchun sharoitlar yaratishni ko'zda tutadi. Va nihoyat, individuallashtirishning uchinchi belgisi, asosiy xislati – avtonom ma'naviy o'zini qurishda, o'zini ijodiy gavdalantirishda, "moslashuvchan bolmagan faollik", hayotiy o'z yolini tanlashdagi qobiliyatini rivojlantirishda insonga yordam ko'rsatishdir.

Shaxsni individuallashtirish uning "o'zligini" rivojlantirish, shunday qilib,

keng ma'noda insonparvarlik tarbiyaviy tizimini tashkil etadi. Tarbiyada bunday yondashishning maqsadi, bolalarga, ularning "subyektiv mavjudliklarini" tashkil etishda yordam ko'rsatish hisoblanadi. Buning uchun ushbu tarbiyaviy tizimda, insonga o'zini anglash va o'zini amalga oshirishda yordam beruvchi maxsus vositalar ishlab chiqiladi. Endi faqat pedagog emas, balki bolalarning o'zlari ham insonparvarlik tarbiyaviy tizimining subyeksi hisoblanadi (bola asosan, tarbiya obyekti hisoblangan ta'sir ko'rsatish tarbiyaviy tizimidan uning asosiy farqi ham mana shundan iborat). Ushbu paradigmadagi pedagoglar ham, bolalar ham maktab oldida turgan maqsadlarini birgalikda aniqlashtiradilar, ularni amaliy vazifalar darajasiga ko'taradilar va hamkorlikdagi faoliyatda amalga oshiradilar. Maktab insonparvarlik tarbiyaviy tizimi samaraliligining muhim sharti bolalar va kattalarni umumiy jamoaga birlashtirish hisoblanadi (lekin o'z vazifalari bo'yicha turlicha bo'lsa ham: bolalar, pedagoglar, ota-onalar). Bolalar va kattalarning o'zaro munosabatlari malum munosabatlarni yuzaga keltiradi, ular birinchi navbatda tizimning tarbiyaviy imkoniyatlarini belgilaydi.

Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarning individual va ommaviy shakllari, agar ularni tashkil etish va o'tkazishda ota-ottalar bevosita ishtirok etsalar, bolalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda ancha samarali bo'ladi. Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar o'quvchilarning darsdan bo'sh vaqtlaridagi o'quv-tarbiya jarayonini to'ldiradi va kengaytiradi, o'quvchilarning mustaqil bilim olishlariga, ijobiy qobiliyatlarini, tashabbuskorligini oshirishiga imkoniyat yaratadi.

Shu sababli keyingi davrda o'quvchilarning darsdan tashqari vaqtlarini ko'ngilli uyushtirishga alohida ahamiyat berilmoqda.

Sinf jamoasi bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning hajmi, asosiy yo'nalishlari, mazmuni har bir yosh bosqichida o'quvchilarning psixik rivojlanishi darajasiga mos kelishi lozim.

Tarbiyaviy ish pedagogdan butun qobiliyatini ishga solishni, tinmay izlanishni taqozo etadi. Chunki kelajak avlod tarbiyalangan, uyushgan, ahil, jonajon Vatanimizning haqiqiy fuqarolari bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.J.Jo'raev. Tarbiyaviy darslarni o'tish. -T., "O'qituvchi", 1996.
2. A.K.Munavvarov. Oila pedagogikasi. -T., "O'qituvchi", 1996.
3. U.Mahkamov. Axloq-odob saboqlari. - T., "Fan", 1994.

TALABALARDA UMUMMADANIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA OILAVIY MUNOSABATLARNING O'RNINI VA ROLI

Q.H.QANDAHAROV,

Navoiy DPI Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari
va huquq ta'limi kafedrasini katta o'qituvchisi

Ushbu maqolada innovatsion yondashuvlar asosida talabalarda umummadaniy kompetensiyalarni rivojlantirishda oilaviy munosabatlarning ahamiyati pedagogik va psixologik jihatlarini tahlil etilgan bo'lib, talabalarda umummadaniy kompetensiyalarni rivojlantirishda kasbiy tayyorgarligi sifati va samaradorligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish kabi masalalar tahlil qilinadi. Shuningdek, Oilaviy munosabatlar, tashqi muhit va talaba shaxsining ichki dunyosi bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lib, uning xulq-atvori xarakterini belgilovchi asosiy omillari ham keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: oilaviy munosabatlar, qobiliyatini namoyon qilish, transformatsiya, ijtimoiy-psixologik muhit.

This article analyzes the importance of family relationships in the development of intercultural competencies in students based on innovative approaches, pedagogical and psychological aspects, and analyzes issues such as improving the quality and effectiveness of professional training in the development of intercultural competencies in students. Family relationships, the external environment, and the inner world of the student are also closely intertwined, and the main factors that determine the nature of his or her behavior are also mentioned.

Key words: family relationships, abilities, transformation, socio-psychological environment.

В данной статье анализируются педагогические и психологические аспекты значения семейных отношений в развитии межкультурных компетенций у студентов на основе инновационных подходов, а также анализируются такие вопросы, как повышение качества и эффективности профессиональной подготовки в развитии межкультурных компетенций у студентов. Семейные отношения, внешняя среда и внутренний мир школьника также тесно переплетаются, а также упоминаются основные факторы, определяющие характер его поведения.

Ключевые слова: семейные отношения, способности, трансформация, социально-психологическая среда.

Talabalarda umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishda oilaviy munosabatlar alohida ahamiyatga ega. Oilaviy munosabatlar, tashqi muhit va talaba shaxsining ichki dunyosi bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lib, uning xulq-atvori xarakterini belgilovchi asosiy omildir. O'zini o'zi anglashda talaba ta'lim

olish, dunyoqarashini kengaytirish, turli ma'lumot va materiallarni qabul qilish, yangi hayotiy tajribani o'zlashtirish qobiliyatini namoyon qiladi, unda shaxs sifatлари rivojlanib boradi. Inson o'zgaradi, transformatsiyalashadi va bu jarayonni uning o'zi ongli ravishda his etishi, nazorat qilib borishi zarur. Buning uchun esa, unda tafakkur, faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish kerak bo'ladi.

Fikrimizcha, oilaviy munosabatlarda ota-onalar talaba shaxsining sog'lom tafakkurli qilib voyaga yetkazishlarida uning dunyoqarashi, e'tiqodi, ongi, ruhiyatiga ta'sir ko'rsatadigan, informatsion-psixologik vositalarni o'rganishlari lozim.

Talabalarda umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishda quyidagi trening mashg'ulotlariga ahamiyat qaratildi:

1. Oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit va uning talaba shaxsi rivojlanishidagi ahamiyati.

2. Er-xotin va farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabat.

3. Ota-onalarga psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish.

4. Farzandlar bilan muomala jarayonini qiyinlashtiruvchi ustanovkalar.

5. Farzand hayotidagi qiyinchilik va muammolar borasida ota-onalar bilan ish olib borish.

6. Ota-onaning farzandiga nisbatan pozitsiyasi, munosabatini korrektsiyalash va h.k.

Yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyalarini rivojlantirish xususiyatlari muammosi bilan bog'liqlikda turli soha olimlari tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsada, biroq bugungi globallashuv sharoitida geosiyosiy jarayonlarning rivojlanishi, inson ongi va qalbi uchun mafkuraviy kurashlarning to'g'ri ko'rinishda inson tafakkuriga ta'sir ko'rsatish avj olayotganligi ularga qarshi sog'lom immunitet bilan tura olish omili sifatida talabalarda umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi yetarlicha tadqiq etilmagan.

Masalani pedagogik va psixologik tomondan yoritadigan bo'lsak, tabiatning tarkibiy qismlari va jamiyatning a'zolari bilan turli shakldagi, har hil xususiyatli munosabatga kirishishi, ular bilan muomala qilish maromlarini davriy "muvaqqat tarzda" o'zgarishni vujudga keltiradi. Ana shu o'zgarish tufayli muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlik, omad va omadsizlik, optimizm va pessimizm, romantika va realiya, simpatiya va antipatiya, progress va regress, jo'shqinlik va tushkunlik, faollik va sustlik, sog'lom tafakkur va nosog'lom tafakkur kabi birinchisi - ijobiy ikkinchisi esa – salbiy ruhiy hodisa kelib chiqadi. Faoliyat xulq, tafakkurning hayot davomida bir tekis kechishini ta'minlovchi emotsional holat barqarorligining buzilishi unga qiyos qilingan muvaffaqiyatning birlamchi omili to'g'risidagi ilmiy ma'lumotlarni shubha ostida qoldiradi. Olamda jamiki narsaning boshlang'ich manbai birinchidan emotsiya degan g'oyani, uning qiymatini umumiy fonda birmuncha qadsizlantiradi, lekin ikkinchi, ustuvor va yetakchi, umumiy va xususiy obyektiv va subyektiv, muhim va nomuhim mezonlar, alomatlar, o'lichamlar yordami

bilan baholanishi ushbu psixologik masala mohiyatini oqilona talqin qilish zaruriyatini yuzaga chiqaradi. Agar shunday bo'lsa, ularning mohiyatini keltirib chiqaruvchi sabablarni, harakatlantiruvchi kuchlarini muayyan dalillarga asoslanib tahlil qilish muammosi maydonga keladi. Demak, inson faoliyatida uning xulqi, tafakkur jarayoni muayyan qonuniyatlarga asoslangan holda amalga oshishi ham obyektiv, ham subyektiv shart-sharoitlarga bog'liq. Binobarin, talabalarda umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishda obyektiv shart-sharoitlar, ya'ni mikro va makro muhit, moddiy borliq, yordamchi vositalarning mavjudligi, ularning yuksak talablarga javob bera olish imkoniyati, tashqi qo'zg'atuvchilarning bezararligini keltirib chiqaradi.

Tabiiy shart-sharoitlar, muhit ta'sirida inson ruhiy olamida bir qator keskin ham sifat, ham miqdor o'zgarishlari vujudga keladi, ular yangilanishlar, yangi fazilatlar, xislatlar tug'ilishida namoyon bo'ladi.

Talabalarda umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishda inson omili bilan uzviy bog'liq bo'lgan subyektiv shart-sharoitlar tafakkur, muomala, faoliyatning, xulqning ijtimoiy turmushda samarali amalga oshishini uzluksiz ravishda ta'minlab turadi. Shunday ekan, talabalarda umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning subyektiv xususiyatlari qatoriga shaxsning barqarorligi, xarakterning mustahkamligi, ehtiyoj, motiv, maslak, salohiyatining puxtaligi, o'zini o'zi boshqarish uslubining qat'iy ravishda shakllanganligi kiradi.

Talabalarda umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishda obyektiv va subyektiv shart-sharoitlardagi o'zgarishlar tufayli turdi pedagogik va psixologik holatlar, hodisalar, xislatlar, kechinmalar, fikr-mulohazalar ustuvorligi yuzaga kelib, moddiy asos funksiyasini bajaruvchi oliy nerv faoliyatini, markaziy nerv sistemasining ritmikasin, ishchanlik qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Agar talaba oilasida ijobiy shart-sharoit bo'lsa, o'z-o'zidan ma'lumki, ularda ko'tarinki kayfiyat, faoliyat samaradorligi, beg'araz munosabat, bag'rikenglik va qalb sokinligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Talabalarda umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik omillari qo'yidagi vazifalarni amalga oshirishni nazarda tutadi:

- oilada ma'naviy sog'lom muhitni yaratish talaba shaxsining rivojlanishiga yordam berish;

- ma'naviy dunyoqarashni boyitishda yoshlarni o'qib o'rganishga odatlantirish;

- farzandlarining ijtimoiy munosabatlarda foydali, mazmunli teleko'rsatuvlarni tomosha qilishi va radio eshittirishlarni tinglashni tavsiya qilish va ko'maklashish;

- vaqti-vaqti bilan tarixiy-madaniy muzeylar va qadamjolar, respublika katta kutubxonalari ekskursiya uyushtirish;

- intellektni rivojlantiruvchi aqliy mashg'ulotlarga jalb etish;

- farzandni yoshligidanoq halollik, to'g'riso'zlik, mehnatsevarlik,

mas'uliyatlilik va sadoqatga o'rgatish maqsadida shu masalalar aks etgan ertak terapiya, maqol, rivoyat, hadis, qur'on oyatlaridan, ibratli voqealarni o'qib, tahlil qilib berish;

- yoshlarning dunyoqarashi, mustaqil mushohada qilish qobiliyatlarini rivojlantirish, uning yutuqlarini maqtashda samimiy bo'lish;

- yoshlarimizni diniy-ekstremistik g'oyalar, turli axborot xurujlari ta'siridan himoya qilish maqsadida vatanparvarlik, xalqparvarlik, elparvarlik, yurtga sadoqat tuyg'ularini singdirish;

- yoshlarimizni dunyoda avj olayotgan odam savdosi, narkobeznis, qurol-yarog' savdosi qurboniga aylanishini oldini olishda ularga inson qadr-qiymati, vafo, sadoqat, qanoat, sabr, shukronalik tuyg'ularini shakllantirish;

- talaba bilan yuzma-yuz suhbatlashish, extiyojlari bilan qiziqish, xatosi uchun masxara qilmaslik, unga yordam berish, yutug'i uchun rag'batlantirish;

- yigitlarga er-yigitlarga xos kiyinish, yurish, gapirish va o'zini tutish bo'yicha ko'rsatmalar berish;

- Qiz bolalarga ayollarga xos sharm-xayo, andisha, kamtarinlik, milliy qadriyatlar, o'zligimizni anglatuvchi liboslarda kiyinishni singdirish, "ommaviy madaniyat", "evropacha madaniyat", "zamonaviy libos" kabi qarashlarini tarbiyalovchi tushuntirish ishlarini olib borish va boshqalar. Demak, yuqorida ko'rsatilgan omillar talabalarda faol fuqarolik pozitsiyalari va umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida" 2017 yil 7 fevrvldagi PF-4947-sonli Farmoni.

2. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi "Konstitutsiya - erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir" nomli ma'ruzasi.

3. Qonun hujjatlarima'lumotlari milliy bazasi, 10.01.2019y., 06/19/5618/2452-son).

4. Inomova M.O. Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari: Ped. fanl. dokt. ... diss. - T., 1998. - 270 b.

5. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., Usmonboyeva M., Inog'omova D. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob / Met. qo'll. - T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2012. - 102 b.

6. Abdullayeva Sh.A., Ro'ziyeva D.I. Pedagogik diagnostika va korreksiya. - Toshkent: Universitet, 2019. - 288 b.

SINERGETIK PARADIGMA. OLAMNI SINERGETIK MANZARASINI TALABALARDA SHAKLLANTIRISH

Sh.M.KAMOLXO'JAYEV, TDTU

Ushbu maqolada hozirgi zamon fanlararolikning murakkab tizimlarni o'z-o'ziga tashkillanish va koevalyusiya nazariyasi asosida eng muhim tushunchalar va tasavvurlar qarab chiqilgan.

В данной статье рассматриваются основные понятия, представления и модели современной междисциплинарной теории самоорганизации и конволюции сложных систем.

This article examines the basic concepts, models of the modern interdisciplinary theory of self-organization and the co - evolution of complex systems.

Hozirgi paytda tabiatshunoslik jadallik bilan rivojlanmoqda. Ularda yangi olamshumul yangiliklar ochilmoqda, jumladan, fizika, kimyo, biologiya fanlarida, shuningdek, fanlararo doirada o'tkazilgan tadqiqot ishlariga tayangan holda yangi konsepsiyalar yaratilmoqda. Shunga ko'ra ilmiy-texnikaviy yuksalish ham mutaxassislarga borgan sari ortib boruvchi talablarni qo'ymoqdaki, bundan zamonaviy odamga ayniqsa kishi oliy ma'lumotli bo'lsa, undan o'rganilayotgan fan sohasida aniq tasavvurga ega bo'lish, uning rivojlanish bosqichlari, uning hozirgi zamondagi yutuqlari va istiqboli haqida ma'lumotga ega bo'lishi talab etiladi. Hozirgi vaqtda axborot oqimi borgan sari kengayib bormoqdaki, unda orientatsiyalanish birmuncha murakkablashib yangi ixtirolarni olamning tuzilishi va rivojlanish haqidagi eski tasavvurlar bilan solishtirish ancha mushkullashib qoldi[1,2]

Hech mubolag'asiz aytish joizki, zamonaviy fundamental fanlar asosini egallagan talabalar bilimdonligi tufayli to'g'ri dunyoqarash va to'g'ri metodologik xulosalar chiqariladi hamda umummadaniyatning zaruriy elementlarini o'ziga singdirganligi natijasida istalgan soha bo'yicha mutaxassis sifatida faoliyat ko'rsatish mumkin[4,2]

Shunday qilib, fan jamiyatni tezlatuvchi kuchiga aylandi. Shunga ko'ra, XXI asrda yangi sifatga ega bo'lgan hayotga erishish uchun ta'lim-tarbiyani zudlik bilan isloh kilish lozim. Buning uchun fundamental fanlar mavqeini ta'lim muassasalarida ko'tarish zarur bo'lib qoldi. O'quv dasturlariga fundamental fanlar erishgan yutuqlarni kiritish lozim. Shu bilim sohalaridan talabalarni bahramand etish zarurati paydo bo'ldi. Fundamental fanlar erishgan yutuqlar quyidagilardan

iborat: yadro fizika, yarimo'tkazgichlar, o'tao'tkazuvchanlik, suyuq kristallar, sinergetika va boshqalar. Yuqorida keltirilgan fan-sohalaridan biri sinergetikani biroz tahlil qilib ko'raylik. Sinergetika har xil tabiatga ega bo'lgan murakkab tizimlarda o'z-o'zicha tashkillanish va o'z-o'zicha rivojlanish xaqidagi fan. Uning tili va metodikasi nochiziqli matematikaga tayangan holda, u murakkab tizimlar evolyusiyasini ham o'rganadi. Shu bilan birga u bizni murakkablik haqidagi tasavvurimizni anchagina boyituvchi fan. Hozirgi zamon termodinamikasi tasavvurlariga ko'ra, o'z-o'ziga tashkillanuvchi tizimlarda turli tabiatga ega bo'lgan real jarayonlarni tushuntirish uchun hozirgi vaqtda sinergetik paradigma rivojlantirilmogda. Olamning bunday ilmiy manzarasi tizimlardagi jarayonlarni chuqurroq modellastirish imkonini beradi. Demak olamni adekvat qabul qilish, uning rivojlanishini aniqroq bashorat qilish imkonini beradi.[3,5]

Sinergetika atamasi 1960 yilda nemis fizigi G. Xaken tomonidan kiritilgan. Ammo sinergetika tarixi XX asrning boshlarida ijod etgan buyuk olimlarning nomlari bilan bog'langan. Bunda, eng avvalo, ulug' fransuz matematigi, fizigi filosofi Anri Puankarening xizmatlari beqiyos. Anri Puankare XIX asrning oxirida nochiziqli dinamika metodlarini va differensial tenglamalarning sifat nazariyasiga asos soldi. Xuddi shu olimni o'zi attraktor va bifurkasiya nuqtalari tushunchasini fanga kiritdi. XX asrning 60-70- yillariga kelib, tabiat va texnikaning turli xodisalarida namoyon bo'layotgan o'z-o'ziga tashkillanishi jarayonining tushunishida sezilarli muvaffaqiyatlarga erishildi. Ulardan bazilarini eslatib o'taylik: B.B. Basov, A.M. Proxorov, Ch. Tauns, G. Xakenlar tomonidan yaratilgan lazer generatsiyasi nazariyasi; B.L. Belousovning tebranuvchi kimyoviy reaksiyalari; A.M. Jabotinskiyning tirik jonzo'tlar bioritmlar asoslari; I. Prigojinning dissipativ strukturalar nazariyasi va hokazolar turli tabiatga ega bo'lgan tizimlardagi o'z-o'zicha tashkillanuvchi real jarayonlar haqida zamonaviy termodinamik tasavvurlar asosida hozirgi paytda sinergetik paradigma yaratildi. Olamning bunday yangi ilmiy manzarasi o'z-o'ziga tashkillanishi va rivojlanishiga qodir bo'lgan tuzilmalardagi jarayonlarni chuqurroq modellastirish va demak, olamning mavjudligini adekvat qabul qilishdan iborat.[3,5]

Mazkur paradigmanning asosiy mazmuni o'z-o'ziga tashkillanish jarayoni nomuvozanatli jarayonlarni nochiziqli va beqaror nomuvozanatli holatlarni paydo bo'lishi xaosdan tartiblanishiga vujudga keltirishining imkoni borligini anglab yetishdan iborat. Tabiatda va jamiyatda sinergetika qonuniga bo'ysunadigan strukturalar juda ham ko'p, bunda real tizimlarning mavjudligini e'tiborga olgan holda, olamning sinergetik manzarasi yaratilmogda. Shunday qilib olamning tabiiy-

ilmiy manzarasi qoralayotgan tabiat hodisalarini talqin qilishning fundamentallik darajasini yuqoriligi bilan farq qiladi.[3]

Hozirgi zamon fizika nazariyasining eng asosiy tushunchalari, xossalari tabiatning holatlari bilan ish ko'radiki, ular vaqt, fazo, massa, zaryad maydon vakuumlardan iborat. Shu bilan bir qatorda atomlar barqarorligini kimyoviy elementlar xossalari davriyligining har xil turlardagi bog'lanishini juda ko'p sondagi har xil fizikaviy va kimyoviy xodisalarni tushuntiradigan atom nazariyasi yaratildi. Atomlar tuzilishi va ularning tarkibi aniqlandi. Natijada, materiya tuzilishining izchil atomistik konsepsiyasi yaratildiki, unga ko'ra, barcha mavjudot 12 ta fundamental fermionlardan undan 6 tasi turli xil rang va aromatlarga ega bo'lgan kvarklardan, qolgan 6 tasi turli xil zaryadlarga ega bo'lgan leptonlardan tarkib topgan.[1,3]

Tabiat hodisalarining turli – tumanligi, mazkur zarralarning o'zaro aylanishi va ularning o'zaro ta'sirlashuvi bilan aniqlanadi, ular esa to'rt xil fundamental o'zaro ta'sirlashuvga keltiriladi. Ular kuchli, kuchsiz, gravitatsion, elektromagnitlardan iborat. Mazkur o'zaro ta'sirlashuvlarning tashuvchisi tarzida fundamental bozonlar, fotonlar, gravitonlardan iborat. Shuning uchun olamdagi sinergetik manzaraga yagona nuqtai nazardan qaraganda, turli model va tizimlardagi bog'lanishlarning nochiziqligidan foydalanib, qator global hodisalarni tushuntirish mumkin. Sinergetik metod va tushunchalardan foydalanib turli xil tabiatga ega bo'lgan tizimlar evolyusiyasi materiyaning o'z-o'ziga tashkillanishi jarayonlari orqali bashorat qilishga imkon tug'iladi. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarda esa to'g'ri qarorlar qabul qilinadi. [3]

Birfukatsiya nuqtalarida yangi strukturalar, hali tizim qaysi tomonga harakat qilishi ma'lum bo'lmadanoq yangi strukturalar paydo bo'ladi, ammo tendensiyani bashorat qilish yoki yechimni tanlab, rivojlanish yo'lini taxlil qilish mumkin. Yana bir muhim jihati shundan iboratki, Olamning zamonaviy manzarasini tabiiy-ilmiy manzarasi fundamental ehtimoliy prinsip asosida qonuniyatlar umumlashtirilgan "Kvant fizikasidan kelib chiqqan mazkur prinsipni olamni o'rganishda gumanitar yondashishga ham yoyish mumkin, ya'ni sotsium jamiyatning tabiatini tavsiflash uchun fizik modellar qatorida statistik fizika modellaridan foydalanish mumkin. Shu bilan birga tabiat, jamiyat, koinot ularning borliqlari rivojlanishda, xarakatda va o'zaro ta'sirlashuvda qaraladi.[2,3]

Demak, umumiy nisbiylik nazariyasi fazo – vaqtni o'zaro bog'liqligini kvant nazariyasi esa uni isbotlaganiga qaramay, fazo va vaqtni alohida qaralishi shartli

mazmunga ega. Olamning zamonaviy manzarasida tabiatda keng tarqalgan ochiq tizimlar qaraladiki, ular o‘rab turgan muhit bilan modda, energiya, axborot almashinadi. Ular uchun har xil jarayonlar, evolyusiya beqarorligi, nochiziqli munosabatlar tashkillanish jarayonlar tavsifli. Ochiq nochiziqli tizimlarning eng muhim xususiyati shundan iboratki, ularni evolyusion kelgusisi bir ma‘noli emasligidan iborat.[3,4]

Bunday tizimlar mikrofluktatsiya ta’siri ostida bifurkatsiya nuqtasi turg‘unlik holati orqali o‘tmayotganiga rivojlanish attraktorining o‘ng bo‘lgan yo‘llarining birini "tanlaydi". Shuningdek, bifurkatsiya nuqtasidan attraktorlar yopiladilar, keyinchalik ular tizimga yetishib bo‘lmaydigan bo‘lib qoladilar.

Postnoklassik tabiatshunoslik olamni jarayon tarzida qaraydi va u sinergetik manzarada u global iearxik o‘z-o‘zicha tashkillanuvchi tizim sifatida qaraladi.[2,3]

Fundamental darajada tabiat yagona, undagi barcha qirralar juda ham shartli, faqatgina u imkoniyatini jamoaviy idroki olamni bilishga izchil yaqinlashib borayotganini aks ettiradi. Shunday qilib, olamning zamonaviy manzarasi tabiiy va gumanitar madaniyatlar jamlangan paradigmatlar asosida qurilishi kerak, unda olamni bir butun xolisona qarash kerak bo‘ladi.[3,4]

Foydalangan adabiyotlar:

1. Камолхужаев Ш.М, Рисбоев А.С, Хайдарова Н.Ш, Жураев Ш.Х. "Хозирги замон табиий фанлар концепцияси"- Тошкент Тафаккур нашриёти 2013.288 бет.

2. Боксанский О.Е, Гнатик Е.Н, Кучер Е.Н, М: "Современные когнитивные концепции"издательство ЛКИ 2008, стр 224.

3. Гарбачев В.З "Концепсин современного естествознания" - М: издательство "Мир и Образование" 2008, стр 704.

4. Князева Е.Н, Курдюмов "Основания синергетики". М: издательство Ком Книга 2007 -232 стр.

5. Камолхужаев Ш.М, "Табиатшунослик асослари" Тошкент Молия нашриёти. 2002 - 332 бет.

PROFESSOR-O'QITUVCHILARNING UZLUKSIZ KASBIY PEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI OSHIRISH TALABLARI

Sh.R.UROKOV,

SamDU Kattaqo'rg'on filiali direktori, (PhD)

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy pedagogik kompetentligini oshirishning namoyon bo'lishi, oliy ta'lim tizimidagi kasbiy faoliyatdagi kamchiliklar, professor-o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi, professiogramma sifatlar, ilmiy faollik, ijtimoiy va siyosiy faollik, tashabbuskorlik va yetakchilik sifatлари haqida bayon etilgan.

Kalit so'zi: kasbiy kompetensiya, professiogramma, uzluksiz, siyosiy faollik, tashabbuskor, ijodkor, mahorat.

В данной статье представлены проявления непрерывной профессиональной педагогической компетентности преподавателей высших учебных заведений, недостатки в профессиональной деятельности системы высшего образования, профессиональная компетентность профессорско-преподавательского состава, профессиональные качества, научная активность, общественно-политическая активность, инициативные и лидерские качества.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, professiogramma, непрерывность, политическая активность, инициатива, творчество, мастерство.

This article presents the manifestations of continuous professional pedagogical competence of teachers of higher educational institutions, shortcomings in the professional activities of the higher education system, professional competence of the teaching staff, professional qualities, scientific activity, social and political activity, initiative and leadership qualities.

Key words: professional competence, professiogram, continuity, political activity, initiative, creativity, skill.

Oliy ta'lim muassasalarida professor-o'qituvchilarning kasbiy pedagogik kompetentligini oshirish talablari ta'lim mazmuni, xususiyati, shartlaridagi o'zgarishlarni aniqlovchi zamonaviy ijtimoiy-madaniy taraqqiyotning bosh tendensiyalaridan kelib chiqadi. Ta'limni hozirgi zamon talablari doirasida rivojlantirish uchun mazkur sohaga mas'ul bo'lgan barcha mutaxassislarining uzluksiz kasbiy pedagogik kompetentligini shakllantirish darajasini ilmiy jihatdan asoslangan mezonlar, rivojlanish ko'rsatkichlari bilan qurollantirishni taqozo etadi. Bu mezonlar pedagogik kompetentlikni yanada oshirish jarayonining mohiyati haqidagi hozirgi zamonaviy ilmiy tasavvurlarga to'g'ri mos kelishi va shu bilan birga, barcha ta'lim muassasalari amaliy faoliyatida qo'llanilishi qulay bo'lishi kerak. Zero, har qanday ta'lim resurslari darsliklar, innovatsion ta'lim

texnologiyalari, kommunikatsion axborot texnologiyalari qanchalik rivojlangan bo'lmasin, ta'lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati oxir-oqibatda baribir professor-o'qituvchining bilimiga, uning uzluksiz kasbiy mahoratiga bog'liq.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki mustaqil faoliyat yo'nalishi bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo yetadi.

Kompetentlik pedagog o'z kasbining yetuk ustasi – egallagan bilim va ko'nikmalarini amaliy faoliyatda qo'llay olish layoqatiga ega, mas'uliyatli, faol, tashabbuskor, ijodkor shaxs. Pedagog barcha vaziyatlarda ham o'z faoliyatini muvaffaqiyatli olib borishi uchun doimiy ravishda o'z bilim va mahoratini oshirib, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari, ilg'or xorijiy pedagogik tajribalar, metod va usullarni muntazam o'rganib, pedagogik kasbiy bilim va ko'nikmalar hamda shaxsiy sifatlarga ega bo'ladi va uning amaliy faoliyati davomida zarur kompetensiyalari rivojlanadi.

Professor-o'qituvchining uzluksiz kasbiy pedagogik kompetentligi quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo'ladi:

Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis:

- o'z bilimlarini izchil boyitib boradi;
- yangi axborotlarni o'zlashtiradi;
- davr talablarini chuqur anglaydi;
- yangi bilimlarni izlab topadi;
- ularni qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi;
- murakkab jarayonlarda, noaniq vazifalarni bajarishda, bir-biriga zid ma'lumotlardan foydalanishda, kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo'la oladi[4].

Kasbiy kompetentlik negizida oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarda quyidagi kasbiy sifatlarni bo'lishi muhim ahamiyatga ega:

- 1) Ilm va fan rivojlanishida yangi tashabbus va g'oyalar bilan chiqish;
- 2) intellektual va ma'naviy salohiyatlilik;
- 3) hayotiy tajriba ortirish;
- 4) individual tajriba va o'zining uslubiga ega bo'lish.

Hozirgi zamon oliy ta'lim o'qituvchisi zamonaviy texnologiyalarni va metodlarni chuqur bilishi zaruriyat hisoblanadi. Chunki, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida quyidagi muhim strategik vazifalar qo'yilgan [2]:

- milliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish;

- ta’lim tizimida hamkorlik va integratsiyani kuchaytirish;
- ta’lim tizimida xususiy sektor ishtirokini kengaytirish;
- pedagog xodimlarni kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini oshirib borish;

- ta’lim tizimida elektron resurslar va masofaviy ta’limni yanada rivojlantirish;
- ta’lim tizimiga yuqori samarali xalqaro amaliyotni joriy etish;
- zamonaviy pedagogik texnologiyalarga tayanish;
- eng so’ngi texnologik yutuqlarga suyanish;
- ijodiylik va individuallikka amal qilish.

Ta’lim sifatini yuksaltirishda OTMlarda zamonaviy sog’lom ta’lim muhitini yaratish ilmiy-texnik axborotlarni tarqalish tezligini oshishiga, ijod va mustaqil ishlarni kuchaytirishga, ilmiy tadqiqot ko’nikmalarini rivojlantirishga, ma’lumotlarni tahlil va nazorat qilishga, hamkorlik texnologiyasini takomillashtirish va jamoada ishlashga rag’batlantiradi va tegishli motivatsiyalarni shakllanishiga olib keladi. Bunday muhitning yaratilishi mehnat bozorini malakali, talabgor, talab etiladigan, eng asosiy kasbiy ishga tayyor talabalar bilan ta’minlaydi.

Ta’lim dasturlari sifati deganda – bakalavriat, magistratura, doktoranturada talab etilgan yangi ta’lim dasturlari tushuniladi. Hozirgi vaqtda fanlararo ta’lim dasturlari, xususan dual ta’lim dasturlariga ustuvorlik berilmoqda. Bu holat ayniqsa, mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalari o’qitishning kredit-modul texnologiyasiga o’tishi bilan alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Professor-o’qituvchilar tarkibi sifati deganda yuqori darajada o’qitish (ta’lim) tushuniladi. Zamonaviy o’qituvchi a’lo darajada o’qitayotgan fanini bilishi, doimiy ravishda kasbiy bilim va malakasini takomillashtirishi, yuqori axborot kommunikatsiyasiga ega bo’lishi kerak. Demak, OTM o’qituvchisi deganda yuqori bilimli, haddan tashqari qobiliyatli, ijodiy, liderlik sifatiga ega shaxs tushuniladi. O’qituvchining pedagogik kompetentligini bilim va mahoratdan tashqari unga talabalarni o’qitish va tarbiyalash funksiyalari uchun ilmiy-tadqiqotchilik layoqatiga ham ega bo’lishi zarur bo’ladi. Bu faoliyatning muhimligi shundaki, o’qituvchining nufuzli jurnallardagi maqolalari, xalqaro grantlardagi ishtiroki xalqaro reytinglarda tegishli ballar keltirishi bilan ahamiyatlidir. Bugungi talaba (ta’lim oluvchi) o’qituvchisidan innovatsion bilimlarni kutadi, bu esa o’qituvchini muntazam ravishda izlanishda va novator bo’lishini, ilmiy-innovatsion faoliyatda o’zini yorqin namoyon etishini taqozo etadi.

Sifatli ta’lim zamonaviy ta’lim texnologiyalarini o’qitish jarayoniga qo’llash bilan uzviy bog’liq. Bu esa bugun o’qituvchidan dars mashg’ulotlariga ijodiy yondashuvni, o’qitishning yangi qoida va metodlarini o’zlashtirishni, xususan o’qitishning interfaol metodlaridan keng foydalanishni taqozo etadi.

Ta'lim sifati darajasiga OTMlarning moddiy-texnik bazasining sifati alohida ahamiyat kasb etadi. Bu ayniqsa, amaliyot mashg'ulotlari, laboratoriya ishlarini bajarish, kuzatuv, tajribalar olib borish bilan bog'liq tabiiy fanlar (fizika, astronomiya, kimyo, biologiya, geografiya va boshqalar), xususan muxandis-texnologlar tayyorlaydigan ta'lim yo'nalishlarida o'ta muhim. Chunki bu sohalarida bitiruv malakaviy ishlar, magistrlik va doktorlik dissertatsiyalarini bajarish zamonaviy asbob-uskunalar, qimmatbaho qurilmalarsiz amalga oshirib bo'lmaydi. Shu xususda axborot texnologiyalari, xalqaro Internet aloqa tizimisiz nafaqat ta'lim va ilm-fanni, hattoki oddiy fuqaroning bugungi turmush tarzini tasavvur etish qiyin.

OTMlarning rejali, muntazam va bir tekis rivojlanishida moliyaviy ta'minot birlamchi rol o'ynaydi. Mamlakatimizdagi 35 ta OTMlarga akademik va moliyaviy mustaqillikning berilishi har bir rahbardan moliyaviy barqarorlikka erishish uchun tadbirkorlikni, tashabuskorlikni talab qiladi. Endi OTM rahbarlari nafaqat yaxshi talabalar, malakali o'qituvchi-xodimlar uchun ham kurashadilar. Xuddi shuningdek, ishlab topilgan pul mablag'larini maqsadli va samarali ishlatish choralari ko'radilar. Bu holat OTMlarning tarkibiy tuzilmasini tuzishda, xodimlarni ishga olish va lavozimlarga tayinlashda puxta o'ylangan mexanizm va mezonlar asosida ish ko'rishga olib keladi.

OTMlarda ta'lim sifatini ta'minlash ta'lim-tarbiya jarayonini sifatli boshqaruviga asoslanadi. Bugungi kunda mamlakatimiz OTMlari tarkibidagi ta'lim sifatini nazorat qilish hamda marketing bo'limlarining roli va mas'uliyati oshadi. Chunki, marketing oliy ta'lim sohasida - aholini oliy maktab ta'limi xizmatlariga bo'lgan ehtiyoji va talabini qondirishga yo'naltirilgan o'ziga xos faoliya turi hisoblandi. Oliy ta'limda marketingning ob'ektlariga ta'lim xizmatlaridan tashqari ta'lim muassasasining joylashishi va maydoni, jamiyatdagi nufuzi, ilmiy potentsiali, o'qitish turlari va pedagogik g'oyalar hamda o'qitish jarayonida zarur bo'lgan modiy ashyolar ham kiradi.

Bularning barchasi oliy ta'lim o'qituvchisining uzluksiz kasbiy pedagogik kompetentlikka ega bo'lishini taqozo etadi. O'qituvchilarni uzluksiz kasbiy faoliyatini takomillashtirish pedagogik kompetentlikni rivojlantirishga doir quyidagi kompleks funksiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish talab etiladi. Uzluksiz kasbiy faoliyatni takomillashtirishda alohida ahamiyatga ega bo'lgan quyidagi vazifalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- bashoratlash funksiyasi: pedagogik maqsadlarga erishishga imkon beruvchi usullarni tanlay olish, uning natijalarni oldindan ko'rish;
- loyihalovchi va konstruktiv funksiya: maqsad va vazifalarni amalga oshirish bosqichlari va usullarini aniqlash, o'qituvchilar harakatlarini rejalashtirish;
- tashkil etuvchi funksiya: o'qituvchilarda bo'lg'usi kasb faoliyatiga nisbatan

rag'bat yaratish; o'qituvchilarning individual shaxsiy hayoti va ularning tayyorgarlik darajasiga bog'liq holda materialning integratsiyasi va moslashuvi; o'qituvchilarning birgalikdagi faoliyatini xilma-xil shakl va metodlar yordamida tashkil qilish;

- muloqot funksiya: o'qituvchilarni muloqot uchun sherik sifatida qabul qilinishi; guruh bilan, har bir o'qituvchi bilan psixologik aloqani o'rnatish; birgalikdagi faoliyat jarayonida muloqotni boshqara olish;

- refleksiv funksiya: muvaffaqiyat va omadsizliklar tahlili; o'z faoliyati va kasbiy jihatdan kamol topishidagi korreksion yo'nalishni aniqlash.

Kasbiy yetuklik yaxlit tizim sifatida bir qancha tarkibiy qismlarni o'zida uyg'unlashtiradi. I.P.Podlasiyning kasbiy salohiyatning tuzilishiga doir tasnifidan kelib chiqib, biz uzluksiz kasbiy pedagogik kompetentlikni kompleks rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlariga muvofiq keluvchi quyidagi muhim tuzilishli tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- pedagogik madaniyat;
- pedagogik ijodkorlik;
- pedagogik aql-idrok;
- kasbiy chuqur bilimga egalik;
- individual faoliyat uslubi;
- ijodiy tashabbusning rivojlanishi;
- individual faoliyat;
- insonparvarlikka yo'naltirilganlik;
- ijtimoiy faollik.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, kasbiy madaniyatga yaxlit hodisa sifatida qarash, uni tashkil etuvchilarning roli va ahamiyatini pasaytirmaslik o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy pedagogik kompetentligini kompleks rivojlantirishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-sonli qaroriga binoan oliy ta'lim jarayoni bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazilmoqda. Bu tizimda asosiy masalalardan biri talabalarining o'qituvchilarni tanlash imkoniyati berilishidir. Bundan keyin oliy ta'lim o'qituvchisi talaba tomonidan bir yil muddatga tanlanadi va bu tanlashda o'qituvchining ilmiy darajasi yoki unvoni asosiy rol ni o'ynamaydi. Aksincha, o'qituvchining kasbiy mahoratiga, uning shu soha bo'yicha xalqaro sertifikat borligiga qarab tanlash tizimi joriy etiladi. Shu sababli oliy ta'lim o'qituvchisi har qanday sharoit va vaziyatga tayyor turishi kerak.

Hozirgi zamon oliy ta'lim o'qituvchisiga quyidagi ijtimoiy talablar ham qo'yilayotganligini eslatib o'tish joiz:

- a) ilmiy faollik;
- b) ijtimoiy va siyosiy faollik;
- v) tashabbuskorlik va yetakchilik.

Bularning barchasi oliy ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetensiyasining muhim komponentlari hisoblanadi. Oliy ta'limda kredit - modul tizimini joriy etish va uning samaradorligiga erishish oliy ta'lim o'qituvchilari kasbiy faoliyatiga uzviy bog'liqdir. O'zbekistonda barpo etilayotgan yangi taraqqiyot davrida oliy ta'lim o'qituvchisi malakasiga qo'yilayotgan talablar o'zgaruvchan xususiyatga egaligi bilan kuzatilmoqda. Bunga ta'lim tizimi mazmunining o'zgarayotganligi va xalqaro ta'lim standartlariga moslashtirilayotganligi sabab bo'lmoqda. Shu sababli ko'p hollarda xorijlik o'qituvchilarga bo'lgan ishonch ortib borayotganligini ta'kidlab o'tish joiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 юндаги "Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"-ги ПҚ-3775-сон қарори

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги "Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-5847-сон фармони. <https://lex.uz/docs/4545884>

3. Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси.-Т. Ўзбекистон.-1999. - 29 б.

4. Джон Равен Компетентность в современном обществе. - 2002. - 400 с.

5. Джуряев А.С. Малака ошириш жараёнида тингловчиларнинг касбий малакасини ривожлантиришнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш. Дисс. пед. фан. фалс. докт.(PhD) - Самарқанд: 2019. 56 -б.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВУЗА

Р.Х.ДЖУРАЕВ,
академик, д.п.н., УзНИИПН
К.КАРИМОВ,
зав.отделом УзНИИПН

Творческие способности как личностное качество человека являются непременным атрибутом профессиональной деятельности учителя, определяющим в значительной степени его способность быть субъектом педагогического процесса.

Ключевые слова: педагогическое проектирование, педагогическое образование, структура контрольной работы, творческие способности.

Creativity as a personal quality of a person is an indispensable attribute of a teacher's professional activity, which largely determines his ability to be the subject of the pedagogical process.

Key words: pedagogical design, pedagogical education, test structure, creativity.

Современный педагог сталкивается с множеством вызовов. Одним из таких вызовов являются новые требования, предъявляемые обществом к педагогу. Эти требования выражаются в различных нормативных документах: законах, государственных и целевых программах, государственных образовательных стандартах, профессиональных стандартах, стратегиях развития, приоритетных проектах и т.д. Ключевым моментом большинства документов является приоритетность высокой квалификации учителя, его способность к организации проектной, исследовательской, творческой деятельности ученика. Решение этой задачи сложно представить без творческого учителя, который не только знает предмет, но и умеет заинтересовать им ученика, сделать так, чтобы его предмет стал средством развития способностей школьников.

Продуктивное решение сложных педагогических задач в профессиональной педагогической деятельности невозможно без творческого подхода. Это качество развивается во многих жизненных ситуациях, в которых человек вынужден находить нестандартные решения простых и сложных проблем. Кроме того, особое значение для становления субъекта деятельности имеет процесс обучения в вузе, в том числе в педагогическом вузе.

Выполняя множество контрольных, курсовых, лабораторно-практических

ких работ, студент обретает уверенность в своих знаниях и действиях. В то же время большая часть работ, выполняемых студентом самостоятельно, по своей сути и структуре имеют репродуктивный характер, пред задаются методикой выполнения этих работ и ориентируют студента на воспроизведение чего-либо, хотя и с некоторым личностным «оттенком». Такой характер самостоятельных студенческих работ способствует формированию самостоятельности, но при этом формируется определённый стиль профессиональной деятельности и мышления, который может быть обозначен как «трансляционный», воспроизводящий, что не в полной мере позволяет учителю быть субъектом профессиональной деятельности.

Изучение и анализ понятия «субъект», которое являются предметом мысли философов, педагогов, культурологов на протяжении многих сотен лет, позволяют выделить его основные признаки: субъект есть носитель сознания, обладатель познавательных способностей, творчески воздействующий в деятельности на объект и самого себя, вносящий индивидуальный смысл рациональными и иррациональными способами.

Значительным потенциалом в развитии способностей к творчеству и формировании индивидуального стиля мышления обладает самостоятельная работа, связанная с вовлечением студента в проектную деятельность. Однако в учебном проектировании этап самостоятельного выявления проблемы, являющийся начальным звеном в структуре проектной деятельности и имеющий для обучаемого важное значение, либо отсутствует, либо преднамеренно устраняется, либо студентам предоставляются уже готовые, «рафинированные» проблемы. Студенты так или иначе наводятся, «ориентируются» преподавателем и не участвуют самостоятельно в выявлении проблем, что существенно снижает эффективность их практической деятельности. В то же время, в связи с усложнением и ускорением темпов социально-технологического развития, качество обучения в значительной степени зависит от подготовки будущего специалиста к самостоятельному и быстрому выявлению проблем. Это тем более важно, что успех в будущей профессиональной (в т.ч. педагогической) деятельности выпускника основывается не только на имеющихся знаниях, не только на традиционных подходах, системах и стереотипах, но и на «незнаниях», отражающих современные научные и практические проблемы, решение которых становится всё более актуальным. Студент должен быть погружен не только в мир суще-

ствующим знаниям о природе, обществе, человеке и технике, но и в мир проблем и противоречий современности.

Попытка преодолеть указанный недостаток предпринята в Ташкентском государственном университете при подготовке бакалавров по направлению «Педагогическое образование (технология, информатика)». В течение последних 32 лет студенты этих направлений изучают курс «Основы творчества и проектной деятельности». Целью освоения курса является развитие потенциальных творческих способностей будущего бакалавра «Педагогического образования» и формирование у него навыков решения технических творческих задач. В свою очередь целью профессионального технологического образования можно считать формирование мировоззрения о системе технологической материально-преобразующей деятельности общества; изучение методов, результатов и тенденции развития технической деятельности; формирование деятельной творческой личности, ориентированной на достижение высокого результата в условиях конкурентной состоятельности.

Для достижения поставленной цели в курсе «Основы творчества и проектной деятельности» решаются следующие задачи:

- Изучение истории развития технического творчества.
- Изучение методов систематизированного поиска и областей их наиболее эффективного применения.
- Изучение методов интуитивного поиска и областей их наиболее эффективного применения.
- Изучение процедурной модели проектирования.
- Получение навыков работы по решению творческих технических задач.

При изучении курса «Основы творчества и проектной деятельности» студенты выполняют самостоятельную контрольную работу «Анализ технического объекта и поиск вариантов его усовершенствования» [1, 2]. Работа подразумевает следующие процедуры: выявление и анализ потребности и проблем (препятствий) по её удовлетворению; построение желаемого результата действия проектируемого процесса, способа или средства (формирование списка требований); сопоставление существующего с желаемым и выявление недостатков; построение, формулирование задач проектирования и поиск возможных вариантов их решения; назначение ограничений на решение с учётом имеющихся реальностей и желаемого будущего.

го состояния среды; выбор и обоснование лучшего варианта с учётом принятых ограничений; определение недостатков нового объекта и возможных направлений его дальнейшего усовершенствования.

Структура контрольной работы предполагает осуществление целенаправленного и поэтапного процесса проектирования с фиксацией промежуточных результатов. Процесс проектирования может осуществляться несколькими путями, основанными на некоторой базовой схеме «потребность – проблема – решение». В различных обстоятельствах реализуются схемы: «решение – потребность – проблема – решение», «задача – потребность – проблема – решение», «недостаток – потребность – проблема – решение», «требование – потребность – проблема – решение» и др. Во многих ситуациях проектирование выполняют в последовательности «объект – потребность – проблема – решение». Настоящая работа построена именно по этой последней схеме, поскольку она обладает большей наглядностью, системностью и позволяет студентам самостоятельно выявлять проблемы, противоречия и задачи. Данная схема проектирования наиболее часто встречается в практической деятельности, когда проблемная ситуация и проблема не даются сразу в готовом виде. Вначале человек сталкивается с каким-либо объектом, вызывающим некоторое неудобство, и только затем, в редких случаях, осознает причины, вызывающие этот дискомфорт. Этот объект обозначает исходную, отправную базовую точку последующего процесса проектирования и является, по существу, реальным объектом – аналогом, раскрывающим суть потребности и связанной с её удовлетворением проблемы.

Такая структура контрольной работы активизирует поиск, «провоцирует» студента к необычному взгляду на обычные вещи и обычному взгляду на необычное, расширяет поле поиска, меняет сложившиеся представления и стереотипы.

Все этапы проектирования могут быть разделены на 3 группы: во-первых, пред-проектные исследования, во-вторых, собственно сам процесс проектирования и, в-третьих, реализация найденного решения. Первые этапы самостоятельной работы можно обозначить как предварительное изучение проблемной ситуации, уточнение целей и конкретизация результатов проектирования, позволяющих снять проблему и удовлетворить потребность на высоком уровне качества – предпроектные исследования. Последующие этапы отражают собственно сам процесс проектирования (построения об-

раза будущего объекта) – поиск лучшего решения одной или нескольких задач и перевод найденного решения в какую-либо знаковую форму – чертёж, текстовое описание, схему и др. Практическая реализация найденного решения в данной работе не предусматривается.

Следующий этап работы предусматривает выполнение обучающимся сопоставительного анализа выдвинутых (сформулированных) требований с результатами действия реальных объектов, известных из различных источников информации (патенты, журналы, книги, проспекты и др.), связанных с удовлетворением той же потребности. В ходе сопоставительного анализа устанавливается степень выполнения реальными объектами установленных требований. Невыполнение или выполнение не в полной мере того или иного требования рассматривается как недостаток. Список недостатков состоит, как правило, из 30-50 пунктов. Изучение возможностей устранения недостатков позволяет конкретизировать связанные с ними противоречия и сформулировать несколько творческих задач. Задача формулируется в общем виде без указаний и «подсказок» на возможные направления решения и содержит требуемый результат действия объекта, условия его функционирования и, при необходимости, ограничения на варианты решений.

Поиск возможных решений каждой из задач осуществляется с помощью одного из известных на данный момент методов активизации творческого мышления (морфологический анализ, «мозговой шторм», синектика, метод фокальных объектов, список контрольных вопросов и рекомендаций и др.). В результате такого поиска от нескольких десятков до нескольких тысяч вариантов решений, из которых на основе устанавливаемых критериев путём, главным образом, экспертной оценки выбирается один или несколько лучших. Выполняемая контрольная работа способствует осознанию проблемы через «проживание» в ситуациях «требование – недостаток». Выполнение каждого этапа связано с выбором, который трудно сделать без глубокого «вживания» (эмпатии) в ситуацию и многопланового взгляда на неё.

Такая структура контрольной работы предполагает выдачу заданий студентам в форме исходного объекта-аналога, подлежащего усовершенствованию, а не в форме готовой проблемы, технического задания, требующего решения. Выполняя последовательно процедуры контрольной работы, обучающиеся самостоятельно выявляют в выбранном объекте проблемы, противоречия и задачи. Выполнение контрольной работы предполагает

вовлечение учащихся в процесс осознания сущности объекта за счёт применения моделей системного анализа, более полного понимания своих действий (рефлексии), выявления множественности проблем, противоречий, требований, недостатков, задач, решений, новых проблем.

Данная структура контрольной работы в учебном процессе отражает в целом структуру процессов проектирования в различных отраслях преобразовательной деятельности. Проектирование в учебном процессе способствует, а при многократном повторении процесса проектирования вырабатывает у учащихся потребность и привычку к преобразующей деятельности, основанной на прогнозировании желаемого состояния (результата) и его достижении в условиях реальной среды (над-системы), а значит, и привычку к совершенствованию самой среды. При этом у студентов одновременно повышается мотивация к познавательной деятельности и формируется собственный инновационный стиль мышления по переводу дискомфорта в чётко обозначенную проблему и по её устранению, ориентированный на совершенствование среды, устранение отрицательных последствий современного этапа технологического развития.

Литература:

1. Овечкин В.П., Причинин А.Е. Основы проектной деятельности: учеб.-метод. пособие. - Ижевск: Типография УдГУ, 2007. - 238 с.

2. Овечкин В.П., Причинин А.Е. Контрольная работа по курсу «Основы творчества и проектной деятельности» как средство развития самостоятельности студентов // Самостоятельная работа студентов: теоретические и прикладные аспекты. Сборник материалов международной научно- методической конференции 13-14 мая 2004 г. / под ред. д.пс.н., проф. А.А. Баранова, д.пед.н., проф. Г.С. Трофимовой. - Ижевск: Ижевский полиграфический комбинат, 2004. - С. 157-160.

3. Москаленко О.В. Развитие профессионального самосознания руководителей образовательных учреждений. Дисс... д.псх.н.-М., 2000.

4. Деркач А.А. В помощь исследователю-акмеологу: о логике акмеологического исследования // Акмеология. № 4. 2013. -С.11-24.

О'QUVCHI-TALABALARDA AUDITIV NUTQNI RIVOJLANTIRISH

G.SOBIROVA,

*TDPU Aniq va tabiiy yo'nalishlarda
xorijiy tillar kafedresi (PhD)*

Maqolada nutq, kasbiy auditiv nutq kabi kategoriyalarga mualliflik nuqtai nazaridan baho berilgan va kredit-odulli o'qitish tizimida talabaning mashg'ulot davomida tinglab, tushunish layoqatini o'stirish masalalari o'rganilgan.

Tayanch tushunchalar: *nutq, tinglash, tushunish, rivojlanish kasbiy auditiv nutq, kredit, modul.*

In the article, categories such as speech, professional auditory speech are evaluated from the author's point of view, and the issues of developing the student's ability to listen and understand during training in the credit-based education system are studied.

Key words: *speech, listening, understanding, development professional auditory speech, credit, module.*

Rivojlangan mamlakatlar ta'lim amaliyotida ingliz tili bo'yicha turkum o'quv kurslarini o'qitishda innovatsion metodlar, interaktiv dasturiy vositalar, refleksiv texnologiyalar, fasilitatsion modellardan foydalanish usullari va ularning samaradorligiga oid qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Mazkur tadqiqotlarning asosiy vazifalari qatorida talabalarni kelgusidagi kasbiy faoliyatiga tayyorlash sifatini oshirish, lingvistik til o'zlashtirish layoqatini kengaytirish, tabiiy-ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlarni o'rganish va fan xususiyatlaridan kelib chiqib, mazkur metodikani takomillashtirish masalasi alohida ahamiyatga molikdir. Shu jihatdan olganda, talabalarning kasbiy auditiv layoqatini axborot ta'limiy resurslar vositasida rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish va joriy etish ehtiyoji mavjud.

Auditiv nutq – tinglash va uni tushunish asosida axborot o'zatish va uni qabul qilishdir. Nutq faoliyatining o'ta nozik va qiyin turi bo'lib, u quyidagi psixofiziologik mexanizmlarga asoslanadi: nutqni tinglash, idrok etish, tanib olish, taxminiy bashorat qilish, ichki talaffuz va tushunish, qisqa va uzoq muddatli xotira. Auditiv nutqni shakllantirish va rivojlantirish uchun fonologiya, fonetika, psixologiya tamoyillariga tayaniladi. Ushbu malakani muvaffaqiyatli shakllantirish va takomillashtirish uchun o'qituvchi ushbu mexanizmlarning elementlari va xususiyatlarini to'liq bilishi kerak kerak.

Munosabat – insonlar o'rtasidagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan

ko'p qirrali jarayon bo'lib, axborot almashinuvini ta'minlaydi. Munosabat nutq, imo-ishora, jest, mimika, xatti-harakat va h.k. lar asosida amalga oshiriladi.

Unosabatga kirishuvchilar bir – birlarini idrok eta olishlari taqoza etiladi. Yagona munosabat jarayonida: kommunikativ (axborot uzatish), interaktiv (hamkorlikdagi harakat) va perseptiv (hamkorlikda idrok etish) jihatlarni alohida ko'rsatish mumkin. Kishi birgalikda faoliyat ko'rsatayotganda zaruriyatga ko'ra boshqa odamlar bilan birlashishi, ular bilan muomalaga kirishi, ya'ni aloqa o'rnatishi, o'zaro hamjihatlilikka erishishi, kerakli axborot olishi va javob tariqasida axborot berishi lozim. Muloqot mobaynida til aloqa vazifasini bajaradi.

"Kommunikatsiya" – ijtimoiy ma'noga ega bo'lgan tushunchadir. Kommunikatsiya inson tafakkurida paydo bo'lgan tushuncha, nutq orqali axborotni boshqa insonlarga yetkazib berishdir. Axborot o'zayatotgan shaxs-kommunikator, axborotlarni qabul qilayotgan kishi resipient deb ataladi.

O'qituvchining tahsil oluvchilar ko'ngliga yo'l topishi uning muloqatga kirishuvchanligiga bog'liq. Shaxsning kommunikativ qobiliyatlarini hosil qiluvchi xususiyatlar orasida yetakchi va yordamchi vazifalarni o'taydiganlari mavjud. Birinchi navbatda perseptiv, ya'ni idrok qilishga hamisha ta'lluqli bo'lgan xususiyatlar (ulardan eng muhimi kuzatuvchanlikdir) yetakchi o'rin egallaydi. Barcha insonlar kommunikatsiya jarayonida ishtirok etishadi, ammo ulardagi hayotiy tajriba, bilim, ko'nikma va malakalar turlicha bo'lganligi bois, ularning muloqatga kirishuvchanligi ham turlicha bo'lishi kuzatiladi. O'qituvchining kommunikativ qobiliyati, uning mahoratli ekanligidan dalolat beradi.

Nutq orqali va so'zsiz tushuna olish. Kommunikativ qobiliyat fikrni, yoki biror tushuncha, belgini anglatuvchi psixologik jarayon bo'lib, uning namoyon bo'lishi uch xil tarzda namoyon bo'ladi.

Kasbiy auditiv layoqat – kelgusi kasbida zarur bo'ladigan tinglab, tushunish layoqati. Bo'lajak o'qituvchilar nazariy bilimlarni egallash bilan birga amaliy malaka va ko'nikmalarni ham egallashlari zarur. Pedagogik, psixologik bilimlar asosida o'quvchilarning ilmiy bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishini ta'minlash, darsni loyihalashtirish, tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish, tahsil oluvchilarning individual, jamoa, auditoriya va auditoriyadan tashqari ishlarini tashkil qila olish, sport bilan shug'ullanish, sayohat uyushtirish va ularga rahbarlik qilish, ota-onalar, jamoatchilik o'rtasida olib boriladigan tadbirlarga rahbarlik qilish, va boshqa tarbiyaviy malaka hamda ko'nikmalarni olib borishlaridan iborat bo'lgan layoqat.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy auditiv layoqatni shakllantirish va

rivojlantirish pedagoglik kasbiga tayyorgarlik ko'ra boshlagan davrdan boshlanadi. Tahsil oluvchilar tomonidan ingliz tilidagi o'quv materialini tushunib va o'zlashtirib olishlari uchun o'qituvchi nutqining takomillashganlik darajasi muhim ahamiyatga egadir.

Layoqat – muayyan faoliyatni maromida, me'yorida bajara olish. O'qituvchining kasbiy auditiv layoqati pedagogning muhim qobiliyatlari jumlasidandir. Ingliz tili o'qituvchisi tahsil oluvchilarga o'quv materialinifo'laqonli va sifatli o'rgata olishi uchun kasbiy auditiv layoqatga ega bo'lishi shart.

Bo'lajak kadrlarni tayyorlashda ularning auditiv layoqatini rivojlantirish uchun bir necha yo'nalishlarni ko'rsatib o'tish mumkin. Birinchidan, terminologiya va xarakterli grammatik tuzilmalarga boy bo'lgan, kasbga yo'naltirilgan matnlarni o'qishga e'tibor qaratish; Ikkinchidan, ma'lum bilim sohasidagi tor ixtisoslashtirilgan matnlarning tarjimasiga e'tiborni kuchaytirish; nutq faoliyatining barcha turlari (o'qish, tinglash, gapirish va yozish) professional yo'naltirilgan yondashuvlarga tayanish.

Kasbiy auditiv faoliyat yangi mahsulot yaratishga yo'naltirilgan ilmiy, texnologik, tashkiliy tadbirlar majmuasidan iborat bo'lib, ulardan maqsad yig'ilgan bilim, malaka, ko'nikma, texnologiya va ishlab chiqirish asboblarni mana shu yangi mahsulotni keng miqyosda ishlab chiqarilishiga ishlatish va uning samaradorligini ta'minlashdir.

Tadqiqot doirasida o'tkazilgan kuzatuvlarimiz natijasida ingliz tili mashg'ulotlarida talabalarning kelgusi faoliyati uchun muhim hisoblangan auditiv layoqatini o'stirish ko'p hollarda ularning tinglash va eshitish jarayonlari bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Biroq, bugungi kunda pedagogik amaliyotda talabalarning kasbiy auditiv layoqatini rivojlantirishda bir qator ziddiyatli muammolar mavjudligi aniqlandi. Bular:

– ingliz tilini o'rganar ekan, talabalar ona tilidagi til o'zlashtirish mexanizmlari bilan tanish bo'lganligi bois ularni o'zga tilga ko'chirishga harakat qilishadi. Natijada, til o'zlashtirishdagi kommunikativ va lingvistik tavsifdagi qiyinchiliklar mavjud bo'ladi. Shuningdek, axborot o'zlashtirishdagi semantik qiyinchiliklar vujudga keladi;

– eshitalayotgan o'zga tildagi nutqni o'zlashtirish uchun uni sintaktik va pragmatik omillar yaxlitligida nutqiy voqelanishida morfologik vositalar – lug'aviy va sintaktik shakl hosil qiluvchilar asosida qabul qilish, miyada qayta tushunish va uning ma'nosini anglashdagi qiyinchiliklar vujudga kelishi bois, uzoq muddatli mashqlar bajarish lozimligi;

– auditiv o'qitishda turli didaktik topshiriqlar va mashqlarning tizimlashtirilmaganligi;

– mashg'ulotlik va o'quv qo'llanmalarda til o'zlashtirish bo'yicha leksik va grammatik tavsifdagi topshiriqlarning muayyan kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilmaganligi;

– o'zga tildagi ma'lumotni qabul qilishda grammatik shakllarning ma'nolari lisoniy va pragmatik omillar hamkorligi jarayonida tegishli lug'aviy birliklar (muloqot, nutq, yozma va og'zaki nutq)ning muayyan tizimlashtirilmaganligi;

– lisoniy birliklarning nutqiy voqelanishi, so'z va qo'shimchalarning ko'chma ma'nolarda qo'llanishi;

– nutqiy intensiya, og'zaki va yozma nutq hamda muloqot jarayonida tartib va tartibsizlik holatlarining lisoniy va nolisoniy omillar bilan uyg'un holatda o'qitilmasligi;

– talabaning mashg'ulot davomida tinglab, tushunish layoqatini o'stirishga e'tiborning sustligi, mustaqil fikrlash, ijod qilish va izlanishga majbur etilishi va boshqalar.

Talabalarning kelgusi faoliyati uchun muhim hisoblangan auditiv layoqatini o'stirish uchun o'quv jarayonida fanga bo'lgan qiziqishlarini doimiylikini ta'minlanishi; ularning fanga bo'lgan qiziqishlarini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirilishi; pedagog va talabalarning hamkorligidagi faoliyatini doimiy ravishda tashkil etish lozimligi, mashg'ulotlarda axborot-kommunikatsion resurslardan keng foydalanish muhim hisoblanadi.

2018 yil 15-iyuldagi "Innovatsion loyihalar va texnologiyalarni ishlab chiqarishga tatbiq etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora- tadbirlari to'g'risida"gi PQ - 916 - sonli Qarori asosan mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida ilm-fanning rolini kuchaytirish, ilmiy-texnika taraqqiyoti boshqaruvini erkinlashtirish, ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalari darajasi, sifati va dolzarbligini oshirish, ulardan samarali foydalanish uchun keng sharoitlar yaratish hamda yangi zamonaviy innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarishni jadallashtirish va joriy etishga yo'naltirilgan edi.

Qaror asosida ilmiy-amaliy tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalar rivojlantirilishi hamda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash jarayonlariga tatbiq etishni rag'batlantirish bo'yicha amaliy mexanizmlar yaratildi, fan va ishlab chiqarishning yanada mustahkam aloqasini ta'minlash maqsadida, shuningdek, ilmiy-tadqiqot tashkilotlari hamda real iqtisodiyot tarmoqlari korxonalari

o'rtasida uzviy hamkorlik aloqalarini o'rnatish uchun huquqiy baza yaratildi. Mana shu qarordan so'ng mamlakatimizda "Innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va loyihalar Respublika yarmarkasi" ni har yili o'tkazish an'anasiga asos solindi.

Ta'kidlangan barcha xujjatlarda ta'lim tizimi xodimlari, xususan o'qituvchi-pedagog kadrlar ta'lim tizimidagi innovatsion o'zgarishlarni amalga oshirishga tayyor bo'lishi zarurligi masalasi alohida ta'kidlanadi. Binobarin, bugungi kunda zamonaviy ilg'or pedagogik axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng ko'lamda joriy etish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq eta olish eng dolzarb vazifalar qatorida alohida ta'kid etilmoqda.

OTMlardagi ingliz tili o'quv kursini tugallagan bakalavr chet tilida so'zlashishi, savollarga javob ayta olishi, savol so'ray olishi, suhbatlashishi, bahslashi olishi, o'z fikrini ochiq bayon qila olishi kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim. Shuningdek, ingliz tilida maslahat qila olishi, ariza to'ldira olishi, xat yoza olishi, yozma malakalarga ega bo'lishi ko'zda tutilgan. Biroq, har doim ham talabalar tomonidan rasmiy ma'lumotlarni xujjatlashtirish, bank va moliya xujjatlarini yozma tartibda shakllantirish, bayonnomalarni yozma tartibda shakllantira olishi kabi o'nlab soha va yo'nalishlarni o'z mazmuniga qamrab olgan layoqatni namoyon qilishda qiyinchiliklarga uchrashi kuzatilmoqda;

– mazkur jarayonda pedagogning vazifasi avvalo mana shu ko'rsatkichlar bo'yicha talabada ma'lum va talab etilgan bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish, va keyinchalik ular amaliyoti bo'yicha talaba oldiga aniq vazifa qo'ya olish, mazkur vazifalarni bajarish uchun tegishli pedagogik shart-sharoitlarni yaratib berishdan iborat bo'lsada, hanuzgacha talabalar tomonidan ingliz tilidagi ma'lumotlarni tizimlashtirish, ularni tahlil qila olish, ularni xulosalash va o'z xulosalarini chet tilida ifoda qila olishlarida murakkabliklar vujudga kelmoqda. Bularning asosiy sababi talabalarda kasbiy auditiv nutqning rivojlanmaganligi, deb baholash mumkin. Shu jihatdan olganda, talabalarning kasbiy auditiv layoqatini rivojlantirishda ularning ingliz tilidagi kommunikativ faoliyatini faollashtirishga e'tibor qaratildi.

Ingliz tilini o'qitishda kuyidagi pedagogik vositalar samaralidir:

– ta'lim jarayonining texnik qurilmalari (video, magnitofon, audio, kreroks, tablolar, flep-chatlar, multi-media vositalari) va IT texnologiyalari bilan ta'minlanganligi;

– mavzuga oid maxsus ommabop va ilmiy manbalarning mavjudligi va ulardan foydalanishning hammabop ekanligi;

– milliy qadriyatlar va milliy madaniyat omillardan unumli foydalanish imkoniyatining mavjudligi (suhbatlar, uchrashuvlar, muzey, kino, teatrga borish);
– tadbirlarni tashkil qilish va o‘tkazishda turli xorijiy mehmonlar, xususan xorijiydavlatlar elchilari, ularning namoyondalri bilan uchrashuvlar o‘tkazish imkoniyatining mavjudligi va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva Sh.A. Use of Pedagogical Diagnostic Methods in Secondary Education/ International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 09, 2020 ISSN:1475-7192.

2. Абдуллаева Ш.А. Совершенствование качества образования в системе переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров. - Белгород: Ж.: Практическая психология и педагогика, 2019.-№4. С.-17-20.

3. Abdullayeva Sh.A. Technology Of Perfection Of Knowledge Transfer And Acquisition On The Basis Of Computer Simulation Models. Journal of Computer Sciences and Applications, 2020, Vol. 8, No. 1, 1-4 Available online at <http://pubs.sciepub.com/jcsa/8/1/1> Published by Science and Education Publishing DOI:10.12691/jcsa-8-1-1.

4. Abdullayeva Sh.A. Use of Pedagogical Diagnostic Methods in Secondary Education/ International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol.24, Issue 09, 2020 ISSN:1475-7192.

*Jurnalning ushbu sonini
tayyorlashda qatnashganlar:
L.Qaraxanova, S.Pirmatov.*

*O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligidan
03.01.2007 yilda № 0101 tartib raqami bilan
ro‘yxatdan o‘tgan.*

*«Uzluksiz ta’lim» jurnali O‘zbekiston Respublikasi OAK
rayosatining 2013 yil 30 dekabrda 201/3-sonli qarori bilan
pedagogika va psixologiya fanlari bo‘yicha ilmiy jurnallar
ro‘yxatiga kiritilgan.*

*Jurnal talablariga to‘liq rioya qilingan holda 1,5 intervaldagi
6-7 bet hajmdagi ilmiy maqolalar elektron versiyasi
bilan birga qabul qilinadi.*

Bosishga ruxsat etildi: 15.08.2022 y. Qog‘oz bichimi 60x84 $\frac{1}{16}$
Ofset bosma usulida bosildi. 8-bosma taboq.
Adadi 120 nusxa. Buyurtma

**«ADAD PLYUS» MCHJ matbaa korxonasi.
Toshkent sh., Chilonzor t. Bunyodkor ko‘chasi, 28-uy.**